

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

№ 3 (4), 2014

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

ВИХІД З ДРУКУ: ВІСІМ РАЗІВ НА РІК

Засновники

кафедра економічної теорії Львівської

комерційної академії

кафедра суспільно-політичних наук Вінницького

національного технічного університету

кафедра філософських та соціальних наук

Чернівецького торговельно-економічного

інституту Київського Національного торговельно-

економічного університету

Інститут наукового прогнозування (м. Київ)

Інститут реклами (м. Київ)

Кримський інститут економіки та господарського

права (Севастопольська філія)

Громадська організація "Асоціація "Аналітикум"

(м. Вінниця)

Міжнародне товариство прав людини (Українська секція)

Українське товариство російської культури "Русь"

ТОВ ЦМС «ТК Меганом»

THE SCIENTIFIC JOURNAL

SCIENTIFIC REVIEW

№ 3(4), 2014

WAS FOUNDED IN 2013

IT IS ISSUED EIGHT TIMES A YEAR

Founder

Department of Economics, Lviv Academy of Commerce

Department of social and political sciences, Vinnytsia National Technical University

Department of Philosophy and Social

Sciences Chernivtsi Trade and Economics

Institute Kyiv National Trade and Economic University

Institute of Scientific Forecasting (Kyiv)

Universities' Institute of Advertising (Kyiv)

Crimean Institute of Economics and

Commercial Law (Sevastopol branch)

NGO "Association "Analitikum" (Vinnytsia)

International Society for Human Rights (Ukrainian section)

Ukrainian Society of Russian Culture "Rus"

Center for International Cooperation "TK Meganom"

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Журнал включено до

наукометричної бази даних

«Російський індекс наукового цитування» («РІНЦ SCIENCE INDEX»).

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Science Index

Registered by «РІНЦ

SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013

від 18.10.2013

Електронна версія журналу

<http://www.naukajournal.org>

Registration Certificate № 630-10/2013

dated 18.10.2013

The electronic version

<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук (головний редактор)

Бабенко А. Г. доктор економічних наук

Корнієнко В. О., доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук

Ореховський В. О., доктор історичних наук

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, академік Національної Академії Наук України

Денисюк С. Г., доктор політичних наук

Жалко-Титаренко В. П., доктор медичних наук

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук

Чурюмов К. І. член-кореспондент Національної Академії Наук України, академік Нью-Йоркської Академії наук

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, академік МАБЕТ (заступник головного редактора)

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук

Биков О. М., кандидат юридичних наук

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук

Безаров О. Т., кандидат історичних наук

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук

Коваль Л. М., кандидат економічних наук

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РИНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

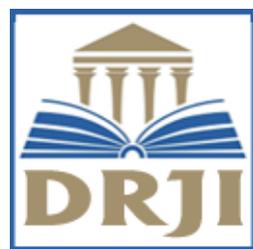
RESEARCHBIB

CITEFACTOR

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

ЕКОНОМІКА

УДК 336.2.026

ПОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ

к. е. н., Боровик П. М., к. е. н., Гузар Б. С., Андрущак В. В.

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

У статті досліджено проблеми формування доходів бюджетів місцевого самоврядування та окреслено напрями його вдосконалення шляхом розширення повноважень місцевих громад стосовно запровадження нових місцевих податків та їх адміністрування, збільшення переліку місцевих податків і платежів та вдосконалення механізму справляння єдиного податку з суб'єктів малого підприємництва.

Ключові слова: місцеві бюджети, місцеве оподаткування, доходи місцевих бюджетів, справляння місцевих податків, єдиний податок з суб'єктів малого підприємництва.

Боровик П. Н., Гузар Б. С., Андрущак В. В. Налоговые источники бюджетов местного самоуправления / Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань.

В статье исследованы проблемы формирования доходов бюджетов местного самоуправления и намечены направления его совершенствования путем расширения полномочий местных общин относительно введения новых местных налогов и их администрирования, увеличения перечня местных налогов и платежей а также совершенствования механизма изымания единого налога с субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: местные бюджеты, местное налогообложение, доходы местных бюджетов, изымания местных налогов, единый налог с субъектов малого предпринимательства.

Borovyk P. M., Huza B. S., Andrushtshak V. V. Tax revenue sources of local budgets / Uman National University of horticulture, Ukraine, Uman.

This paper investigates the problem of income of local budgets and outlines the directions for of its improvement through the expansion of authority of local communities regarding the establishment of new local taxes and their administration, increase of local taxes and fees and improvement of a mechanism of collecting the single tax of small businesses.

Key words: local budgets, local taxes, local tax revenues, collection of local taxes, the only tax of small businesses.

Вступ. Формування доходної бази місцевих бюджетів для України є особливо гострою та актуальною проблемою, оскільки з одного боку обраний нашою країною стратегічний курс на євроінтеграцію потребує посилення власних джерел доходів в структурі доходної бази бюджетів муніципалітетів,

а з іншого численні проблеми сфери державних фінансів вимагають зростання ролі саме місцевого оподаткування у власних доходах муніципалітетів.

Варто відмітити, що проблеми формування доходної бази місцевих бюджетів загалом та місцевого оподаткування не могли залишитись поза увагою науковців. Зокрема, саме цій проблематиці присвячені дослідження В. Федосова, С. Юрія, Й. Бескида, О. Василика, І. Лук'яненко, К. Павлюк. Віддаючи належну шану напрацюванням перелічених вчених та публікаціям з цієї проблематики безлічі інших науковців, слід, проте, зазначити, що проблеми формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевого оподаткування не лише до цього часу не вирішені, але й наразі суттєво загострились. Саме такий стан речей зумовив проведення даного дослідження, визначив його мету і завдання.

Формулювання мети статті та завдань. Метою даної статті є розробка напрямів вдосконалення місцевого оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать положення податкового законодавства, узагальнені нами в таблиці 1, місцеве оподаткування, що функціонувало в Україні до 2011 року, завдяки невисоким розмірам ставок платежів не могло суттєво вплинути на обсяги надходжень до бюджетів місцевого рівня.

Саме це й було причиною реформування системи місцевих податків, що відбулось шляхом спочатку прийняття розділу XII Податкового кодексу України [13] а потім внесення цілої низки змін до нього, що стосуються, насамперед механізму справляння єдиного податку з суб'єктів малого підприємництва.

Варто зазначити, що Податковим кодексом замість 2 податків та 12 зборів, що становили до 2011 року систему місцевих платежів податкового характеру, до складу зазначеного виду податкових форм було віднесено 2 інші податки та 3 місцевих збори, фіскальний потенціал яких, зважаючи на публікації ряду науковців, мав бути суттєво вищим від місцевих податків та зборів, які функціонували до цього [1, с. 66; 12; 14; 15, с. 210]. В той же час, не дивлячись на позитивні зміни вітчизняного місцевого оподаткування, варто відмітити, що сучасний порядок справляння місцевих податків і зборів в Україні також не забезпечує формування доходів місцевих бюджетів виключно за рахунок місцевих податкових платежів.

Так, єдиний податок з суб'єктів малого підприємництва до 2011 р. був загальнодержавним податком, що належав до закріплених джерел доходів бюджетів муніципалітетів [2, с. 101-102; 5, с. 385-386; 6]. Оскільки ставки єдиного податку після прийняття Податкового Кодексу України практично не змінились, а порядок його нарахування і сплати не зазнав суттєвого реформування, то і розміри цього платежу, що надходили в 2011 р. до місцевих бюджетів, істотно не змінилися. В той же час, істотне реформування механізму справляння єдиного податку, що відбулось в Україні в 2012 р. [9] дозволяє зауважити, що його питома вага в доходах місцевих бюджетів

найближчим часом може дещо зрости, внаслідок чого рівень фінансової незалежності муніципалітетів суттєво підвищиться.

Очікувані наслідки від справляння іншого місцевого податку, запровадження якого з року в рік відтермінується – податку на нерухомість – свідчать, що цей платіж не забезпечить формування суттєвих обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів. Причиною цього, насамперед, є значні площі житлової нерухомості, що звільнені від оподаткування. З іншого боку, зменшення розміру мінімальної площі житлової нерухомості, що підлягає оподаткуванню не є доцільним, оскільки такий крок спричинить скорочення рівня реальних доходів громадян з невисоким рівнем доходів та певні соціальні заворушення. Таким чином, податок на нерухомість в сучасному його форматі не зможе забезпечити належний рівень доходів для бюджетів місцевих громад.

Виникають також сумніви стосовно формування доходної бази місцевих бюджетів за рахунок туристичного збору, оскільки цей податковий платіж може бути запровадженим виключно на туристичній місцевості, до якої неможливо віднести 4/5 територій місцевих громад України, що не користуються попитом серед туристів [3, с. 262].

Підсумовуючи результати аналізу положень розділу XII Податкового Кодексу України [13], варто відмітити, що серед всіх місцевих податків і зборів, які нині справляються в Україні, лише єдиний податок, збір за паркування транспорту та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності спроможні забезпечити певне зростання розмірів власних доходів місцевих бюджетів, що дозволить збільшити їм обсяги бюджетного фінансування потреб локальних бюджетів [3, с. 263].

Таким чином, результати проведеного дослідження продемонстрували, що місцеві податки в Україні (крім єдиного податку з суб'єктів малого бізнесу) суттєво не впливають на формування доходної бази бюджетів муніципальних громад, причиною чого, на нашу думку, є недоліки механізмів їх справляння, основним з яких є низький розмір ставок, що не дозволяє за рахунок цих платежів сформувати надійне підґрунтя для фінансування потреб місцевих громад а також виконання інших завдань і функцій органів місцевої влади і управління.

Поряд з цим, місцеві податки і збори повинні бути важливими інструментами місцевого самоврядування, що не лише дозволяють мобілізувати певну частку фінансових ресурсів до муніципальних бюджетів, але й мають регулювати рівень розвитку місцевих територій [3]. В разі ж, якщо місцеве оподаткування не виконує ні фіскальних завдань, ні регулюючих функцій (стосовно регулювання розвитку місцевих територій), то, на нашу думку, його необхідно реформувати.

Практичними шляхами вдосконалення механізмів місцевого оподаткування в Україні, як показали результати досліджень, можуть бути наступні заходи:

- звільнення від оподаткування єдиним податком новостворених

підприємств та підприємців хоча б на протязі перших трьох років їх діяльності;

- прив'язка диференційованого граничного обсягу виручки від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, що дає право переходу на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, до розміру мінімальної заробітної плати, або до індексу інфляції з метою її постійної актуалізації;

- запровадження диференційованих ставок єдиного податку для суб'єктів третьої-четвертої та п'ятої-шостої груп платників податків на спрощеній системі оподаткування в розрізі сум отримуваних ними доходів;

- уточнення переліку платників єдиного податку з метою недопущення використання спрощеного режиму оподаткування суб'єктів малого бізнесу у схемах оптимізації податкових виплат;

- розширення повноважень місцевих громад стосовно запровадження нових місцевих податків і зборів та їх адміністрування;

- запровадження нових місцевих зборів за збирання та утилізацію сміття;

- запровадження обов'язкових внесків на охорону здоров'я в екологічно неблагополучних районах.

Перелічені заходи зумовлять підвищення рівня самодостатності та самозабезпечення місцевих бюджетів, що відповідає вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування [7].

Висновки. Недоліки вітчизняної системи формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевого оподаткування зумовлюють необхідність вдосконалення механізмів його практичного здійснення. Шляхами вирішення зазначених проблем можуть бути реформування механізму справляння єдиного податку з суб'єктів малого бізнесу шляхом посилення його фіскальних та регулюючих властивостей а також розширення повноважень місцевих громад стосовно запровадження нових місцевих податків та їх адміністрування, запровадження нових місцевих зборів за збирання та утилізацію сміття, запровадження обов'язкових внесків на охорону здоров'я в екологічно неблагополучних районах.

Література:

1. *Бюджетна система: підручник / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія.* – Київ: Центр учбової літератури; Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 871 с.
2. *Бюджетний Кодекс України [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.
3. *Європейська хартія місцевого самоврядування. [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.
4. *Лук'яненко І. Г. Трансформація джерел доходів місцевих бюджетів / І. Г. Лук'яненко // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 31-38.*
5. *Павлюк К. В. Оцінка стану міжбюджетних відносин в Україні / К. В. Павлюк, О. Б. Федорчук // Наука й економіка. – 2013. – № 2(30). – С. 62-66.*

6. Прядко В. В. Проблеми формування доходної частини місцевих бюджетів та шляхи їх розв'язання / В. В. Прядко // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії : [зб. наук. праць]. – 2010. – Вип. 1 (18). Економічні науки. – С. 6-12.

References:

1. Fedosov V. M., Yuriy S. I. and others. (2012) *Biudzhetna systema [Fiscal System]*, Tsentr uchbovoi Literatury. Kyiv, Ekonomitshna Dumka, Ternopil', Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), "The Budget Codex of Ukraine", available at: <http://vvv.profivins.tsom.ua/uk/legislation/kodeks/927.html> (Accessed 24 March 2014).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997) "European Charter of Local Self-Government" available at: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036 (Accessed 24 March 2014).
4. Luk'ianenko I. H. (2004) "Transformation of sources of revenues of local budgets", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 31-38.
5. Pavliuk K. V. and Fedorchuk O. B. (2013) "Assessment of intergovernmental relations in Ukraine", *Nauka j ekonomika*, vol. 2(30), pp. 62-66.
6. Priadko V. V. (2010) "Problems of revenues of local budgets and the ways of solution", *Naukovyj visnyk Bukovyns'koi derzhavnoi finansovoi akademii*, vol. 1(18), pp. 6-12.

УДК 339.144: 339.37

ТОВАРНІ РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вавдійчик І. М.

Київський національний торговельно-економічний університет, Україна, Київ

Розглянуто вплив товарних ресурсів на результативні показники діяльності підприємств роздрібної торгівлі, наведено класифікацію організаційно-економічних форм забезпечення надходження товарів та їх особливості. Предметом є теоретичні та практичні аспекти забезпечення підприємства роздрібної торгівлі товарними ресурсами. Метою роботи є розроблення теоретичних засад формування товарних ресурсів на підприємствах роздрібної торгівлі. Використано методи систематизації та узагальнення. За результатами проведеного дослідження з'ясовано необхідність використання окремих форм забезпечення надходження товарів з урахуванням їх відмітних особливостей.

Ключові слова: товарна політика, закупівля товарів, власне виробництво, виробництво товарів під власною торговою маркою, виробництво з давальницької сировини.

Вавдійчик І. Н. Товарные ресурсы предприятий розничной торговли и организационно-экономические формы их обеспечения. Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина, Киев

Раскрыто влияние товарных ресурсов на результативные показатели деятельности предприятий розничной торговли, приведено классификацию организационно-экономических форм обеспечения поступления товаров и их особенности. Предметом являются теоретические и практические аспекты обеспечения предприятия розничной торговли товарными ресурсами. Целью работы является разработка теоретических основ формирования товарных ресурсов на предприятиях розничной торговли. Использовано методы систематизации и обобщения. По результатам проведенного исследования установлено необходимость использования отдельных форм поступления товаров с учетом их отличительных особенностей.

Ключевые слова: товарная политика, закупка товаров, собственное производство, производство товаров под собственной торговой маркой, производство из давальческого сырья.

Vavdiichyk I. M. Commodity resources of enterprises of retail business and organizationally-economic forms of their providing. Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Kyiv.

Influence of commodity resources is exposed on effective performance of enterprises of retail business indicators, classification over of organizationally-economic forms of providing of receipt of commodities and their feature is brought. An object are theoretical and practical aspects of providing of enterprise of retail business commodity resources. The aim of work is development of theoretical bases of forming of commodity resources on the enterprises of retail business. The methods of systematization and generalization are used. On results undertaken a study the necessity of the use of separate forms of receipt of commodities is set taking into account their distinctive features.

Keywords: commodity politics, purchase of commodities, own production, producing goods under an own trade mark, production from goods made on commission.

Вступ.

В сучасних умовах нестабільності та невизначеності зовнішнього середовища, збільшенням впливу його чинників на господарську діяльність, першочерговим завданням підприємств незалежно від розміру та галузі економічної діяльності є досягнення стабільності на ринку та закріплення його позицій серед конкурентів. Вирішення цієї проблеми для підприємства роздрібною торгівлі пов'язане із можливостями формування товарних ресурсів. Конкурентоспроможність підприємства роздрібною торгівлі залежить від його можливостей по формуванню товарного асортименту, можливостей залучення нових постачальників товарів, можливостей застосовувати нові форми забезпечення підприємства товарними ресурсами.

Питання організації торговельної діяльності та товаропостачання були предметом розгляду таких відомих дослідників як Ф. Г. Панкратов та Т. В.

Серьогіна, В. К. Памбухчіянц, В. В. Апопій, І. І. Корольков, В. М. Ребицький, які зосереджували свою увагу на загальних питаннях організації торговельної діяльності і комплексі торгово-технологічних процесів підприємств торгівлі. Проте, поза увагою переважної більшості дослідників, як вітчизняних так і зарубіжних, залишаються особливості сучасної практики забезпечення товарними ресурсами підприємств роздрібною торгівлі. Тому, на наш погляд, потрібне ґрунтовне дослідження проблем організації процесу забезпечення підприємств роздрібною торгівлі товарними ресурсами, визначення його тенденцій та особливостей здійснення в нових економічних умовах.

Мета статті. Метою статті є дослідження існуючих механізмів забезпечення підприємств роздрібною торгівлі товарними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Функціонування економічного механізму будь-якого суспільства, в якому продукти виробництва виступають товаром, неможливе без взаємного обміну продуктами виробництва за законом вартості. Саме товарне виробництво зумовлює необхідність товарно-грошового обміну і доведення товару зі сфери виробництва до сфери споживання. З одного боку, торгівля опосередковує обмін у товарно-грошовій формі й створює умови для розвитку відтворювального процесу. З іншого боку, вона забезпечує реалізацію форм вартості товару, тобто задоволення особистих та суспільних потреб у товарах та послугах [1., с. 32].

Специфіка діяльності підприємств торгівлі полягає у доведенні товарів до кінцевого споживача, що є завершальним етапом їх просування зі сфери виробництва до сфери споживання. Одночасно, доводячи товар до споживача торгівля реалізує інтереси всіх учасників товарного обміну. За твердженням Дж. Ходжсона обмін представляє собою двосторонній трансфер благ, послуг або грошей між агентами, що передбачає передачу права власності [2, с. 221]. Внутрішня торгівля дозволяє звільнити сферу товарного виробництва від необхідності самостійно реалізовувати вироблені товари, останнє призвело б до розпилення і неефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. За твердженням професора Мазаракі А. А. в умовах всезагальних і всебічних домовленостей та поступок ринок є інститутом вільного обміну, а торгівля бере безпосередню участь в ринковому способі організації людської діяльності [3, с. 299].

Торговельні підприємства повинні забезпечувати безперервність торгового процесу, ритмічний продаж товарів, які відповідають споживчому попиту за асортиментом, кількістю та якістю.

Підприємства торгівлі є основними інститутами, які мають формувати пропозицію товарів відповідно до попиту населення, проводячи певну товарну політику з метою підвищення рівня задоволення потреб споживачів [4, с.15].

Необхідною умовою забезпечення процесу реалізації товарів торговельним підприємством є наявність у нього товарних ресурсів, які є матеріальною основою для розвитку товарообороту торговельного підприємства. Недостатня кількість або відсутність товарних ресурсів

суттєво ускладнює господарську діяльність торговельного підприємства, може призвести до зниження обсягів реалізації та недоотримання прибутку.

Товарні ресурси мають наступні особливості: високий ступінь залежності асортиментного набору від попиту населення, високий ступінь впливу наявності товарних запасів на результативні показники підприємств торгівлі, наявність у кожній асортиментній групі властивостей і характеристик товару тощо. [5, с.23]

Товарні ресурси, які є специфічною складовою ресурсного потенціалу торговельного підприємства, забезпечують виконання ним головної функції – доведення товарів до споживачів. Основою формування товарних ресурсів торговельними підприємствами є пропозиція товарів народного споживання, яка є частиною товарної пропозиції. Джерелами формування товарних ресурсів для торговельних підприємств є продукція промисловості, продукція сільського господарства та переробної промисловості, підсобних господарств, імпорт, товарообмінні операції, перехідні товарні запаси.

До конкурентних переваг підприємства торгівлі відносять матеріально-технічний потенціал, його зовнішнє та внутрішнє оформлення, методи продажу, місце розташування, режим роботи, персонал підприємства та рівень його кваліфікації, організаційно-правову форму, асортимент товарів, систему товаропостачання, фінансово-економічні показники, результативні показники, імідж [6]. Отже особливе місце у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств роздрібної торгівлі у динамічному ринковому середовищі можуть посісти конкурентні переваги, пов'язані з використанням різноманітних форм забезпеченням товарними ресурсами і відповідно появою нових можливостей забезпечення конкурентоспроможності.

Вивчення та систематизація вітчизняної та зарубіжної практики ведення торговельного бізнесу дозволяє визначити різноманітні організаційно-економічні форми забезпечення надходження товарів до підприємств торгівлі, які розглядаються нами як специфічні способи забезпечення підприємства товарними ресурсами та характер взаємодії між підприємством торгівлі та товаропостачальником з метою формування товарної пропозиції, мають відмітні особливості та специфічний вплив на результати господарсько-фінансової діяльності.

Залежно від набуття права власності представляється доцільним відокремити дві групи товарних ресурсів: з набуттям торговельним підприємством права власності та без набуття права власності. Наявність або відсутність права власності на товарні ресурси обумовлює ступінь самостійності комерційної діяльності підприємства торгівлі, можливості формування власної цінової, продуктової та збутової політики. Від того, яким чином підприємство торгівлі набуває право власності на товари залежить формування власної цінової, продуктової та збутової політики. Від того, яким чином підприємство торгівлі набуває права власності на товари залежить формування первісної вартості товарних запасів; склад поточних витрат, пов'язаних з реалізацією

товару; механізм формування комерційного доходу; ефективність управління оборотним капіталом; розмір сформованого та втраченого прибутку. У випадку використання форм забезпечення надходження товарних ресурсів, які дозволяють торговельному підприємству отримати право власності на товарні ресурси підприємство торгівлі відповідно до положень цивільного кодексу отримує право володіння, користування, розпорядження, а товарні ресурси набувають ознак активів торговельного підприємства.

Товарні ресурси, які підприємство торгівлі реалізує на умовах комерційного посередництва, тобто без набуття права власності, є результатом застосування таких організаційно-правових форм забезпечення надходження товарів як укладання договорів комісії, консигнації, концесії, орендовані відділи, реалізацію чи закупівлю товарів на умовах доручення. Під посередницькими операціями розуміють операції, при яких посередник продає (пропонує купити) товар, що не є його власністю. Використання зазначених форм забезпечення роздрібних підприємств товарними ресурсами дозволяє торговельному підприємству, отримувати прибуток, не здійснюючи при цьому інвестицій в товарні запаси.

На нашу думку в сучасних умовах господарювання залежно від ступеню участі підприємства роздрібною торгівлі у процесі створення товарних ресурсів доцільно виділити наступні форми забезпечення надходження товарних ресурсів:

- закупівля товарів;
- власне виробництво;
- виробництво товарів під власною торговою маркою;
- виробництво з давальницької сировини.

Відповідно до вказаних форм товарні ресурси, які надходять до підприємства торгівлі, доцільно класифікувати наступним чином: товарні ресурси, які готові до реалізації або потребують застосування технологічних операцій з підготовки до продажу (товари, які є результатом закупівлі); товарні ресурси, які виготовляються на торговельному підприємстві (є продукцією власного виробництва); товарні ресурси, які виробляються під власною торговельною маркою підприємства роздрібною торгівлі; товарні ресурси, які виробляються з давальницької сировини.

Товарні ресурси, які готові до реалізації, або потребують застосування певних технологічних операцій для підготовки до реалізації, традиційно є результатом застосування такої форми забезпечення надходження товарів, як закупівля. Так, зокрема Дж. Болт відзначає, що на відміну від промислових фірм у торговельних фірмах головна роль у забезпеченні асортименту товарів, призначених для перепродажу, належить закупівлям [7, с.38].

Як зазначають Д. Джонсон, Д. Вуд, Д. Вордлоу: «закупівля – це організаційна функція придбання матеріалів чи товарів для перепродажу» [8, с.79].

Залежно від організаційно-правового оформлення закупівля товарів може здійснюватись на основі таких видів договорів як договір купівлі-продажу,

договір поставки, договір закупівлі сільськогосподарської продукції тощо. Сучасна практика діяльності підприємств торгівлі передбачає використання для закупівлі товарних ресурсів зовнішньоекономічних договорів (контрактів). Товари, які надходять від зовнішньоекономічних партнерів (без участі посередників) так званий «власний імпорт» надають підприємствам торгівлі додаткові конкурентні переваги та сприяють підвищенню лояльності покупців.

Товарні ресурси, які є результатом власної виробничої діяльності (виготовлення товарів споживчого призначення на базі спеціалізованих структурних підрозділів), як правило, здійснюється підприємствами торгівлі в рамках диверсифікації діяльності. На відміну від інших форм забезпечення надходження товарних ресурсів, об'єктом цінової політики в даному випадку виступає не лише торговельне надбавка, а ціна товару в цілому, що підвищує ступінь гнучкості цінової політики підприємства торгівлі. Порівняно з іншими організаційно-економічними формами підприємство торгівлі незалежне від постачальників та самостійно забезпечує стабільне та ритмічне постачання товарів. В даному випадку підприємство торгівлі здійснює альтернативний вибір між виробництвом власними силами та закупівлею у постачальників. Як зазначають американські дослідники Р. Б. Чейз, Н. Дж. Еквілайн, Р. Ф. Якобс така дилема актуальна для багатьох підприємств торгівлі на сучасному етапі [9].

Все більшого поширення серед великих торговельних мереж набуває виробництво товарів під власною торговою маркою (виготовлення товарів споживчого призначення виробничими підприємствами на замовлення підприємства торгівлі). За твердженням сучасних фахівців з торговельного бізнесу основною конкурентною перевагою товарів під власною торговою маркою є співвідношення ціни та якості. Низька ціна досягається шляхом мінімізації витрат: у вартість продукції не включаються затрати на занадто дорогу упаковку, рекламу та дистрибуцію товару.

Однією із зовнішніх форм забезпечення надходження товарів з набуттям права власності, є їх виробництво з давальницької сировини, що надана торговельним підприємством виробникові. Підприємство торгівлі, виступаючи в якості замовника (давальця), надає підприємству-виробнику (підрядникові) давальницьку сировину, яка є його власністю, та відшкодувавши вартість виконаних робіт, отримує готову продукцію. Вказана організаційно-економічна форма дозволяє формувати товарну пропозицію з мінімальними витратами, оскільки виробнича складова цін товару формується тільки в частині надання послуг з його виробництва.

В залежності від форм договірних відносин, на основі яких здійснюється надходження товарів, доцільно виділити товари, які надходять за договорами купівлі-продажу, поставки, комісії (консигнації), договору закупівлі сільськогосподарської продукції, зовнішньоекономічних договорів, договорів міни, товари, які надходять в якості внеску до статутного капіталу, товари, які надходять в якості безоплатно одержаних товарів. Здійснення засновницьких внесків (у процесі формування або поповнення статутного фонду) в товарно-

матеріальній формі відбувається шляхом передачі підприємству товарно-матеріальних активів (товарів). Дана форма забезпечення підприємства торгівлі товарними ресурсами, безумовно, не є основною, проте може мати суттєвий вплив на кінцеві результати господарсько-фінансової діяльності підприємства торгівлі, особливо на стартовому етапі його господарювання. Можливість прискореної реалізації таких товарів та відповідно отримання прибутку, залежить від коректно визначеної засновниками (учасниками) їх оціночної вартості та ціни реалізації, наявності попиту на ці товари.

Безоплатне одержання товарів можливе у випадку укладання договорів дарування, інших договорів, які не передбачають грошової або іншої компенсації вартості цих товарів. Обмін, представляє собою організаційно-економічну форму забезпечення надходження товарів у результаті укладання договорів міни, бартерних договорів. У випадку використання договору міни до підприємства торгівлі надходить товар, який може бути як рівноцінним, так і нерівноцінним, по відношенню до обмінюваного товарів. Предметом бартерної угоди є обмін еквівалентних по вартості товарів. Існування вказаної форми забезпечення надходження товарних ресурсів виправдано у випадку неможливості отримання товарних ресурсів іншим шляхом, нестабільністю грошово-кредитної системи (інфляції, неплатежі).

Виживання в умовах конкуренції та обмеженої раціональності, спонукає підприємства торгівлі до еволюційних перебудов і для того, щоб зберегти і зміцнити свої позиції в конкурентному середовищі підприємству торгівлі необхідно не лише підтримувати високу конкурентоспроможність, але й постійно її підвищувати [10]. Порівняльна оцінка різноманітних форм забезпечення товарними ресурсами дасть змогу збільшити віддачу від більш обґрунтованого їх застосування, підвищити ефективність процесів управління ними.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, ефективним засобом організації формування товарних ресурсів є застосування різноманітних форм та джерел їх надходження, врахування їх відмітних особливостей та впливу на досягнення результируючих показників господарської діяльності на підприємствах роздрібно торгівлі, що дало б змогу надалі розробити пропозиції щодо розвитку й удосконалення організаційних і економічних аспектів цього процесу.

Література:

1. *Комерційна діяльність: підручник / за ред. проф. В. В. Анопія. – Вид. 2-ге, переорбл. і допов. – К.: Знання, 2008. – 558 с.*
2. *Ходжсон Дж. Економическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон: пер. с. англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.*
3. *Мазараки А. А. Торговля: история, цивилизация, мораль / А. А. Мазараки. – К.: Книга, 2010. – 624 с.*

4. Мазаракі А. А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність: моногр. / А. А. Мазаракі, Д. М. Пшеслінський, І. В. Смолін. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 384 с.
5. Березін О. В. Теорія і практика забезпечення ефективного використання потенціалу торговельних підприємств: моногр. / О. В. Березін, Ю. В. Карпенко. – Полтава: ІнтерГрафіка, 2012. – 203 с.
6. Смолін І. В. Стратегічне планування розвитку організації: моногр. / І. В. Смолін. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 344 с.
7. Болт Г. Дж. Практическое руководство по управлению сбытом / Г. Дж. Болт.: пер. с англ. – М.: МТ-Пресс, 2001. – 268 с.
8. Джонсон Д. Современная логистика / Д. Джонсон, Д. Вуд, Д. Вордлоу и др.: пер. с англ. – 8-е изд. – М.: Издат. дом "Вильямс", 2009. – 624 с.
9. Чейз Р. Б. Производственный и операционный менеджмент / Р. Б. Чейз, Н.Дж. Эквилайн, Р. Ф. Якобс: пер. с англ. – 10-е изд. – М.: Издат. дом "Вильямс", 2008. – 1184 с.
10. Кондратюк О. І. Напрями підвищення конкурентоспроможності суб'єктів торговельного підприємництва / О. І. Кондратюк, Т. В. Харчук // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. – 2013. – № 4. – С. 155-162.

References:

1. Komertsiyna diyal'nist': pidruchnyk / za red. prof. V. V. Apopiya. – Vyd. 2-he, pereorbl. i dopov. – K.: Znannya, 2008. – 558 s.
2. Khodzhson Dzh. Ekonomycheskaya teoryya y unytuty: Manyfest sovremennoy ystytutsyonal'noy ekonomycheskoy teoryy / Dzh. Khodzhson: per. s anhl. – M.: Delo, 2003. – 464 s.
3. Mazaraky A. A. Torhovlya: ystoryya, tsyvylyzatsyya, moral' / A. A. Mazaraky. – K.: Knyha, 2010. – 624 s.
4. Mazaraki A. A. Torhovel'ne pidpryyemstvo: stratehiya, polityka, konkurentospromozhnist': monohr. / A. A. Mazaraki, D. M. Psheslins'kyy, I. V. Smolin. – K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2010. – 384 s.
5. Berezin O. V. Teoriya i praktyka zabezpechennya efektyvnoho vykorystannya potentsialu torhovel'nykh pidpryyemstv: monohr. / O. V. Berezin, Yu. V. Karpenko. – Poltava: InterHrafika, 2012. – 203 s.
6. Smolin I. V. Stratehichne planuvannya rozvytku orhanizatsiyi: monohr. / I. V. Smolin. – K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2004. – 344 s.
7. Bolt H. Dzh. Praktycheskoe rukovodstvo po upravlenyyu sbytom / H. Dzh. Bolt.: per. s anhl. – M.: MT-Press, 2001. – 268 s.
8. Dzhonson D. Sovremennaya lohystyka / D. Dzhonson, D. Vud, D. Vordlou y dr.: per. s anhl. – 8-e yzd. – M.: Yzdat. dom "Vyl'yams", 2009. – 624 s.
9. Cheyz R. B. Proyzvodstvennyy y operatsyonnyy menedzhment / R. B. Cheyz, N. Dzh. Ekvylayn, R. F. Yakobs: per. s anhl. – 10-e yzd. – M.: Yzdat. dom "Vyl'yams", 2008. – 1184 s.
10. Kondratyuk O. I. Napryamy pidvyshchennya konkurentospromozhnosti sub'yektiv torhovel'noho pidpryyemnytstva / O. I. Kondratyuk, T. V. Kharchuk // Visn. Khmel'nyts. nats. un-tu. – 2013. – № 4. – S. 155-162.

УДК 658.511.2

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІПШЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ

Карасевич М. М.

Вінницький Фінансово-Економічний університет, Україна, Вінниця

У процесі управління господарською діяльністю підприємства незмінно виникає необхідність об'єднання зусиль функціонерів різних служб управління, пов'язаних і використанням та відтворенням засобів праці на підприємстві, здійснення періодичного комплексного регулювання і контролю використання коштів праці всіма підрозділами та службами. Важливою умовою подальшого підвищення ефективності використання основних фондів є впровадження комплексної системи управління, використання і відтворення основних фондів.

Ключові слова: основні фонди, ефективність використання основних фондів, комплексна система управління, використання і відтворення основних фондів

Карасевич М. Н. Основные направления улучшения использования основных фондов / Винницкий финансово – экономический университет, Украина, Винница

В процессе управления хозяйственной деятельностью предприятия неизменно возникает необходимость объединения усилий функционеров различных служб управления, связанных и использованием и воспроизведением средств труда на предприятии, осуществление периодического комплексного регулирования и контроля использования средств труда всеми подразделениями и службами. Важным условием дальнейшего повышения эффективности использования основных фондов является внедрение комплексной системы управления, использования и воспроизводства основных фондов.

Ключевые слова: основные фонды, эффективность использования основных фондов, комплексная система управления, использования и воспроизводства основных фондов

Karasevich M. N. Main directions of improving the utilization of fixed assets/ financial Vinnitsa - Economic University, Ukraine, Vinnitsa

In the management of business enterprises invariably there is a need to unite efforts of various functionaries management services related to the use and reproduction of labor and the company, undertake periodic comprehensive regulation and control use of the work of all departments and agencies. An important condition for further improving the efficiency of the funds is to implement a comprehensive management system, use and reproduction of fixed assets.

Keywords: capital assets, efficient use of assets, complex control system, use and reproduction of fixed assets

Важко переоцінити народно - господарське значення ефективного використання основних фондів. Вирішення цього завдання означає збільшення виробництва необхідної суспільству продукції, підвищення віддачі створеного виробничого потенціалу і більш повне задоволення потреб населення, зниження собівартості продукції, зростання рентабельності виробництва, нагромаджень підприємства тощо.

Більш повне використання основних фондів призводить також до зменшення потреб у введенні нових виробничих потужностей при зміні обсягу виробництва, а отже, до кращого використання прибутку підприємства (збільшення частки відрахувань від прибутку до фонду споживання, напрямку більшої частини фонду накопичення на механізацію та автоматизацію технологічних процесів і т. п.).

Ефективне використання основних фондів означає також прискорення їхньої оборотності, що значною мірою сприяє вирішенню проблеми скорочення основних фондів. [1, с. 45]

Нарешті, ефективне використання основних фондів тісно пов'язано з іншою ключовим завданням сучасного періоду економічної реформи - підвищення якості продукції, що випускається, бо в умовах ринкової конкуренції швидше реалізується і користується великим попитом високоякісна продукція.

Успішне функціонування основних фондів залежить від того, наскільки повно реалізуються екстенсивні та інтенсивні фактори поліпшення їх використання. Екстенсивне поліпшення використання основних фондів припускає, що, з одного боку, буде збільшено час роботи діючого устаткування в календарний період, а з іншого - підвищення питомої ваги діючого устаткування в складі всього устаткування, наявного на підприємстві.

Найважливішими напрямками збільшення часу роботи обладнання є:

1. Скорочення і ліквідація внутрішньо змінних простоїв обладнання шляхом підвищення якості ремонтного обслуговування обладнання, своєчасного забезпечення основного виробництва робочою силою, сировиною, паливом, напівфабрикатами.
2. Скорочення цілоденних простоїв обладнання, підвищення коефіцієнта змінності його роботи.

Важливий шлях підвищення ефективності використання основних фондів - зменшення кількості зайвого устаткування та швидке залучення у виробництво невстановленого устаткування. Омертвляння великої кількості засобів праці знижує можливості приросту виробництва, веде до прямих втрат уречевленої праці внаслідок їх фізичного та морального зносу, бо після тривалого зберігання обладнання часто приходиться в непридатність.

Хоча екстенсивний шлях поліпшення використання основних фондів використаний поки не повністю, він має свою межу. Значно ширше можливості інтенсивного шляху. Інтенсивне поліпшення використання основних фондів передбачає підвищення ступеня завантаження устаткування

за одиницю часу. Це може бути досягнуто при модернізації діючих машин і механізмів, встановленні оптимального режиму їх роботи. Робота при оптимальному режимі технологічного процесу забезпечує збільшення випуску продукції без зміни складу основних фондів, без зростання чисельності працюючих і при зниженні витрат матеріальних ресурсів на одиницю продукції.

Інтенсивність використання основних фондів підвищується також шляхом технічного вдосконалення знарядь праці та вдосконалення технології виробництва, ліквідації «вузьких» місць у виробничому процесі, скорочення термінів досягнення проектної продуктивності техніки, удосконалення наукової організації праці, виробництва і управління, використання швидкісних методів роботи, підвищення кваліфікації та професійної майстерності працюючих. [3, с. 135]

Розвиток техніки і пов'язана з цим інтенсифікація процесів не обмежені. Тому не обмежені і можливості інтенсивного підвищення використання основних фондів.

Істотним напрямком підвищення ефективності використання основних фондів є вдосконалення їх структури. Оскільки збільшення випуску продукції досягається тільки у провідних цінах, то важливо підвищувати їх частку в загальній вартості основних фондів. Збільшення основних фондів допоміжного виробництва веде до зростання фондомісткості продукції, так як безпосереднього збільшення випуску продукції при цьому не відбувається.

Але без пропорційного розвитку допоміжного виробництва основні цехи не можуть функціонувати з повною віддачею. Тому пошук оптимальної виробничої структури основних фондів на підприємстві - важливий напрямок поліпшення їх використання.

У сучасних умовах з'явився ще один чинник, що обумовлює підвищення ефективності використання основних фондів. Це розвиток акціонерної форми господарювання і приватизація підприємств. В обох випадках трудовий колектив стає власником основних фондів, отримує можливість реально розпоряджатися засобами виробництва, включаючи самостійне формування виробничої структури основних фондів, а також прибутком підприємства, що дозволяє збільшувати цільове інвестування.

У сучасних умовах на підвищення ефективності використання основних фондів все більший вплив мають такі фактори, як оперативне управління, обслуговування і ремонт обладнання, оптимізація прийняття рішень, наукове прогнозування в галузі використання і відтворення засобів праці і т. д. [3, с. 241]

У процесі управління господарською діяльністю підприємства незмінно виникає необхідність об'єднання зусиль функціонерів різних служб управління, пов'язаних і використанням та відтворенням засобів праці на підприємстві, здійснення періодичного комплексного регулювання і контролю використання коштів праці всіма підрозділами та службами.

Тому постає питання про вивчення можливості створення такої організації управління в даній сфері, яка б, виходячи з фінансових можливостей, а також складу і кількості керуючих ланок, забезпечувала можливість комплексної постійної координації процесів функціонування засобів праці на підприємстві.

Іншими словами, важливою умовою подальшого підвищення ефективності використання основних фондів є впровадження комплексної системи управління, використання і відтворення основних фондів.

Ця система повинна характеризуватися чіткими цілями і завданнями, пов'язаними з умілим використанням переваг таких методів як модернізація діючого обладнання, придбання універсального комплектно - механізованого та автоматизованого обладнання, використання планово - попереджувального ремонту і т. д.

Йдеться про комплексний підхід до управління відтворенням і використанням основних фондів на підприємстві, науково обґрунтованому виявленні всіх техніко - економічних можливостей використання діючих виробничих факторів і визначення черговості, доцільності та ефективності їх розширення, технічного переозброєння, реконструкції або повної заміни. Забезпечуючи управління відтворенням і використанням основних фондів, дана система дала б можливість домогтися більш повного застосування різних форм стандартизації та уніфікації, більш економічних конструкцій, а також прийняття доцільних рішень про заміну обладнання.

Комплексна система могла б контролювати темпи розвитку виробництва, рівень основних фондівідтворюючих показників, облік витрат на ремонт і утримання основних фондів, координувала б процеси відновлення і відтворення основних фондів. [4 с. 167]

Доцільно в умовах дії комплексної системи розробити норми і нормативи потреби в обладнанні, його комплектності. Система повинна забезпечувати планомірне оновлення основних фондів при першочерговому забезпечення реконструкції ділянок. [2 с. 243]

Впровадження комплексної системи при дотриманні всіх цих вимог могло б підвищити ефективність використання фондів на 20-25%, забезпечити високі темпи фондівіддачі.

З метою забезпечення організації управління основних фондів система могла б керуватися прогнозами розвитку підприємства, наукової організації праці, введення основних засобів.

Планування руху основних фондів при даній системі здійснюється на основі розрахунків виробничих потужностей, балансу виробничого обладнання, розрахунку потреби в додатковому обладнанні, переліку непотрібного обладнання.

Комплексна система могла б стимулювати зростання фондівіддачі, прогноз руху виробничих фондів і динаміку показників ефективності використання; координацію всіх робіт, пов'язаних з рухом основних засобів, облік, контроль і аналіз руху виробничих фондів. [3, с.308]

Таким чином, конкретними резервами підвищення фондів та використання основних фондів на є:

1. Поліпшення технічного стану парку устаткування за рахунок застосування прогресивної техніки, поєднаної з обладнанням, дотримання графіків праново-попереджувального ремонту обладнання, а також за рахунок поліпшення управління обслуговуючої підсистеми.
2. Поліпшення системи показників оцінки діяльності підрозділів підприємства.
3. Збільшення частки питомої ваги активної частини основних фондів при дотриманні вимог охорони праці .
4. Поліпшення системи стимулювання використання основних фондів .
5. Введення в дію нових основних фондів за рахунок скорочення термінів освоєння виробничих потужностей .

Вище наведені заходи повинні , на мій погляд, сприятиме поліпшенню використання основних засобів підприємства і поліпшити якість та своєчасність наданих послуг.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджений наказом Міністерства фінансів України №353 від 28.12.2000р.// Бухгалтерський облік і аудит — 2001. — №2. -С.29-30.
2. Білуха М. Т., Микитенко Т. В. Фінансовий контроль: теорія, ревізія, аудит: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Українська академія оригінальних ідей, 2010. — 888с.
3. Бутинець Ф. Ф., Виговська Н. Г., Малюга Н. М., Петренко Н. І. Контроль і ревізія: Підруч. для студ. спец. «Облік і аудит» вищ. навч. закладів. — 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир: Рута, 2011. — 543с.
4. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП "Рута", 2009. — 608 с.

References:

1. Regulations (standards) 7 "Fixed assets " approved by the Ministry of Finance of Ukraine № 353 from 28.12.2000r . // Accounting and Auditing - 2001 . - № 2., P.29 -30.
2. Belukha M. T. Mykytenko T. Financial Control: Theory, audit, audit: textbook. for students. high. teach. bookmark . - Kyiv: Ukrainian Academy of Original Ideas, 2010. - 888s.
3. Butynets F. F. , Vygovska N. G. Malyuga N. M., Buchanan N. Monitoring and auditing: textbook. for students. special. "Accounting and Auditing" high. teach. institutions. - 3rd ed ., Ext. and revised. - Exactly: Ruth , 2011. - 543s.
4. Butynets F. F. Theory of Accounting: Tutorial. - 2nd ed. , Ext. and revised. - Exactly: PE "Ruta ", 2009. - 608 p.

УДК:658.1

**СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА****Ковальчук Н. О., Колесніков В. С.**Буковинський державний фінансово-економічний університет, Україна,
м. Чернівці

Досліджено сучасні особливості системного підходу до вимірювання ефективності фінансово-господарської діяльності. Визначено необхідність системного підходу в управлінні підприємством, та основні етапи системного управління ефективністю фінансово-господарської діяльності підприємства. Розглянуто основні принципи системного підходу, завдання, мету, предмет.

Ключові слова: принципи системного підходу, завдання, етапи системного управління, елементи системного підходу, фінансово-господарська діяльність підприємства.

Ковальчук Н. А., Колесников В. С. Системный подход к измерению эффективности финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Буковинский государственный финансово-экономический университет, Украина, г. Черновцы.

Исследованы современные особенности системного подхода к измерению эффективности финансово-хозяйственной деятельности. Определена необходимость системного подхода в управлении предприятием, и основные этапы системного управления эффективностью финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Рассмотрены основные принципы системного подхода, задача, цель, предмет.

Ключевые слова: принципы системного подхода, задачи, этапы системного управления, элементы системного подхода, финансово-хозяйственная деятельность предприятия.

Kovalchuk N. A., Kolesnikov V. S. Systematic approach to measuring the effectiveness of financial and economic activity of the enterprise / Bukovyna state University of Finance and Economic, Ukraine, Chernivtsi.

Modern features of a systematic approach to measuring the effectiveness of financial and economic activity are studied. The necessity of systematic approach in the management of the company, and the main stages of system of management of efficiency of financial and economic activity of the enterprise are determined. Main principles of the systematic approach, task, goal and scope are considered.

Key words: principles of the system approach, objectives, milestones, system management, elements of the system approach, financial-economic activities of the enterprise.

Вступ.

Для досягнення позитивних результатів потрібно обирати ефективні підходи до управління, досягати дієвості інформаційної системи, що

забезпечує управлінський процес, виступає основою для прийняття управлінських рішень. Важливе значення відводиться системному підходу, який розглядає підприємство як систему, елементи якої взаємозв'язані між собою, що дозволяє ефективно управляти усією системою на основі налагодженої роботи кожного з елементів.

Системний підхід до аналізу господарської діяльності надає змогу глибше вивчити об'єкт, отримати більш повне уявлення про нього, виявити причинно-наслідкові зв'язки між окремими частинами об'єкта, розробити науково обгрунтовані варіанти розв'язання господарських задач, визначити ефективність цих варіантів, а також надасть підставу для вибору найбільш доцільних і ефективних управлінських рішень.

Питання щодо проблем системного підходу управління підприємством розглянуто у вітчизняних літературних джерелах. Теоретичні й практичні аспекти цієї проблеми відображено в роботах економістів і фахівців: О. О. Терещенко, С. Г. Дзюба, Я. С. Соболева, О. А. Ліснічук, В. П. Мартиненко, С. О. Передерієва, А. В. Череп, О. О. Романченко та ін.

Метою статті є дослідження особливостей системного підходу до вимірювання ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Системний підхід дозволяє дослідити функціонування, розвиток, структуру цілого (об'єкта), встановити властивості його частин (елементів), простежити взаємодії і взаємозв'язки між ними. Відповідно до системного підходу ефективність цілого залежить від ефективності усіх його частин, а не окремих частин із найліпшою ефективністю.

Розглянемо основні принципи системного підходу (рис. 1) [2, 57].

Рис. 1. Основні принципи системного підходу

Композицією є узгодження спільної і приватної мети.

Пропорційність передбачає внутрішню пропорційність повинна поєднуватись із зовнішньою пропорційністю, тобто відповідним рівнем розвитку елементів зовнішнього середовища.

Зважання на «вузьке місце» забезпечує особливу увагу найбільш слабкому елементу системи.

Онтогенез враховує послідовність стадій життєвого циклу підприємства (товару).

Інтеграція спрямовує систему на високий рівень організації і дає змогу

одержати синергетичний ефект.

Інформованість виділяє інформаційне забезпечення як головну умову конкурентоспроможності.

Стійкість висуває вимоги до побудови системи (статичний стан) і до її функціонування (динамічний стан).

Управління ефективністю фінансово-господарської діяльності підприємства – це цілеспрямований вплив керуючої системи на керовану з метою забезпечення процесу переходу від поточного стану підприємства до кращого (досконалішого) відповідно до поставлених цілей. Іншими словами, управління розвитком підприємств має на меті переміщення системи з одного стану в інший із новими якісними і кількісними характеристиками конкурентоспроможності, досягнення яких залежить від факторів виробництва.

Для ефективно управління фінансово-господарської діяльності підприємства необхідно виділити основні етапи системного управління ефективністю фінансово-господарської діяльності підприємства:

1. Визначення місця підприємства в галузі і регіоні, місії підприємства.
2. Постановка мети.
3. Розчленовування системи на складові і детальне вивчення кожної підсистеми.
4. Виявлення факторів, що впливають на підсистеми і систему загалом, їх угруповання і ранжування.
5. Пошук відхилень існуючого стану системи від заданого.
6. Визначення об'єктивних і суб'єктивних причин відхилень.
7. Встановлення основних способів, методів і засобів приведення системи в заданий стан.
8. Пошук власних ресурсів, необхідних для вирішення проблеми.
9. Придбання додаткових ресурсів.
10. Реалізація запланованих дій.
11. Контроль і аналіз результатів [2, 59].

Система управління ефективністю фінансово-господарської діяльності підприємства повинна стосуватися усіх видів діяльності, що пов'язані зі створенням конкурентних переваг підприємства, товару, робіт, послуг, і взаємодіяти з ними. Вона охоплює усі стадії життєвого циклу продукту і процеси (рис. 2) [3, 100].

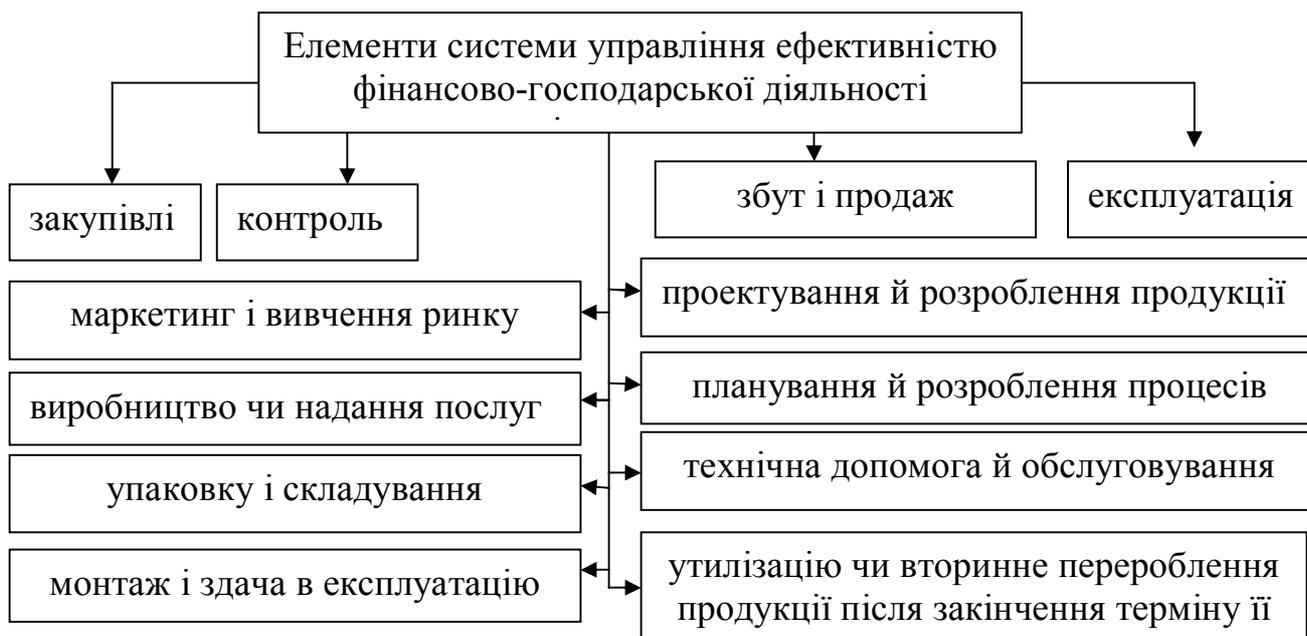

Рис. 2. Елементи системи управління ефективністю фінансово-господарської діяльності

Необхідність системного підходу до управління ефективністю фінансово-господарської діяльності пояснюється складністю цієї економічної категорії та значною кількістю чинників, які мають на неї вплив, і зумовлюється такими причинами:

- 1) управління підприємством здійснюється на різних адміністративно-господарських рівнях;
- 2) управління конкурентоспроможністю на різних рівнях скеровують на різні об'єкти;
- 3) управління конкурентоспроможністю передбачає різні види діяльності;
- 4) ефективності управління досягають усіма видами менеджменту (виробничим, фінансовим, інформаційним тощо);
- 5) управління ефективністю фінансово-господарської діяльності здійснюють на різних стадіях життєвого циклу товару, а отже, у різних підрозділах підприємства [4, 158].

Поряд із системним підходом до управління важлива роль відводиться процесному підходу, в межах якого управління розглядається як сума взаємопов'язаних функцій (процесів): планування, організація, мотивація, контроль тощо. Також слід додати, що важливе значення в управлінні займають процеси прийняття рішень і комунікації, які є процесами, що поєднують усі управлінські функції. Використання процесного підходу до управління дозволяє підвищити ефективність інформаційних потоків між окремими бізнес-процесами (підрозділами) та у більшій мірі задовольнити потреби клієнтів.

Системний підхід до управління передбачає системне вирішення

завдань, які постають перед підприємством. Серед завдань слід відзначити такі:

- 1) управління впливом зовнішнього середовища (стан законів, галузеві пріоритети, зміни у поглядах споживачів, зміни у конкурентів тощо);
- 2) управління грошовими потоками за усіма видами діяльності (їх достатнє формування і оптимальний розподіл);
- 3) управління ресурсами (раціональне формування, своєчасне застосування, ефективне використання);
- 4) управління інвестиціями та інноваціями для забезпечення конкурентоспроможності;
- 5) встановлення взаємозалежності між поточними і стратегічними планами розвитку підприємства;
- 6) прогнозування розвитку з урахуванням впливу слабких і сильних сторін;
- 7) управління конкурентоспроможністю для забезпечення достатнього рівня можливостей і ресурсів [2, 61].

Частиною загальної системи управління на підприємстві є інформаційна система, яка об'єднує об'єкт і орган управління та певною мірою відповідає за коректність управлінських рішень, які приймаються на її основі [3, 101].

Інформаційну систему забезпечують: технічні засоби, методи, моделі, алгоритми обробки інформації, програм; документація щодо взаємодії персоналу з технічними засобами; правові норми з експлуатації інформаційних систем.

Інформаційні системи надають керівництву підприємства інформацію для аналізу і прийняття рішень, а також:

- контролюють управлінські дії на усіх рівнях;
- сприяють взаємодії з клієнтами, діловими партнерами;
- знижують ємкість різних процесів, пов'язаних із обліком витрат;
- зменшують втрати робочого часу;
- забезпечують об'єктивність розрахункових даних [4, 157].

У процесі управління підприємством як системою для усунення надлишку або дефіциту інформації використовують різні економіко-математичні методи обробки інформації (даних), впроваджують комп'ютерні програми.

Необхідність звернення до системного підходу управління підприємством спричинена:

- 1) ускладненням внутрішньої структури об'єктів управління;
- 2) розширенням і розгалуженням зв'язків;
- 3) швидким і безперервним зростанням обсягу інформації;
- 4) нестабільністю навколишнього середовища;
- 5) посиленням конкурентної боротьби.

Системний підхід в аналізі господарської діяльності ґрунтується на вивченні об'єктів як складних систем, що утворені з окремих елементів із численними внутрішніми і зовнішніми зв'язками та проявляється в двох

аспектах: по-перше, кожен об'єкт розглядається як система; по-друге, оцінка ефективності його діяльності здійснюється за допомогою системи показників.

Входом цієї системи є матеріально-речовинні потоки ресурсів (засобів праці, предметів праці і потоки трудових ресурсів); виходом – потоки готової продукції. Виробничий процес перетворює матеріальні ресурси в готову продукцію. У конкретних випадках система може мати декілька рівнів, тобто кожний із виявлених елементів першого рівня можна розглядати як самостійну систему (підсистему) тощо. Наприклад, матеріальні ресурси, трудові ресурси можна розглядати як самостійні елементи першого рівня системи або як самостійні системи другого, третього рівнів тощо.

Системність економічного аналізу проявляється також в об'єднанні, сукупності всіх специфічних прийомів на підставі власних досягнень, досягнень суміжних наук (математики, статистики, бухгалтерського обліку, планування, управління, економічної кібернетики тощо).

Системний підхід до аналізу господарської діяльності може розглядатися подвійно. Комплексний підхід обумовлений необхідністю дослідження всіх складових діяльності підприємства. Системний підхід вивчає відносини і зв'язки комплексу сторін діяльності підприємства для визначення і досягнення спільної мети [1, 275]. Предметом аналізу стають всі види продукції, стадії виробничого процесу, фактори виробництва, всі види господарської діяльності, підрозділи підприємства і всі процеси управління. Сутність сучасної концепції комплексного підходу до аналізу господарської діяльності міститься у здатності управління підприємством в умовах динамічного, мінливого та невизначеного середовища [1, 273].

Висновки. Системний підхід до стратегічного управління об'єднує важливі підсистеми управління, утворені на основі завдань управління для досягнення цілей розвитку підприємства.

Для забезпечення оптимальної системи управління господарською діяльністю на промисловому підприємстві у майбутніх дослідженнях планується визначити механізм взаємозв'язку між елементами системи стратегічного управління.

Література:

1. Андрєєва Г. І. Роль системного підходу до аналізу господарської діяльності підприємства в сучасних умовах / Г. І. Андрєєва // *Економіка підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості* № 34, 2011. с. 274 – 277.
2. Дідур К. М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства / К. М. Дідур // *Ефективна економіка*. - 2013. - № 12. - с. 56-62.
3. Фролова В. Ю. Системний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства / В. Ю. Фролова // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. - 2013. - № 2. - с. 98-102.
4. Харченко В. А. Системний підхід до стратегічного управління підприємством / В. А. Харченко // *Економічний вісник Донбасу*. - 2013. - № 1. -

с. 157-160.

References:

1. Andryeyeva G. I. Rol` sy`stemnogo pidxodu do analizu gospodars`koyi diyal`nosti pidpry`yemstva v suchasny`x umovax / G.I. Andryeyeva // *Ekonomika pidpry`yemstva. Visny`k ekonomiky` transportu i promy`slovosti* № 34, 2011. s. 274 – 277.
2. Didur K. M. Sy`stemny`j pidxid do upravlinnya pidpry`yemstvom ta personalom pidpry`yemstva / K. M. Didur // *Efekty`vna ekonomika*. - 2013. - № 12. - s. 56-62.
3. Frolova V. Yu. Sy`stemny`j pidxid do upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpry`yemstva / V. Yu. Frolova // *Visny`k Berdyans`kogo universy`tetu menedzhmentu i biznesu*. - 2013. - № 2. - s. 98-102.
4. Xarchenko V. A. Sy`stemny`j pidxid do strategichnogo upravlinnya pidpry`yemstvom / V. A. Xarchenko // *Ekonomichny`j visny`k Donbasu*. - 2013. - № 1. - s. 157-160.

УДК 658.511.2

**ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ЗАПАСІВ У
БУДІВНИЦТВІ ДЛЯ ПОТРЕБ УПРАВЛІННЯ**

Кульчицька А. Ю.

Вінницький Фінансово-Економічний університет, Україна, Вінниця

У даній статті автор пропонує шляхи вдосконалення обліку товарно - матеріальних запасів шляхом автоматизації та комп'ютеризації обліку складського господарства з використанням структури номенклатурних номерів, що може сприяти підвищенню якості обліку при спрощенні його ведення .

Ключові слова: запаси, облік, нормування, управління, товарно-матеріальні цінності.

Кульчицкая А. Ю. Пути совершенствования учета и контроля запасов в строительстве для нужд управления / Винницкий финансово – экономический университет, Украина, Винница

В данной статье автор предлагает пути совершенствования учета товарно-материальных запасов путем автоматизации и компьютеризации учета складского хозяйства с использованием структуры номенклатурных номеров, что может способствовать повышению качества учета при упрощении его ведения.

Ключевые слова: запасы, учет, нормирование, управление, товарно-материальные ценности.

Kulchitskaya A. Y. Ways to improve accounting and stock control in construction to management needs / financial Vinnitsa - Economic University, Ukraine, Vinnitsa

In this article the author offers ways to improve the accounting of inventory through automation and computerization of accounting warehousing using structure nomenclature numbers that can improve the quality of accounting at simplifying its management.

Keywords: inventory, accounting, valuation, management, inventory holdings.

Будівельна галузь є однією з галузей матеріального виробництва, особливо динамічно розвивається в останні роки.

Особливості організації та економіки будівельного виробництва, зумовлені характером будівельної продукції, справляють істотний вплив на порядок ведення бухгалтерського обліку в будівництві. До найбільш істотних з них можна віднести територіальну відособленість об'єктів будівництва, багато в чому індивідуальний характер будівельного виробництва, тривалість проектування і будівництва об'єкта, різноманіття видів будівельно - монтажних робіт при будівництві кожного об'єкта, залежність термінів і якості будівництва від місця розташування об'єкта, природних умов і навіть часу року. Перелічені та багато інших особливості обумовлюють порядок обліку товарно-матеріальних цінностей.

Метою бухгалтерського обліку вартості будівельних робіт є своєчасне, повне і достовірне відображення фактичних витрат, пов'язаних з обліком запасів за видами і об'єктами будівництва, а також контроль за використанням матеріальних ресурсів. [1 с.385]

Хотілося б докладніше зупинитися на організації обліку товарно - матеріальних запасів, які є чільною складовою будівельної діяльності.

На будівельних підприємствах доцільно розробити напрями вдосконалення обліку, якими можуть бути:

1. Автоматизація обліку товарно - матеріальних запасів. В даний час на підприємствах величезне значення надається питанням автоматизації рішень задач по обліку, контролю, аналізу та аудиту товарно - матеріальних запасів на програмному продукті 1С - Бухгалтерія. Він базується на створенні і веденні інформаційної бази про наявність товарно - матеріальних запасів, формованих на підставі інвентарної картки. [3 с. 134]

Керівник, бухгалтер і аудитор можуть проаналізувати або отримати значення будь-якого необхідного показника з інформаційної бази за необхідний період часу.

Таким чином, комплексний підхід до обліку, контролю, аналізу та аудиту товарно - матеріальних запасів дозволяє оперативно отримати всі необхідні дані за певний період і істотно підвищує рівень управління фінансово- господарською діяльністю підприємства.

2. Комп'ютеризація обліку складського господарства з встановленням локальної системи мереж. [3 с. 153]

Комп'ютеризація обліку призведе до скорочення робочого часу працівників обліку та матеріальновідповідальної особи з ведення складського обліку В даний час відсутність у більшості підприємств комп'ютеризованого

обліку руху товарно - матеріальних цінностей від дозволу до відпуску і отримання займає значну частину робочого часу від керівника до конкретної особи, що виконує будівельні роботи.

3. Розробка та впровадження структури номенклатурних номерів.

Виробничі підприємства розробляють номенклатуру (перелік) товарно - матеріальних запасів за їх однорідними ознаками. При цьому кожному найменуванню, типорозміру і сорту матеріалів присвоюється умовне цифрове позначення - номенклатурний номер (код), який потім проставляється в усіх документах по наявності і руху товарно - матеріальних запасів. [2 с. 135]

4. Ведення додаткового контролю за обліком товарно - матеріальних цінностей.

Ведення додаткового контролю за обліком товарно - матеріальних запасів з боку керівництва підприємства є дуже важливим. Це означає перегляд керівником бухгалтерських документів, вивчення ним нормативних актів, що діють в цій галузі. Такий підхід дозволить більш раціонально витратити кошти на придбання товарно - матеріальних запасів, витратити менше часу на переконання керівництва в необхідності придбання того чи іншого запасу, підвищити дисципліну використання товарно - матеріальних запасів співробітниками підприємства. Крім того потрібно ввести аналіз ефективності використання товарно - матеріальних запасів за даними бухгалтерського обліку під безпосереднім контролем керівника підприємства. В обліку будівельно - монтажних робіт необхідно щомісяця проводити зіставлення фактичної витрат матеріалів з витратами, визначеними за виробничим нормам. [4 с. 347]. При цьому керівник буде одержувати більш повну картину стану справ на підприємстві.

5. Впровадження нової форми забезпечення об'єктів будівництва товарно-матеріальними запасами .

З метою скорочення накладних витрат, економного використання власного автотранспорту та мінімальної втрати робочого часу працівників відділу постачання, можна відмовитися від існуючої системи постачання товарно - матеріальних запасів на об'єкт за схемою:

Постачальник → Центральний склад → Об'єкт

При цьому, бухгалтерською службою необхідно посилити контроль за надходженням документів і здійснювати звірку документів, зданих підзвітною особою з документами, прийнятими від служби відділу постачання.

6. Планування та оптимізація обсягу виробничих запасів

Для успішного управління запасами , в кожен момент підприємство повинно мати потрібного виду сировину і матеріали, необхідні для безперебійного постачання виробництва. Тому при придбанні сировини і матеріалів «про запас», підприємство автоматично втрачає додатковий прибуток, яку могло б отримати, якби сировину і матеріали купувалися якомога ближче до терміну їх відпуску у виробництво. Ці втрати прямо залежать від кількості сировини і матеріалів і термінів їх зберігання.

Псування при зберіганні, а також фізичне і моральне старіння теж тягнуть за собою збитки. Конструктивні зміни технології виробництва також можуть викликати миттєве застарівання наявних запасів сировини і матеріалів.

Оптимальний рівень запасів сировини і матеріалів являє собою щось середнє між рівнями «занадто високим» і «занадто низьким». Запаси не можна представляти як єдину категорію, тому що поведінка різних видів сировини і матеріалів різноманітна, необхідно контролювати кожне найменування виробничих запасів.

Основними елементами управління запасами з метою прискорення оборотності є: організаційна структура збутової мережі, попит, стратегія управління, формування і контроль запасів.

Завданнями стратегії управління запасами є безперебійне постачання виробництва при найменших витратах і максимальному задоволенні запитів виробничих цехів. Всі три поняття відносні і вимагають встановлення критеріїв оптимізації системи управління, тобто конкретних параметрів, до яких слід прагнути.

При виборі стратегії головну роль відіграють витрати управління запасами. Оскільки витрати, пов'язані з необхідністю прискорення оборотності, зазвичай виправдані, то інтервали закупівель за цими видами сировини і матеріалів повинні бути максимально скорочені. Активним видам сировини і матеріалів необхідно приділяти якомога більше уваги, і вони повинні контролюватися за допомогою найбільш ефективних систем обліку.

Цінність окремих видів сировини і матеріалів значно більше, ніж їх вартість або ступінь їх грошової активності. За відсутності якогось виду сировини або матеріалу весь процес виробництва може потрапити під загрозу. Тому й дешеві види сировини і матеріалів також повинні підлягати ретельному контролю. При цьому також можна проводити об'ємно -вартісний аналіз.

Для задоволення потреб виробництва в будь-який момент, незалежно від затримок у поставках або стрибка замовлень, в систему управління необхідно включити страхові запаси сировини і матеріалів. [4 с. 336]

Істотною частиною кваліфікованого управління виробничими запасами є встановлення оптимального рівня страхових запасів сировини і матеріалів. Недоліки в розрахунках нормативів страхових запасів призводять до збоїв у забезпеченні виробничих цехів або до додаткових витрат з утримання зайвих запасів сировини і матеріалів. Розрахунок нормативів страхових запасів сировини і матеріалів виконують так само ретельно, як і розрахунок поточних запасів. Випадковий характер чинників, що обумовлюють необхідність страхових запасів, зумовлює використання при розрахунках апарату теорії ймовірності.

Таким чином, запропоновані шляхи вдосконалення обліку і контролю запасів, такі як: своєчасне планування й оптимізація обсягу виробничих запасів, автоматизація обліку товарно -матеріальних запасів, комп'ютеризація

обліку на місцях складського господарства з встановленням локальної системи мережі, впровадження структури номенклатурних номерів, а також введення додаткового контролю з боку керівництва, змогли б спростити ведення обліку на підприємствах, при цьому підвищивши його якість, і як наслідок, вплинути на зменшення собівартості будівельних робіт.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси". Наказ Міністерства фінансів України 20.10.99 №246.
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансований облік // Житомир. 2011р., 608 с.
3. Бандурка О. М., Червяков І. М., Посилкіна О. В. Фінансово-економічний аналіз.- Харків, 2009р..
4. Бутинець Ф. Ф., Давидюк Т. В., Малюга Н. М., Чижевська Л. В. Бухгалтерський управлінський облік: Підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит" / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута" 2010. – 480с.

References:

1. Regulations (standards) 9 "Inventories". Order of the Ministry of Finance of Ukraine 20.10.99 № 246.
2. Butynets F. F. Accounting Accounting sponsored // Zhitomir., 2011., 608 p.
3. Bandurka O. M. Chervyakov I. N., A. V. Posylkina Financial and economic analysis. - Kharkov, 2009 .
4. Butynets F. F., Davydyuk T. V., Malyuga N. M., L. Chyzhevska Accounting Managerial Accounting: Textbook for students in higher education specialty 7.050106 "Accounting and Audit" / Ed. prof. F. F. Butyntsya. - 2nd ed., Ext. and revised. - Exactly: PE "Ruta" 2010. - 480p.

УДК:351.81:338.433:637.1(100+477)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА МОЛОКОПРОДУКТІВ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Чан-хі О. С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м.Київ

У статті досліджено світовий досвід державного регулювання ринку молока та молокопродуктів і можливості його використання в Україні, а також обґрунтовано необхідність здійснення державного впливу на розвиток і функціонування вітчизняного ринку молока та молокопродуктів спрямованого на відродження галузі, підвищення продовольчої безпеки в умовах входження України в глобальне конкурентне середовище.

Ключові слова: державне регулювання, ринковий механізм, державна підтримка, ринок молока та молокопродуктів.

Чан-хи О. С. Государственное регулирование рынка молока и молокопродуктов в зарубежных странах: опыт для Украины / Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев

В статье исследован мировой опыт государственного регулирования рынка молока и молокопродуктов, возможности его использования в Украине, а также обоснована необходимость осуществления государственного влияния на развитие и функционирование отечественного рынка молока и молокопродуктов направленного на возрождение отрасли, повышения продовольственной безопасности в условиях вхождения Украины в глобальную конкурентную среду.

Ключевые слова: государственное регулирование, рыночный механизм, государственная поддержка, рынок молока и молокопродуктов.

Chan-khi O. S. State regulation of dairy market in foreign countries: experience for Ukraine / National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

This paper investigates the global experience of state regulation of the dairy market and the possibility of its use in Ukraine, as well as the necessity for state influence on the development and functioning of the domestic dairy market products aimed at the revival of the industry, improve food security in terms of integration of Ukraine into the global competitive environment.

Key words: government regulation, market mechanisms, government support, dairy market.

Вступ. В сучасних умовах функціонування та розвитку як світового, так і вітчизняного ринку молока та молочних продуктів став очевидним той факт, що механізми саморегулювання вільної ринкової економіки не можуть функціонувати достатньо ефективно. В першу чергу, це пов'язано з тим, що умови виробництва і споживання в різних регіонах світу різняться, так як і відрізняється ступінь їх технічного, соціального та головне економічного розвитку. Це призводить до того, що конкурентна боротьба ускладнюється і здійснюється в нерівних умовах, так як ведеться великою кількістю суб'єктів за різними правилами, в умовах відмінного матеріально-технічного забезпечення, економічного, фінансового клімату тощо. Безперечно, саморегулююча роль ринку велика і переконливо доведена світовою практикою за багато сторіч. Цим, по суті, і обумовлений перехід до ринкових відносин, як однієї з цілей реформ, що нині проводяться. Але в ринку, крім творчих сил закладені і руйнівні, і в нейтралізації останніх полягає найважливіша задача наукової організації виробництва, управління і державного регулювання.

Державне регулювання агропродовольчих ринків в цілому, та ринку молока зокрема в країнах з високоефективним сільськогосподарським виробництвом в основному спрямоване на підтримку стабільної економічної

ситуації в галузі та відповідного рівня прибутковості, забезпечення продовольчої безпеки й задоволення потреб населення в якісних харчових продуктах за соціально-прийнятними цінами, а також на збалансований розвиток сільських територій і захист довкілля. При цьому регулювання здійснюється відповідними державними органами, що діють через визначену систему інститутів, створених як сільськогосподарськими товаровиробниками, так і підприємствами оптової торгівлі, переробки, реалізації.

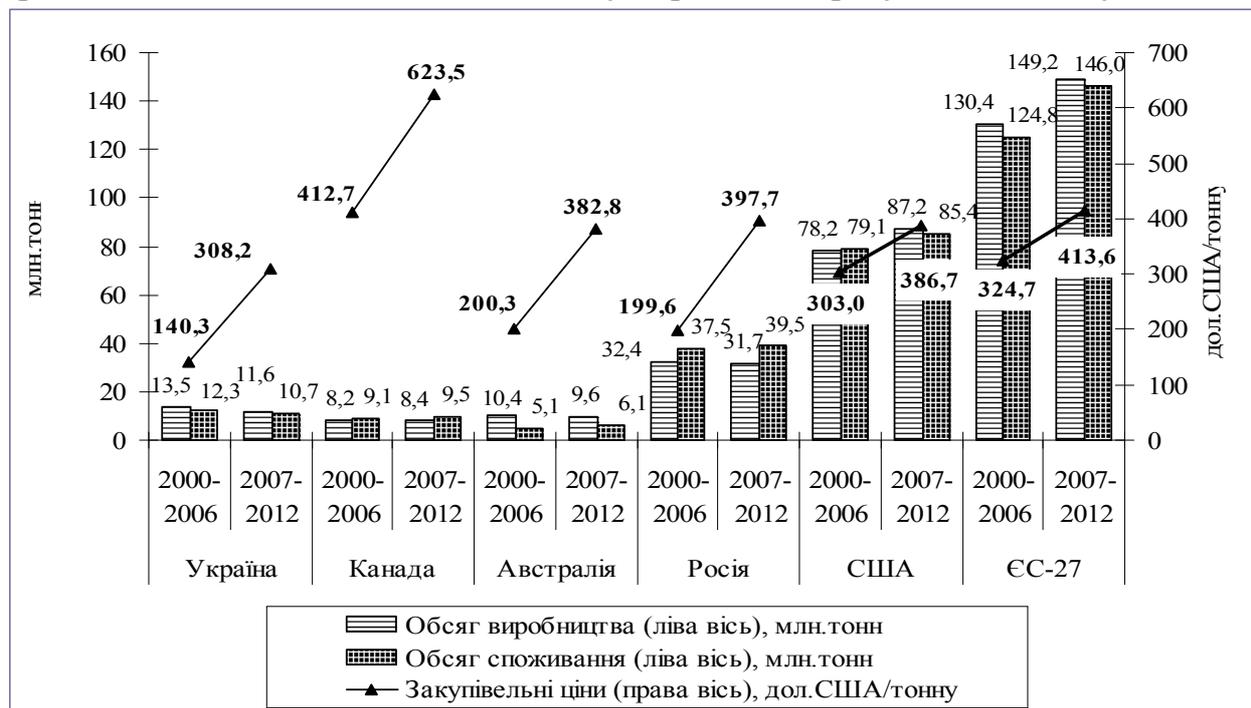
Як показують дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, в усіх розвинутих країнах дія ринкового механізму в аграрній сфері доповнюється інструментами державного регулювання, співвідношення яких залежить від частки державного сектора, історичних особливостей і традицій, характеру вирішення завдань у теперішній час.

Мета статті. Метою статті є визначення форм і напрямків державного регулювання ринку молока та молокопродуктів (з урахуванням зарубіжного досвіду), спрямованих на відродження галузі, підвищення продовольчої безпеки в умовах входження України в глобальне конкурентне середовище.

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження показали, що маючи багатий природно-ресурсний потенціал, Україна в порівнянні із зарубіжними країнами займає досить низькі позиції як за обсягами виробництва молока, так і за ціновою диференціацією (рис. 1).

Встановлено, що серед країн з високоефективним сільськогосподарським виробництвом застосовуються різні підходи щодо державного регулювання галузі. Оскільки, виробництво молока і молочних продуктів характеризується високими виробничими ризиками, адже, поряд з іншими факторами, притаманними для будь-якої виробничої діяльності, цій галузі властива залежність від природних та кліматичних умов, які практично не піддаються прогнозуванню в довгостроковій перспективі. Це означає, що сільгоспвиробник не може точно і заздалегідь знати який обсяг продукції буде вироблений. Крім того, сезонний характер виробництва, нестабільність надходження грошових коштів, повільний кругообіг та обіг фондів, недостатньо налагоджена інфраструктура ринку молока та важливість функціонування галузі для життєдіяльності людини потребує особливого визначеного державою механізму регулювання молокопродуктового підкомплексу. Враховуючи важливість вищеперерахованих чинників, що безпосередньо впливають на виробництво молока, необхідно, щоб ринок був збалансований в будь-який момент часу. Тобто, процес регулювання має забезпечити рівновагу між попитом і пропозицією, а також забезпечити економічний паритет для всіх учасників ринку включаючи виробників молока, переробників, імпортерів готової продукції, оптових торговців тощо. Це може бути досягнуто, лише при постійному стимулюванні платоспроможного попиту, контролі якості реалізованої продукції, збільшенні частки вітчизняної продукції на ринку, вирівнюванні сезонних коливань, створенні сприятливих умов для експорту молока та молочних

продуктів за допомогою ретельно спланованого та обґрунтованого організаційно-економічного механізму державного регулювання галузі.

Рис. 1. Обсяги виробництва, споживання та закупівельні ціни на молоко в провідних країнах виробників у середньому за 2000-2006 рр. та 2007-2012рр.

Джерело: розраховано та побудовано за даними ОЕСР та НБУ

Враховуючи досить позитивні тенденції розвитку світового ринку молока та молочних продуктів розглянемо форми, методи й рівень державної підтримки досліджуваного ринку у деяких країнах світу.

Однією з найбільших країн-виробників молока є США, оскільки головним пріоритетом агропродовольчої політики на всіх етапах економічного розвитку країни, є високий рівень забезпечення продовольством населення. Так, відповідно до Закону «Щодо продовольства, охорони природних ресурсів та енергетики» від 18.06.2008 р. державна підтримка спрямовується на розвиток товарного виробництва та підвищення рівня доходів фермерів і включає прямі виплати та встановлення цільових цін. Загалом, регулювання ринку молока та молокопродуктів тут, включає дві основні федеральні програми – це система Федеральних ринкових замовлень молока та програма цінової підтримки на ринку молока. Програма Федеральних ринкових замовлень молока регулює дії операторів ринку, які продають молоко або молочні продукти в окремому регіоні, вимагаючи від них платити не менше встановленої мінімальної ціни на молоко класу А, яке вони купують від молоковиробників, залежно від того, як молоко використовується. Ця класифікована система ціноутворення вимагає від операторів платити більш високу ціну за молоко, яке використовується для споживання у рідкому вигляді (клас І), ніж за молоко, що використовується

при виготовленні молочних продуктів, таких як йогурт, морозиво, сир, масло, знежирене сухе молоко (клас II, III і IV). Крім того, федеральна підтримка молочних ферм складається із широкого спектру інших програм. Так, зокрема, Програма підтримки ціни на молочні продукти (DPPSP), передбачає здійснення підтримки виробників молочної продукції через ціни підтримки сиру типу «chedder» (1,13 дол./фунт), масла вершкового (1,05 дол./фунт) і знежиреного молока (0,8 дол./фунт) [1]. Якщо ринкові ціни на цю продукцію є нижчими зазначених рівнів, товарно-кредитна корпорація (Commodity Credit Corporation (CCC)) викупує молочну продукцію за цінами підтримки з метою вилучення частини продукції з ринку, таким чином піднімаючи як ринкові ціни, так і закупівельні. Головною умовою є встановлення однакових закупівельні ціни для всіх регіонів США. Також виробникам молока надається грошова компенсація у випадку, якщо ринкова ціна на молоко нижча ніж 16,94 дол. США за 100 фунтів.

В країнах Європейського Союзу (ЄС) регулювання ринку молока та молочних продуктів здійснюється Спільною аграрною політикою ЄС (САП (CAP – Common Agricultural Policy)). САП – досить складний механізм, який охоплює сотні регулювань на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, а також переробки і реалізації продукції, в межах якої можна виділити дві основні складові: підтримки аграрних ринків (перша складова) та політики розвитку села (друга складова). Фонд коштів на реалізацію політики розвитку села за другою складовою САП ЄС на 2007-2013 рр. становить 91,3 млрд. євро. Ще близько 70 млрд. євро доступні з національних фондів державної підтримки [2].

Реструктуризація молочної галузі є одним з основних пріоритетів політики підтримки ЄС, що включає: інвестиційну підтримку, спрямовану на поліпшення ефективності виробництва молока, або покращення благополуччя тварин; грошові виплати власникам молочних ферм, що знаходяться у несприятливих місцевостях; допомогу на створення таких умов виробництва молока і молочних продуктів, що є дружніми до довкілля, наприклад, допомогу на виробництво органічної продукції; допомогу на утримання пасовищ із зменшеним обсягом застосування добрив або утримання гірських пасовищ; підтримку застосування певних практик утримання худоби, що сприяють підвищенню рівня благополуччя тварин; підтримку процесу диверсифікації господарської діяльності, наприклад, створення магазинів на фермах та виробництва енергії з відновлювальних джерел; підтримку власників молочних ферм, які планують вийти з галузі або вийти на пенсію достроково; сприяння створенню потужних організацій виробників молока і молочної продукції.

Також основними напрямками регулювання ринку є: внутрішня ринкова підтримка (інтервенції, квоти), використання торгівельних інструментів (експортні субсидії, митні тарифи на імпорт) та здійснення прямих платежів фермерам. Кожна країна-член ЄС має дві квоти: одна на поставку молока до молочних заводів, інша – для прямих продажів споживачам. Обсяги цих квот

розподіляються між виробниками (індивідуальні квоти) у кожній окремій державі. Проте передбачається, що квоти на продаж молока поетапно будуть скасовуватися і 2015 р. планується бути першим роком «без квот», тобто, відповідно до реформи «Health Check» квоти повинні щорічно збільшуватися на 1% до їх повного скасування [3].

У країнах-членах ЄС також наявна підтримка на національному рівні чи рівні ЄС програм просування на ринок молочної продукції, таких як, наприклад, програм заохочення більшого споживання молока (і фруктів) школярами.

Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні з найнижчим рівнем підтримки аграрного сектора характеризується радикальними заходами. Так, із другої половини 1970-х рр. і до 1985 р. країна проводила найбільш протекціоністську політику серед країн ОЕСР. Однак у 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства. Роль держави збереглася лише в контролі ветеринарної та фітосанітарної ситуації в країні, а також у підтримці наукових досліджень в аграрній сфері [4].

Скасування субсидій призвело на першому етапі до падіння доходів фермерського сектора, зростання безробіття в сільській місцевості. Проте фермери досить швидко адаптувалися до нової ситуації й почали створювати фермерські об'єднання, так звані кооперативи, такі як Fonterra, Foodstuffs та Progressive Enterprises. Яскравим прикладом та гігантом кооперативного об'єднання є Fonterra, яка після утворення зібрала близько 96 % виробництва молока в Новій Зеландії. Тому для того, щоб молочний ринок Нової Зеландії залишався конкурентним і ефективним, уряду необхідно було створити спеціальне регулятивне положення відносно Fonterra. Ним став Акт реструктуризації молочної галузі (DIRA Dairy Industry Restructuring Act) [5].

Державна підтримка в **Канаді** здійснюється шляхом фінансування окремих галузей сільського господарства і фермерських господарств через: надбавки до ринкових цін; надбавки до обсягів виробничих витрат у формі кредитної підтримки; виплати відсотків за кредитами; гарантії за кредитами; податкові пільги щодо підтримки доходності сільськогосподарського виробництва [6].

Доступ до ринку сільськогосподарської продукції Канади характеризується високим рівнем тарифного захисту. Канада широко використовує заборонні ставки мита – найбільша ставка тарифу становить 313,5 % (молочні жири). Загалом, 0,6 % тарифних позицій товарів підлягають стягненню мита у розмірі 164,5-313,5 %, зокрема свійська птиця, її м'ясо та жир; різноманітні молочні продукти; яйця; окремі види олії; шоколадна продукція, крупи та суміші, морозиво та суміші для його виготовлення, корма.

Водночас Канада застосовує жорстку систему квотування імпорту, що суттєво обмежує можливості експорту м'яса свійської птиці (курятини та індички) та субпродуктів, яєць, молочної продукції (всі види сирів, маргарин)

та іншої переробленої продукції. Розподіл квот здійснюється за принципом «перший прийшов – першим обслуговується». Особливістю Канадського державного регулювання сільського господарства є те, що право формування законодавства щодо розвитку аграрного сектора належить як федеральному уряду так і уряду провінцій. Тому відповідно до загальнодержавних законів та законів кожної конкретної провінції, у Канаді діють програми підтримки фермерів, як на федеральному рівні, так і на рівні провінції.

Досить сильні позиції стосовно захисту власного ринку від імпортової молочної продукції має і Російська Федерація. Цьому свідчать: постанова від 20 серпня 2009 р. № 680 «Про внесення змін до Митного тарифу Російської Федерації відносно окремих видів сирів», яка передбачає встановлення ставки ввізного мита на окремі види сирів у розмірі 15% від митної вартості, але не менше 0,5 євро за кг. Постановою від 31 січня 2009 р. № 71 «Про тимчасові ставки ввізних мит щодо вершкового масла та окремих видів молочної продукції» з 6 березня 2009 р. на 9 місяців підвищено ставки ввізних мит на вершкове масло та інші молочні жири до 15% від митної вартості, але не менше 0,35 євро/кг. (раніше –15%, але не менше 0,22 євро/кг.). Постановою від 31 січня 2009р. № 72 «Про тимчасові ставки ввізних мит відносно окремих видів молока і вершків» з 6 березня 2009 р. на 9 місяців ставки ввізних мит на молоко, вершки і молочні консерви підвищено з 15% до 20% від митної вартості.

Стосовно напрямків підтримки розвитку молочного скотарства у РФ діє програма розвитку сімейних та мережевих молочних ферм, введена нульова ставка ПДВ при ввезенні племінної худоби на територію Росії.

У окремих регіонах РФ впроваджена програма «Шкільне молоко», в рамках якої молоком забезпечуються школярі у молодших класах. Також з метою стимулювання споживання вітчизняної сільгосппродукції, насамперед, молока і молочних продуктів Міністерством сільського господарства РФ також запущена програма «Купуй російське». На кошти державного бюджету РФ відзнято відеоролик, спрямований на збільшення споживання молока населенням.

Також варто відмітити, що Міністерство сільського господарства РФ співпрацює з Россільхозбанком з питань реалізації заходів Державної програми розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, в тому числі з питань кредитування сільськогосподарських товаровиробників в рамках Державної програми. Так, Россільхозбанк цілеспрямовано розвиває кредитування власників особистих підсобних господарств, які можуть на пільгових умовах отримати кредит, на цілі, що підлягають субсидуванню, також банк надає можливість отримати нецільовий кредит за спрощеною процедурою оформлення угоди, крім того для господарств населення діє спеціальна програма рефінансування кредитів.

Результатами державної підтримки за останні роки є введення в експлуатацію нових об'єктів, модернізація і реконструкція молочних

комплексів і ферм, залучення кредитних ресурсів, збільшення виробництва молока та чисельності маточного поголів'я. За останні роки тільки через «Росагролізінг» господарствам поставлено 185 тис. гол. племінної худоби, створено та модернізовано 325 тис. скотомісць.

Висновки. Отже, напрями державного регулювання агропродовольчого ринку в багатьох країнах світу, не зважаючи на рівень їхнього розвитку, спрямовано на розвиток молочної галузі та підтримку прибутків фермерів. Тому, Україні слід скористатися позитивним досвідом країн світу щодо здійснення державної підтримки сільськогосподарського виробництва, зокрема молочної галузі, і вжити наступних заходів, які б сприяли забезпеченню населення країни якісними і доступними продуктами харчування, створенню нових робочих місць на селі, збільшенню надходжень від експорту продукції, забезпеченню сільськогосподарського виробництва висококваліфікованими працівниками.

Підводячи підсумки, можна сказати, що в Україні, враховуючи всі недоліки в механізмі регулювання ринку молока, необхідно розробити таку систему регулювання ринку, яка б гарантувала комплексне збалансування та дотримання інтересів споживачів, виробників і держави. Тобто ефективність державної регуляторної політики має забезпечувати рівень розвитку ринкових відносин між сільгоспвиробниками, фондovиробничими, переробними галузями, інфраструктурною сферою, підвищення рівня прибутковості їхньої діяльності, а також сприяння регіональному розвитку ринку молока та соціально-економічному розвитку сільських територій.

Література:

1. *The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change / United State Department of Agriculture // International agriculture and trade reports. WRS-99-2. – 1999.*
2. *Регламент Ради ЄС щодо підтримки розвитку села з боку Європейського фонду розвитку села (ЄСФРС) від 20 вересня 2005 р. №1698/2005: Міністерство юстиції України / Пер. офіційний. – С. 15.*
3. *Тивончук Я. О. Формування та розвиток ринку молока і молокопродуктів в Україні / Я. О. Тивончук // Економіка АПК. – 2008. – №12. – С.131–136.*
4. *Майстро С. В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах Економіка АПК. – 2007. – №10. – С.19.*
5. *Domestic Milk Market in New Zealand [Electronic resource] // MAF. – 2011. – 11 р. – Mode of access: <http://www.maf.govt.nz/Portals/0/agriculture/dairy/domestic-milk-market-in-nz.pdf>.*
6. *Басюркіна Н. Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н. Й. Басюркіна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2 (28). – С. 281–284.*

References:

1. *The European Union's Common Agricultural Policy: Pressures for Change / United State Department of Agriculture // International agriculture and trade reports. WRS-99-2. – 1999.*

2. *Reglament Radi ES schodo pidtrimki rozvitku sela z boku Evropeyskogo fondu rozvitku sela (ESFRS) vid 20 veresnya 2005 r. №1698/2005: Ministerstvo yustitsiyi Ukrayini / Per. ofItsiyiniy. – S. 15.*
3. *Tivonchuk Y. O. Formuvannya ta rozvitok rinku moloka i molokoproduktiv v Ukrayini / Y. O. Tivonchuk // Ekonomika APK. – 2008. – №12. – S.131–136.*
4. *Maystro S. V. Dosvid derzhavnogo reguluyvannya agroprodovolchih rinkiv u zarubIzhnih krayinah Ekonomika APK. – 2007. – № 10. – S.19.*
5. *Domestic Milk Market in New Zealand [Electronic resource] // MAF. – 2011. – 11 p. – Mode of access: <http://www.maf.govt.nz/Portals/0/agriculture/dairy/domestic-milk-market-in-nz.pdf>.*
6. *Basyurkina N. Y. Analiz modeley prodovolchoyi bezpeki krayini / N. Y. Basyurkina // Innovatsiyina ekonomika. – 2012. – № 2 (28). – S. 281.*

УДК 657.1:640.41

ОБЛІК НЕПРЯМИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТАХ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

кандидат економічних наук, Маначинська Ю. А.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна,
Чернівці

Дослідження специфіки формування та обліку витрат готелів, які носять за своїм змістом непрямий характер показало, що вони пов'язані із формуванням декількох видів готельних послуг та потребують безпосереднього розподілу. Відповідно підприємства готельного господарства можуть на власний розсуд обирати метод розподілу витрат із врахуванням специфіки функціонування підприємства готельного господарства та підходів до оцінки сукупної суми понесених витрат.

Ключові слова: непрямі витрати, облік, готель, готельна послуга, база розподілу, стаття витрат

Маначинская Ю. А. Учет непрямых затрат на предприятиях гостиничного хозяйства/ Черновицкий торгово-экономический институт Киевского торгово-экономического университета, Украина, Черновцы

Исследования специфики формирования и учета издержек гостиниц, которые носят, за своей сущностью косвенный характер показало, что они связаны с формированием нескольких видов отельных услуг и нуждаются в непосредственном распределении. Соответственно предприятия гостиничного хозяйства могут на свое усмотрение выбирать метод распределения издержек с учетом специфики функционирования предприятия гостиничного хозяйства и подходов к оценке общей суммы понесенных издержек.

Ключевые слова: непрямые издержки, учет, отель, отельная услуга, база распределения, статья издержек.

Manachinska Yu. A. Accounting for indirect costs of enterprises of hotel economy / Chernivtsi trade and economic institute, Ukraine, Chernivtsi.

Investigation of the specificity of the formation and registration costs of hotels, which are by implication indirect shown that they are associated with the formation of several types of hotel services and require immediate distribution. According Hospitality Management Company may, at its discretion, choose the method of cost allocation, taking into account the specifics of the enterprise hospitality and approaches to assess the aggregate amount of costs incurred.

Keywords: indirect costs, accounting, hotel, hotel services, the base distribution cost item

Вступ.

Підприємства готельного господарства для класифікації витрат застосовують методику їх поділу на: прямі витрати – пов'язані з розміщенням та обслуговуванням клієнтів готелю, номерного фонду готелю; непрямі (загальновиробничі) витрати – витрати технічних та допоміжних служб, пов'язані за створенням для функціонування номерного фонду в цілому. Останні, в свою чергу, розподіляються на змінні та постійні. Змінні витрати збираються та обліковуються за місцями виникнення витрат, постійні витрати обліковуються по готелю в цілому. Отже, окрім прямих витрат, які виникають на підприємствах готельного господарства під час надання клієнтам готельних послуг, до складу виробничих витрат входять непрямі (експлуатаційні) витрати.

Питання обліку непрямих витрат на підприємствах готельного господарства завжди були об'єктом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців та практиків. Багато уваги цим питанням приділяли З. А. Балченко [1], Г. Н. Бургонова [2], І. Р. Гавришків [3], Н. А. Каморджанова [2], С. Я. Король [4], П. О. Куцик [5], Ю. М. Самопальнікова [6], О. М. Чабанюк [7]. Проте в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених не існує тотожної думки, щодо обґрунтування оптимальності вибору відповідного об'єкту та методу обліку витрат на підприємствах готельного господарства.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до удосконалення обліку непрямих витрат на підприємствах готельного господарства із врахуванням специфіки надання готельних послуг та за умови реалізації комплексного готельного продукту клієнтам в цілому.

Варто відмітити, що думки науковців стосовно категорії «експлуатаційні витрати» та «загальновиробничі витрати» на підприємствах готельного господарства та порядку їх розподілу мають певні відмінності.

Н. М. Кузнецова та С. Я. Король, досліджуючи експлуатаційні витрати, зазначають, що вони часто носять умовно-постійний характер, який диктується специфікою підприємств готельного господарства [8; 4].

За думкою С. Я. Король, з метою бухгалтерського обліку непрямі виробничі (загальновиробничі) витрати готельного господарства не слід

розподіляти на змінні та постійні. До них застосовується групування за видами продукції, робіт і послуг [4, с. 101].

З. А. Балченко трактує загальновиробничі витрати, як витрати пов'язані з формуванням декількох видів готельних продуктів. Як вже зазначалося, під час організації обліку витрат на виробництво готельного продукту, по відношенню до обсягів наданих послуг дослідниця пропонує загальновиробничі витрати поділяти на постійні та змінні:

- змінні витрати – змінюються разом зі зміною обсягу наданих послуг та включаються до виробничої собівартості готельних послуг в повному обсязі в момент їх виникнення;

- постійні загальновиробничі витрати – це витрати, абсолютна величина яких із збільшенням (зменшенням) обсягів наданих послуг суттєво не змінюється та включаються до виробничої собівартості готельних послуг тільки в сумі постійних розподілених загальновиробничих витрат [1, с.49].

Отже, експлуатаційні витрати за своєю сутністю не пов'язані із обслуговуванням клієнтів, а являють собою витрати щодо утримання та управління виробничою діяльністю підприємств готельного господарства.

Зокрема, включають витрати таких підрозділів, як: виробничо-технологічної служби, котельні, служби безпеки, служби енергетики та зв'язку, сантехнічної служби, ліфтового господарства.

Що стосується загальновиробничих витрат, які безпосередньо пов'язані із кількома структурними підрозділами підприємства готельного господарства одночасно, то їх потрібно розподіляти за відповідними базами розподілу, а саме: площею номерного фонду; розміром загробної плати обслуговуючого персоналу; розміром виручки від реалізації за видами послуг; потужністю обладнання тощо.

Підприємства готельного господарства надають широкий спектр послуг не лише мешканцям готелю (in side), але і стороннім відвідувачам (out side). Із врахуванням специфіки діяльності підприємств готельного господарства в ході дисертаційного дослідження була визначена доцільність застосування для них системи калькулювання неповної (обмеженої) собівартості – систему «директ – костинг». У зв'язку з цим пропонуємо оцінювати послуги допоміжних виробництв, що споживаються всередині підприємства готельного господарства в ході основного виробничого процесу, за неповною фактичною собівартістю.

Загальновиробничі витрати підприємств готельного господарства можуть списуватися у повному обсязі на собівартість реалізованих готельних послуг або розподілятися між собівартістю всіх об'єктів реалізації (продукції, робіт, послуг) чи собівартістю об'єктів реалізації та непродуктивними витратами [4]. Останній порядок списання представлено на рис. 1.

Для розподілу витрат допоміжних виробництв пропонується вибрати такий натуральний показник, виходячи з якого знімається оплата за надання послуг зі сторонніх замовників. Так, наприклад, послуги пральні слід оцінювати за неповною фактичною собівартістю та включати в собівартість

послуг інших місць виникнення витрат у залежності від кількості білизни, що передана в обробку, в кілограмах.

Послуги виробничо-технічної служби доцільно оцінювати за неповною фактичною собівартістю та включати до собівартості послуг інших місць виникнення витрат пропорційно часу (в годинах) надання послуг тому чи іншому місцю виникнення витрат.

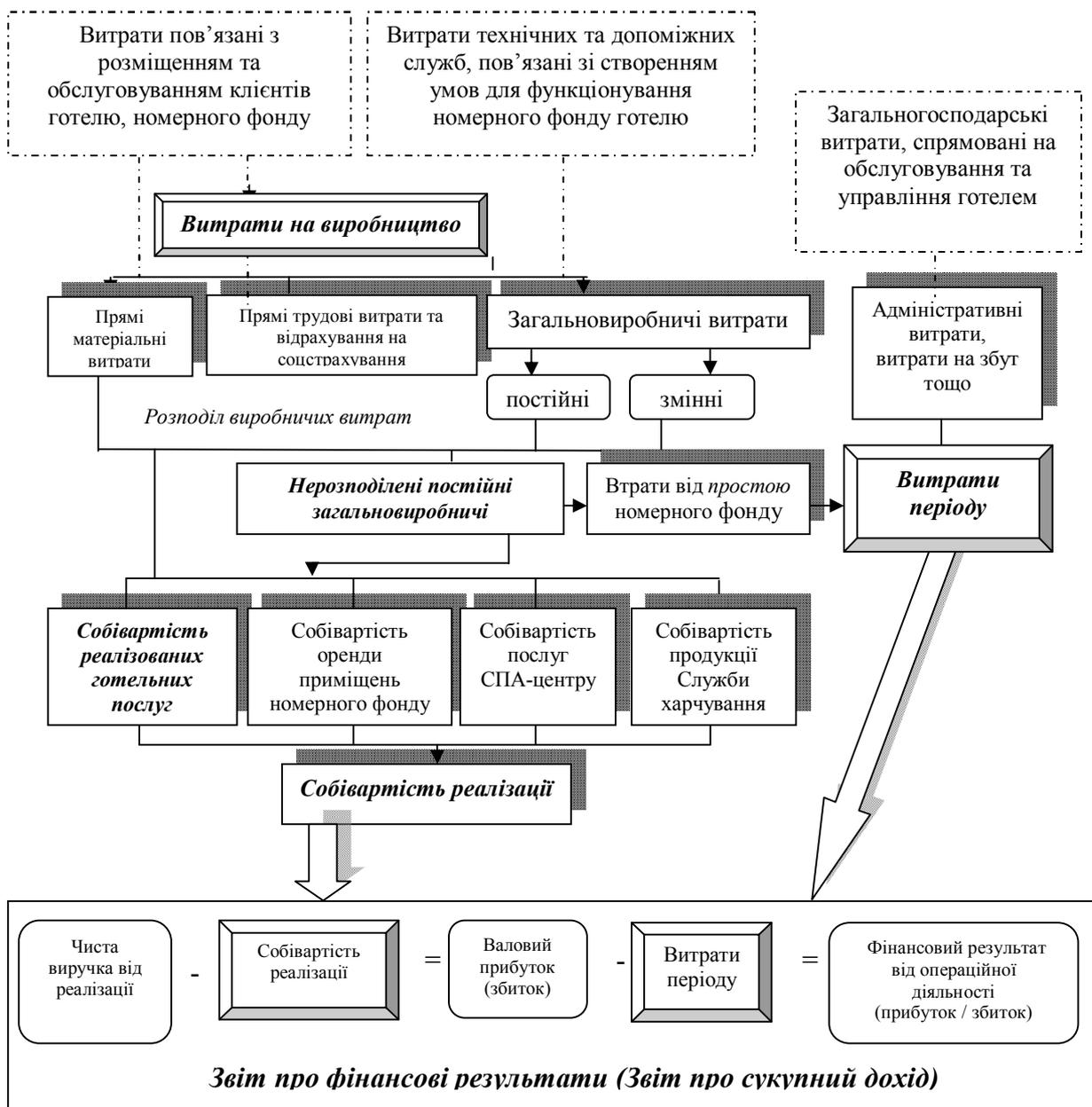

Рис. 1 Визначення фінансового результату від операційної діяльності на підприємствах готельного господарства

У зв'язку із специфікою готельних послуг загальновиробничі витрати не має необхідності розподіляти між реалізованими готельними послугами та їх «залишками», оскільки останні відсутні.

Об'єктом розподілу загальновиробничих витрат на підприємствах готельного господарства можуть бути: основні виробничі підрозділи або види

послуг (продукції), виробництво яких вони забезпечують в цілому. А базою розподілу: площа номерного фонду; розмір заробітної плати обслуговуючого персоналу; розмір виручки від реалізації за видами послуг; потужність обладнання тощо.

Порядок розподілу деяких статей витрат передбачає обрання певних стандартних баз розподілу, зокрема низку стандартних баз розподілу передбачено «USAH» для відповідних видів витрат підприємств готельного господарства. Наприклад для витрат, що безпосередньо пов'язані із послугами зв'язку, базою розподілу базою розподілу слугуватиме – кількість дзвінків (з'єднань); для витрат на амортизацію меблювання та оснащення номерного фонду – кількість (вартість) предметів в підрозділі готелю або загальна площа (m^2), витрат на енергоносії – показники лічильників тощо.

Представлення переліку і взаємозв'язку структури номерного фонду і структурних підрозділів, що безпосередньо здійснюють його обслуговування та за якими виникають загальновиробничі витрати, наведено в табл. 2.

З. А. Балченко, С. О. Балченко [1], ретельно дослідивши специфіку загальновиробничих витрат підприємств готельного господарства, зазначають, що різниця між сумою постійних загальноексплуатаційних витрат та їх сумою, визначеною з урахуванням нормальної виробничої потужності підлягає віднесенню на собівартість реалізованих готельних послуг. Відповідно нормальну виробничу потужність у готелях науковці трактують, як очікуваний середній обсяг наданих готельних послуг за останні декілька років.

Так, з метою раціонального списання загальновиробничих витрат, згідно приведеного в табл. 2 розрахунку, до рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» на підприємствах готельного господарства слід відкривати низку субрахунків: 911 «Загальновиробничі витрати Служби безпеки»; 912 «Загальновиробничі витрати Ремонтної служби»; 913 «Загальновиробничі витрати Виробничо-технічної служби»; 914 «Загальновиробничі витрати Санітарно-технічної служби»; 915 «Загальновиробничі витрати Протипожежної служби»; 916 «Загальновиробничі витрати Ліфтового господарства»; 917 «Загальновиробничі витрати Пральні»; 918 «Загальновиробничі витрати Котельні».

Таблиця 2. Взаємозв'язок структури номерного фонду готелю та структурних підрозділів, що здійснюють його обслуговування

№ з/п	Об'єкти калькулювання	Підрозділи за якими виникають загальновиробничі витрати (грн.)							
		Служба безпеки	Ремонтна служба	Виробничо-технічна служба	Санітарно-технічна служба	Протипожежна служба	Ліфтове господарство	Пральня	Котельня
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Номерний фонд, в т.ч.:	20276,4	693,5	770,1	1600,5	893,2	793,4	2376,6	436,9
1.1	для надання готельних послуг	17267,0	693,5	770,1	1600,5	627,8	793,4	2376,6	249,6
	(за видами номерів):								
	Апартамент	2590,1	104,0	115,5	240,1	94,2	119,0	356,5	37,4
	Люкс Ексклюзив	1554,0	62,4	69,3	144,0	56,5	71,4	213,9	22,5
	Люкс Сімейний	1208,7	48,5	53,9	112,0	43,9	55,5	166,4	17,5
	Люкс Престиж	1306,1	41,6	46,2	96,1	37,7	39,7	142,6	14,9
	Люкс Прем'єр	863,4	34,6	38,5	80,0	31,4	47,6	118,9	12,5
	Люкс Покращений	1018,8	40,9	45,4	94,4	37,0	46,8	140,3	14,7
	Люкс Стандарт	707,9	28,4	31,6	65,6	25,7	32,5	97,4	10,2
	Ексклюзив	1536,7	61,7	68,5	142,4	55,9	70,6	211,5	22,2
	Студіо	1225,9	49,2	54,7	113,6	44,6	56,3	168,7	17,7
	Покращений	1053,3	42,3	46,9	97,6	38,3	48,4	144,9	15,2
	Стандарт	1554,0	68,7	76,2	158,4	62,2	78,5	235,3	24,7
	Економ Плюс	1588,6	63,8	70,8	147,2	57,8	72,9	218,6	22,9
	Економ	1174,2	47,2	52,4	108,8	42,7	53,9	161,6	16,9
1.2	непродуктивні витрати (простий номерів):	3009,4	-	-	-	265,4	-	-	187,3
	Апартамент	1354,2	-	-	-	79,6	-	-	56,2
	Люкс Ексклюзив	541,6	-	-	-	47,8	-	-	16,9
	Люкс Сімейний	591,2	-	-	-	37,2	-	-	26,2
	Люкс Престиж	-	-	-	-	-	-	-	-
	Люкс Прем'єр	-	-	-	-	-	-	-	-
	Люкс Покращений	-	-	-	-	-	-	-	-
	Люкс Стандарт	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ексклюзив	-	-	-	-	-	-	-	-
	Студіо	522,4	-	-	-	100,8	-	-	91,0
	Покращений	-	-	-	-	-	-	-	-
	Стандарт	-	-	-	-	-	-	-	-
	Економ Плюс	-	-	-	-	-	-	-	-
	Економ	-	-	-	-	-	-	-	-
1.3	під оренду офісів	6018,8	-	-	-	124,1	-	-	331,7
2.	Служба харчування, в т.ч.:	10858,8	874,3	4283,3	3116,6	2422,4	474,3	1692,4	2200,0
2.1	Ресторан	4874,3	627,1	2167,8	1159,3	957,7	474,3	792,1	788,3
2.2	Кафе	3874,2	247,2	984,3	880,6	688,5	-	467,2	576,3
2.3	Лоббі-бар	1572,8	-	678,1	578,1	478,9	-	433,1	489,8
2.4	Буфет	537,5	-	453,1	498,6	297,3	-	-	345,6
3.	Оздоровчий центр (СПА-центр), в т.ч.:	543,6	604,9	1168,0	1467,1	817,8	-	122,7	1234,5
3.1	Басейн	198,9	-	587,1	899,3	226,5	-	-	576,9

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.2	Водні процедури	156,8	247,8	457,8	567,8	367,8	-	-	431,8
3.3	Тренажерний зал	187,9	357,1	123,1	-	223,5	-	122,7	225,8
Всього		37697,6	2172,7	6221,4	6184,2	4257,5	1267,7	4191,7	4203,1

Вітчизняна науковиця пропонує обирати для розподілу загальновиробничих витрат обґрунтовану базу, зокрема пріоритет віддає площі готельного номеру [7]. Тотожні пропозиції присутні у працях С. Я. Король, зокрема щодо розподілу загальновиробничих (експлуатаційних) витрат номерного фонду за його площею. Окрмі того вітчизняна дослідниця виокремлює в якості показників розподілу: заробітну плату персоналу, що обслуговує номерний фонд; розмір виручки від реалізації за видами послуг; потужність обладнання або залишкову вартість основних засобів, що застосовуються при наданні відповідних послуг [4, с.134].

Оскільки номерний фонд не завжди завантажений на 100%, то перед управлінським персоналом постає питання про те, яка буде собівартість (ціна) послуги при певному обсязі наданих послуг. Попит на готельні послуги носить сезонний характер, так, у періоди сезону виникає потреба у залученні більшої кількості додаткового персоналу, використовувати більшу кількість матеріалів тощо, і навпаки. У зв'язку з цим змінюються витрати, що пов'язані з наданням послуг.

Висновки.

Отже, не зважаючи на те, на скільки відсотків завантажений номерний фонд, підприємство готельного господарства несе витрати, пов'язані з управлінням та організацією своєї діяльності. Ці витрати носять постійний характер. Тому на підприємствах готельного господарства прямі витрати потрібно збирати в розрізі видів послуг, що реалізуються (за місцями виникнення витрат), а постійні витрати по готелю в цілому.

Загальновиробничі витрати – це витрати, пов'язані з формуванням декількох видів готельного продукту, тому їх розподіляють по об'єктах обліку шляхом розподілу загальної суми в кінці місяця. Відповідно метод розподілу витрат обирається кожним підприємством готельного господарства з урахуванням його структурних особливостей, характеру послуг, що надаються, способу вимірювання та оцінки витрат [1].

Література:

1. Балченко З. А. *Бухгалтерський облік в туризмі і готелях України* / З. А. Балченко. – [навч. посіб.]. – К. : КУТЕП, 2006. – 232 с.
2. Бургонова Г. Н., Каморджанова Н. А. *Гостиничный и туристический бизнес: особенности бухгалтерского учёта и налогообложения* / Г. Н. Бургонова, Н. А. Камарджанова. – [учеб. пособ.]. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 352 с.

3. Гавришків І. Р. *Облік та контроль доходів та витрат діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»* / І. Р. Гавришків. – Київ, 2008. – 20 с.

4. Король С. Я. *Бухгалтерський облік в готельному господарстві* / С. Я. Король. – [навч. посіб.]. К.: КНТЕУ, 2005. – 354 с.

5. Куцик П. О. *Концептуальні основи управління витратами підприємств санаторно-курортної сфери* / П. О. Куцик // *Вісник Львівської комерційної академії* / [ред. кол. Башнянин Г. І., Дайновський Ю. А., Єлейко В. І. та ін.]. – Серія: Економічна. – Вип. 24. – Львів: вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – С. 411–416.

6. Самопальникова Ю. Н. *Учет затрат на предприятиях гостиничного бизнеса: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук : 08.00.12* / Ю. Н. Самопальникова; Урал. гос. техн. ун-т. – УПИ им. С. М. Кирова. – Екатеринбург: 2006. – 25 с.

7. Чабанюк О. М. *Особливості обліку витрат та калькулювання собівартості готельних послуг* / О. М. Чабанюк // *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. – Серія «Економічні науки». – Вип. 9 (33). – Серія «Облік і фінанси». – Ч.3. – 2012. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/59.pdf>

8. Кузнецова Н. М. *Основи економіки готельного та ресторанного господарства* / Н. М. Кузнецова. – [навч. посіб.]. – К.: Федерація профспілок України. Інститут туризму, 1997. – 173 с.

References:

1. Balchenko Z. A. *Accounting in tourism and hotels Ukraine*. – book / К.: KUTEL, 2006. - 232 p.

2. Burhonova G. N., Kamordzhanova N. A. *Hostynychnyy and travel business: features accounting and taxation accounting*. – М.: Finance and Statistics, 1999. – 352 p.

3. Gavryshkiv I. R. *Control and accounting of revenues and expenditures of enterprises resort complex: abstract. Thesis for obtaining sciences. Degree candidate. Econ. Sciences Specials. 08.00.09 «Accounting, analysis and audit»*. – Kyiv, 2008. – 20 p.

4. Korol S. Y. *Accounting in the hotel industry* / S. Y. Korol. – К.: KNTEU, 2005. – 354 p.

5. Kutsyk P. O. *Conceptual bases of cost management business health resort areas* // *Bulletin of the lviv commercial academy*. – Series: Economics. - Vol. 24. - Lviv: Publishing House of Lviv Commercial Academy, 2007. – 411-416 p.

6. Samopalnykova Yu. N. *Accounting for the costs of business enterprise hostynychnoho: Author. Thesis. Scientists. Sciences: 08.00.12* / Urals. State. SC. University S. M. Kirov. – Ekaterinburg: 2006. – 25 p.

7. Chabanyuk A. M. *Features of cost accounting and calculation of the cost of hotel services* // *Scientific bulletin Poltava University of Economics and Trade*. – A series of «Economics». – V. 9 (33). – A series of «Accounting & finance». – Part 3.

– 2012 / Retrieved from: <http://archive.nbuv.gov.ua/59.pdf>

8. Kuznetsova N. M. *Principles of economics hotel and restaurant management*. – K.: Federation of Trade Unions of Ukraine. Institute of Tourism, 1997. – 173 p.

УДК: 311.213.3:338.439.63 (477)

ОЦІНКА СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

кандидат економічних наук, Польова О. Л.

Вінницький національний аграрний університет, Україна, Вінниця

У статті проведена оцінка рівня забезпеченості населенням України продуктами тваринного походження за 2007-2012 роки. Встановлено, що споживання продуктів тваринного походження не відповідає нормам фізіологічної потреби людини. Наведені напрями формування продовольчих ресурсів та необхідність відновлення великого товарного виробництва продукції скотарства.

Ключові слова: продовольча безпека, споживання, продукти харчування, енергетична цінність, диференціація споживання продуктів, продукція скотарства.

Полевая Е. Л. Оценка потребления продуктов животного происхождения в Украине/ Винницкий национальный аграрный университет, Украина, Винница

В статье проведена оценка уровня обеспеченности населением Украины продуктами животного происхождения у 2007-2012 годах. Установлено, что потребление продуктов животного происхождения не соответствует нормам физиологической потребности человека. Приведенные направления формирования продовольственных ресурсов и необходимость восстановления крупного товарного производства продукции скотоводства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление, продукты питания, энергетическая ценность, дифференциация потребления продуктов, продукция скотоводства.

Polevaya E. L. Rating consumption of animal products in Ukraine / Vinnitsky Natsionalny Agrarian Universitet, Ukraine, Vinnitsa

The paper assessed the level of provision of the Ukrainian population animal products in 2007-2012. Found that consumption of animal products does not conform to the physiological needs of man. These directions formation of food resources and the need to restore large-scale commercial production of cattle breeding.

Keywords: food security, consumption, food, energy value, differentiated consumer products, cattle breeding products.

Вступ.

Забезпечення продовольчої безпеки країни залежить від потенціалу сільськогосподарського виробництва продукції й вирішення, якої направлено на досягнення нормованого споживання населенням продуктів харчування, особливо тваринного походження. Виробництво продукції скотарства є одним із найважливіших секторів аграрної економіки. Серед тваринницьких галузей провідна роль належить молочному та м'ясному скотарству, значення якого передусім пояснюється важливістю незамінних продуктів харчування населення. Але різке скорочення виробництва продукції скотарства призвело до загострення проблеми забезпечення потреби населення у цінних продуктах харчування як молока та яловичини.

Виходячи із цього головним завданням аграрної політики і продовольства України є стабілізація та нарощення обсягів виробництва скотарської продукції та доведення до споживання населенням продуктів тваринного походження згідно норм харчування.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових джерел свідчить, що формування концепції продовольчої безпеки належить Дж. М. Кейнсу, А. Маслоу, Д. Рікардо, А. Сміту. Перед усім необхідно відзначити наукові праці С. А. Гнатюка [1], О. І. Гойчука [2], А. С. Лисецького [3], П. Т. Саблука [4], В. М. Трегобчука [5] та ін., в яких розкриті теоретико-методологічні питання вирішення проблеми продовольчої безпеки країни. Однак, ще не достатньо досліджені економічні та виробничі проблеми, пов'язані із ефективним функціонування галузі скотарства, яке забезпечує населення необхідними продуктами тваринного походження.

Мета дослідження. Оцінка рівня забезпеченості населенням країни продуктами харчування тваринного походження в контексті подолання проблеми продовольчої безпеки та визначення можливостей збільшення виробництва продукції скотарства.

Виклад основного матеріалу. Оцінити рівень продовольчої безпеки держави можна за допомогою критеріїв: продовольча незалежність; достатня енергетична цінність раціону харчування населенням; доступність продовольчого споживання; кількість та якість продуктів харчування; економічна доступність продовольства.

Критерій продовольчої незалежності держави визначається через питому вагу імпортованої продукції в загальному обсязі продовольчого споживання. Дж. М. Кейнс стверджує що, якщо імпорт перевищує 20 %, то ефект кумуляції зупиняється, тобто галузь вже не в змозі впливати на економіку стосовно підтримки її зростання. Отже, продовольчу незалежність країни можна вважати достатньою, якщо питома вага вітчизняного виробництва продукції в загальних обсягах споживання складає не менше 80 %.

Перевищення критичного значення імпортованої продукції у споживанні продуктів харчування сприяє виникненню загрози продовольчої безпеки держави, що призведе до втрати її продовольчої незалежності. Протягом останніх років частка продовольчого імпорту в загальному обсязі

продовольчого споживання коливається в межах 13-15 %. Виходячи з деяких розбіжностей у значенні цього критерію, якщо вважати, що стан продовольчої незалежності країни починає викликати тривогу, коли імпортна квота перевищує 30 %, існуючий рівень продовольчої незалежності можна визнати задовільним [6].

Задоволення потреб населення країни у продукції тваринного походження у 2012 р. та у попередні роки, здійснювалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва (табл.1). Крім того, відмічена позитивна тенденція до зменшення обсягів імпортованої продукції по Україні у 2012 р. порівняно із 2007 р. на 4 тис. тонн яловичини й телятини, проте імпорт молочної продукції за цей період підвищився на 211 тис. тонн.

Таблиця 1

Баланс продукції тваринного походження за 2007-2012 роки в Україні

(тис. тонн)

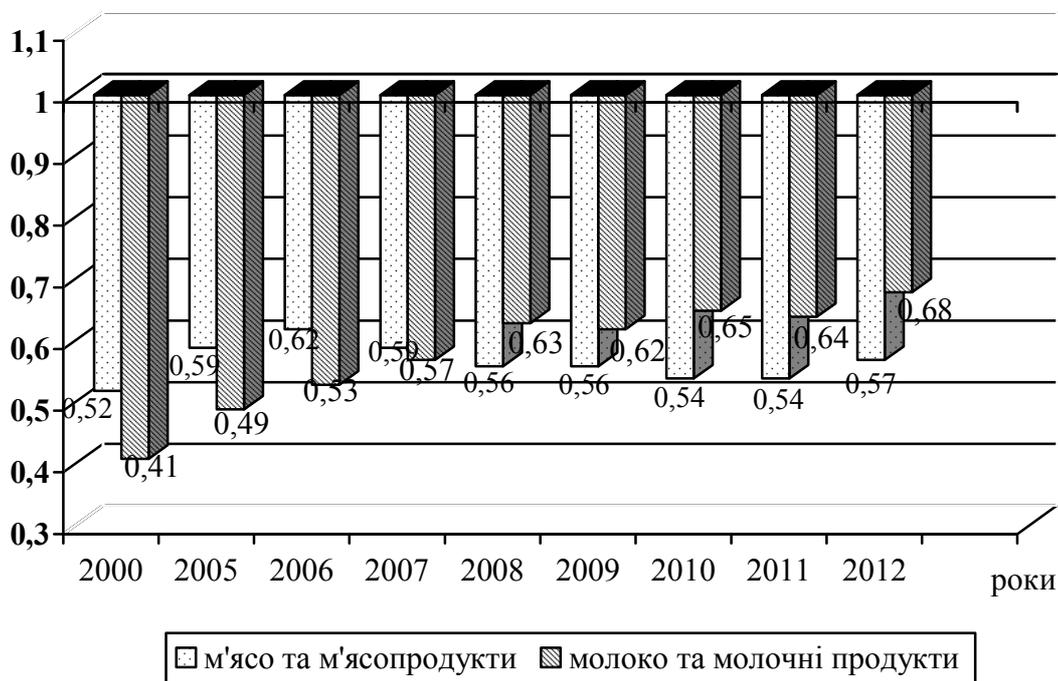
Показник		Роки						Відхилення 2012р. від 2007р, (+;-)
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Яловичина та телятина	виробництво	546	480	453	428	399	389	-157
	імпорт	20	38	14	25	23	16	-4
	експорт	37	18	20	13	13	17	-20
	фонд споживання	540	487	444	447	413	386	-154
Молоко та молочні продукти	виробництво	12262	11761	11610	11249	11086	11378	-884
	імпорт	199	234	455	273	257	410	211
	експорт	939	1140	919	956	964	820	-119
	витрачено на корм, втрати та ін	1146	1043	1136	1107	1025	1081	-65
	фонд споживання	10448	9890	9780	9470	9363	9797	-651

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України

Внаслідок підвищення споживчого попиту на м'ясо і м'ясопродукти, який, не в змозі задовольнити сільгоспвиробники, у 2012 р. порівняно з попереднім роком відмічено зростання імпорту м'яса і м'ясопродуктів, частка якого у внутрішньому споживанні зростає на 6,7 відсоткових пункти і склала 17,1 %, а молока і молочних продуктів на 1,5 відсоткових пункти та 4,2% відповідно.

Згідно рекомендації інституту гігієни харчування Міністерства охорони здоров'я України норма споживання м'ясних продуктів складає 80 кг за рік, в тому числі: яловичини 20 кг за рік та молока і молочних продуктів 380 кг, у тому числі: молоко незбиране 60 кг, молоко збиране 65 кг, масло 5 кг, сир м'який 10 кг, сметана 5 кг, сир твердий 3,6 кг [8]. На рис.1 наведені індикатори достатності споживання молочних та м'ясних продуктів населенням України у 2000-2012 роках. Встановлено, що за досліджуваний

період споживання продуктів тваринного походження підвищилось, у тому числі: молока та молочних продуктів на 7,9%, але до фізіологічної потреби не до спожито 43,4%; м'яса та м'ясопродуктів – на 65,8% і 32,0% відповідно.

Рис. 1. Індикатори достатності споживання молочних та м'ясних продуктів населенням України у 2000-2012 роках

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України

Для вирішення проблеми достатнього споживання населення країни продуктів тваринного походження згідно встановлених раціональних норм необхідно, перш за все, збільшити поголів'я худоби і правильно організувати вирощування і відгодівлю молодняку великої рогатої худоби, укріпити кормову базу, підвищити генетичний потенціал тварин, запровадити енергоощадні технології тощо. Найважливіше значення має інтенсифікація виробництва та перехід галузі на промислову основу [9-11]. У зв'язку з цим необхідно розробити і упровадити прогресивну технологію вирощування і відгодівлі тварин, в основі якої лежать знання закономірностей формування молочної та м'ясної продуктивності великої рогатої худоби.

Досвід показує, що інтенсивне вирощування молодняку з дня його народження і до скорочення термінів вирощування, зменшення витрат кормів на одиницю приросту живої маси зниження собівартості продукції, поліпшення якості м'яса і шкіряної сировини є невідкладним заходом при реконструкції діючих будівель. Не дивлячись на заходи, що приймаються для розвитку молочного та м'ясного скотарства в країні, у найближчі роки основну кількість яловичини буде проведено за рахунок худоби молочних і молочно-м'ясних порід, а молока – розведенням молочних спеціалізованих порід [12].

Достатня енергетична цінність раціону харчування населенням країни характеризується критерієм достатності продовольчого споживання, тобто фактичний рівень споживання основних продуктів харчування згідно науково-обґрунтованих норм здорового харчування. Граничний критерій, який визначає мінімальний рівень продовольчої безпеки є енергетична цінність добового раціону харчування однією особою має бути не нижчою за 2500 ккал. Передбачено, що енергетична цінність добового раціону повинна відповідати і компенсувати добові енергетичні витрати певних груп населення. Продукти тваринного походження є джерелом біологічно-цінних білків, насичених жирів, вітамінів групи В і жиророзчинних вітамінів, фосфору, засвоюється заліза.

Білки молока є біологічно цінними тому, що до їх складу входять всі незамінні амінокислоти в оптимальному співвідношенні. Основні протеїни молока представлені казеїном. Молочний цукор сприяє засвоєнню кальцію, сприятливо впливає на кишкову мікрофлору. Поряд з молоком в раціон харчування людини необхідно включати молочнокислі продукти, оскільки в них міститься мікробний фермент, який заповнює його недолік у людей. Вітаміни молока включають А, D, а також суттєві кількості лактофлавін, менше тіаміну та аскорбінової кислоти.

Кисломолочні продукти збагачені і вітаміном В12, який синтезуються мікроорганізмами, що входять до складу заквасок. Таким чином, молочні продукти мають високу біологічну цінність і особливості складу, які слід враховувати при включенні кожного з них в раціони різних груп населення. Яловичини та телятина також є джерелами біологічно-цінних білків, вітамінів групи В, заліза, інших мікроелементів. Ретинол (вітамін А) регулює функцію нормального зору, зростання, диференціації клітин, підтримує відтворення і цілісність імунної системи. Отже, енергетична цінність продуктів тваринного походження характеризує його засвоювану енергію, тобто ту частку сумарної енергії білків, жирів і вуглеводів, яка може вивільнитися у процесі біологічного окислення і використовуватися для забезпечення фізіологічних функцій організму. Енергетична цінність середньодобового споживання продуктів тваринного походження населенням України за досліджуваний період має позитивну тенденцію до збільшення (табл. 2)

Таблиця 2

Динаміка енергетичної цінності середньодобового споживання продуктів тваринного походження населенням України

Показник	У розрахунку на одну особу							Відхилення 2012 р. від 2000 р.,(+;-)
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
Частка продукції тваринного походження, які забезпечують калорійність раціону, %	22,96	25,14	26,85	27,02	27,58	27,35	28,57	5,61

Енергетична цінність середньодобового раціону тваринного походження, ккал	611	733	805	796	809	807	844	233
Протеїн, г	26,1	32,6	35,2	34,5	34,7	34,4	35,9	9,8
Жири, г	41,3	49,0	55,4	54,8	55,8	55,5	58,4	17,1
Кальцій, мг	587	670	643	638	623	620	650	63
Залізо, мг	3,0	3,7	4,0	4,0	4,2	4,3	4,4	1,4
Ретинол, мкг	1004	1156	1112	1109	1088	1088	1135	131
Еквівалент бета-каротину, мкг	108	123	116	115	112	111	116	8
Еквівалент ретинолу і бета-каротину (RET+1/6B-CARQ), мкг	1022	1177	1131	1128	1107	1107	1154	132
Тіамін, мг	9,29	0,38	0,42	0,42	0,43	0,43	0,46	-8,83
Рибофлавін, мг	1,61	1,86	1,92	1,91	1,90	1,89	1,98	0,37
Ніацин, мг	4,7	5,2	6,4	6,3	6,5	6,4	6,7	2
Аскорбінова кислота, мг	6	7	7	7	7	7	7	1

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України

Встановлено, що харчування населення України продуктів тваринного походження за енергетичною цінністю середньодобового раціону у 2012 р. збільшилось на 233 ккал, порівняно із 2000 р. і на 37 ккал проти попереднього року. Але, враховуючи граничного-допустиму норму енергетичної цінності раціону тваринного походження у розрахунку на одну особу 1375 ккал, за останні роки простежується не відповідність до нормованого харчування і відхилення становить майже 531 ккал. Крім того, частка вживання продукції тваринного походження, які забезпечують калорійність раціону порівняно із продукцією рослинного походження, також нижче допустимої межі 55% й коливається від 22,96% до 28,57%.

Таким чином, сучасні уявлення щодо збалансованого харчування людини, повинні відповідати середньодобовій нормі за енергетичною цінністю. Не відповідність нормативам призводить до порушення фізіологічного стану організму людини. Загальні вимоги до повноцінного раціону можна сформулювати у наступному. По-перше, середньодобовий раціон споживання продуктів тваринного походження повинен відповідати за енергетичною цінністю енерговитрат організму із врахуванням потреби у енергії залежно від віку, статі, співвідношення росту і маси тіла, професійної та непрофесійної діяльності людини, якості та умов життя. По-друге, фізіологічні потреби організму людини повинні забезпечуватися харчовими речовинами в кількостях і пропорціях, які надають максимум корисної дії, особливо при побудови харчових раціонів для різних груп населення. По-третє, хімічна структура раціону повинна максимально відповідати ферментним травним системам організму, відповідно дотримання цього

правила відіграє важливу роль у підтримці ферментних систем організму, відповідальних за асиміляцію їжі і збереження гомеостазу.

Слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду фактичне споживання продуктів тваринного походження в Україні не відповідає раціональній нормі. Суттєве недоспоживання у 2012 р. спостерігається за м'ясом і м'ясопродуктами на 25,6 кг у розрахунку на одну особу за рік, у тому числі за споживанням яловичини та телятини на 35 кг, а також за споживанням молока та молочних продуктів на 165,1 кг. Таке становище обумовлене різким падінням обсягів виробництва скотарської продукції, що вимагало підтримки імпортованою продукцією продовольчий ринок. Щорічно покращення рівня споживання молочної та м'ясної продукції населення, не відповідає раціональними нормами харчування встановлені в країні, але й європейським нормам: споживання молока і молочних продуктів відстає на 48,1 кг на одну особу на рік та споживання м'яса та м'ясопродуктів на 40,6 кг відповідно. Отже, проблема повноцінного, збалансованого, нормованого споживання продуктів тваринного походження харчування залишається достатньо гострою і актуальною.

Принциповим вирішенням проблеми досягнення європейських показників нормованого споживання відповідної кількості і якості продуктів харчування має стати вирішальним питанням державної цільової продовольчої програми. Після налагодження ефективного і сталого виробництва скотарської продукції задля продовольчої безпеки залишається вирішити питання щодо підвищення доходів населення, оскільки поряд з кількісними показниками продовольчого споживання незадовільний стан вітчизняної продовольчої безпеки фіксує така важлива характеристика, як частка витрат на харчування у видатковій частині сімейних бюджетів. Розвиток ринкової економіки забезпечує доступ до продовольчих товарів, але усунення незадоволеного попиту шляхом уведення механізму рівноважних цін загострило проблему економічної доступності, спричинило продовольчий аспект бідності.

Дослідження статистичних даних за 2012 р. стосовно грошових витрат домогосподарств залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів показує помітну диференціацію у споживанні продуктів тваринного походження. Зокрема, на продукти харчування витрачено 1549,62 грн у розрахунку на одне домогосподарство на місяць, у тому числі на споживання м'яса та м'ясопродуктів 220,26 грн (19,3%) при грошових доходах нижче прожиткового мінімуму 1042,42 грн та на споживання молока та молочних продуктів – 103,47 грн (9,0%); на споживання м'яса та м'ясопродуктів 199,31 грн (18,3%) при доходах нижче 50% середнього рівня грошових доходів 897,70 грн та на споживання молока та молочних продуктів – 95,61 грн (8,8%) відповідно.

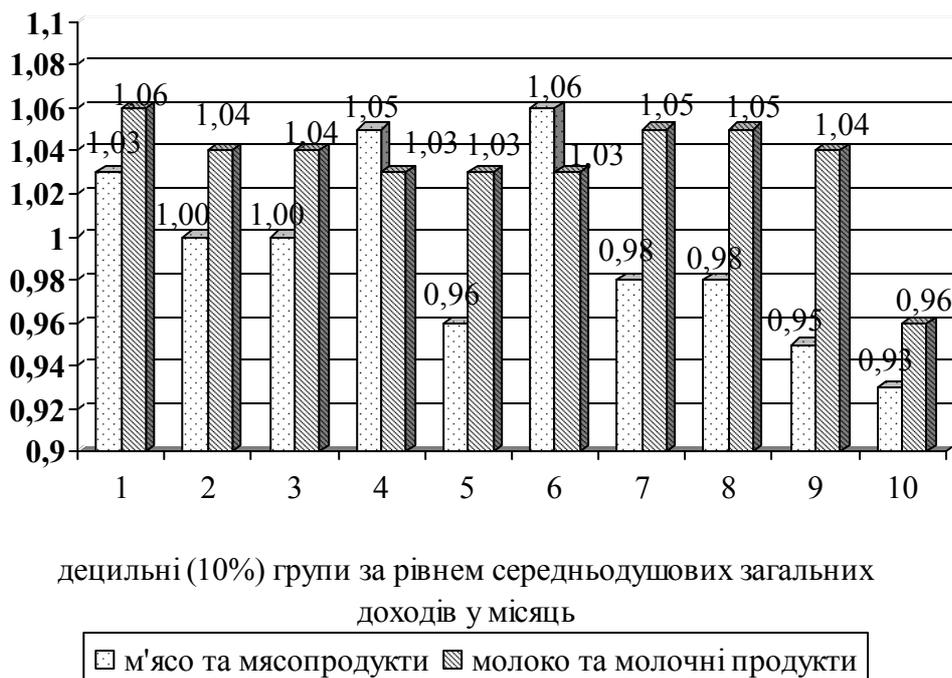
Крім того, у 2012 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3591,76 грн на місяць, що на 3,9 відсотка більше проти попереднього року. Із загальної суми домогосподарства витратили на харчування 1866,74 грн на

місяць проти 1836,69 грн у 2011 р. Таким чином, індикатор доступності продуктів харчування становив 52,0 % при його 60-ти відсотковому граничному критерії й порівняно із попереднім роком показник покращився на 1,1 відсоткових пункти. У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25 % (465 грн у розрахунку на одне домогосподарство); молоко і молочні продукти – 14 % (258 грн).

Одним із соціально-економічним недоліком продовольчої ситуації є низька цінова доступність продуктів харчування. У розвинених країнах на споживання продуктів харчування населення витрачає 15-20 % сімейного бюджету (зокрема, у США частка продовольчих витрат у сімейному бюджеті становить 10 %). За міжнародними оцінками до групи бідних відносять країни, у яких населення витрачає на продовольчі потреби понад 60 % сімейного бюджету [6].

Диференціація споживання продовольства є однією з найважливіших різновидів соціально-економічної диференціації населення. Вона найбільш яскраво свідчить про існування проблем у соціальній сфері, й є чинником підвищення соціальної напруженості в суспільстві, сигналізує про зниження продовольчої безпеки країни. Вона має і чітко виражений економічний аспект, який пов'язаний із зменшенням економічної доступності продовольства для значної частки населення, а, отже, зі скороченням обсягів платоспроможного попиту, що знижує зацікавленість товаровиробників. Погіршення найважливіших характеристик харчування населення України стали одними з найбільш негативних підсумків реформування агропродовольчої сфери.

В умовах, коли обрано напрямок на забезпечення нової якості зростання виробництва, у тому числі і виробництво скотарської продукції, необхідним постає об'єктивний аналіз причин ситуації, що склалася в сфері споживання продовольства, оцінка адекватності існуючої системи управління споживанням продовольства вимогам сьогоденних реалій соціально-економічного розвитку держави. Про наявність певних проблем на споживчому і продовольчому ринку країни свідчать показники диференціації споживання за соціальними групами (рис. 2).

Рис. 2. Коефіцієнт диференціації споживання продуктів харчування в домогосподарствах за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових загальних доходів

Джерело: складено та розраховано за даними Державної служби статистики України

Коефіцієнт диференціації споживання продуктів тваринного походження домогосподарствами за соціальними групами становив у 2012 р. проти 2011 р.: по м'ясу та м'ясопродуктами у нижчому – 1,03 та у вищому децилі – 0,93; по молоку та молочним продуктам у нижчому – 1,06 та у вищому децилі – 0,96, тобто впродовж досліджуваного періоду відбулося незначне скорочення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат. У 2012 р. 10% домогосподарств з найбільшими доходами в середньому за місяць споживали: м'яса та м'ясопродуктів 6,9 кг, а 10% домогосподарств з найменшими доходами – 3,4 кг; молока та молочних продуктів 24,7 кг і 13,4 кг відповідно.

Проведений аналіз споживання продуктів тваринного походження населення України дозволяє зробити висновок про те, що сформована система управління не сприяє подоланню негативних тенденцій зростання продовольчої безпеки та відтворення нераціонального харчового раціону населення.

Висновки. Формування продовольчих ресурсів країни може бути отримано шляхом впливу різних механізмів на фактори, які визначають пропозицію, насамперед, на стан і рівень розвитку аграрного сектору, і фактори, які впливають на попит – зростання реальних доходів населення. При вирішенні проблеми згладжування просторової нерівномірності

розподілу продовольчих ресурсів слід враховувати те, що в одних випадках вона пояснюється суттєвими відмінностями між регіонами в об'єктивних умовах ведення сільського господарства та рівні платоспроможного попиту на продовольство (молоко, яловичина), що представляє собою позитивне явище. В інших випадках ці відмінності визначаються неконтрольованою експансією імпорту м'яса і м'ясопродуктів, відсутністю ефективних ринкових важелів регулювання.

Досягнення науки і техніки створюють на сучасному етапі реформування аграрного сектору необхідні умови для відновлення великого товарного виробництва продукції скотарства, що забезпечить протягом року безперебійне і ритмічне виробництво продукції на промисловій основі, використовувати техніку, впроваджувати новітні технології, підвищувати продуктивність праці. Обов'язковою умовою ефективного ведення тваринництва є правильний підбір технології виробництва продукції з урахуванням місцевих умов, а також впровадження ресурсозберігаючих технологічних процесів за рахунок механізації. Крім того, повинні сільськогосподарські підприємства по виробництву продукції скотарства повинні бути укомплектовані високопродуктивними тваринами, які з раціональними витратами кормів перетворювали накопичену енергію у прирости живої маси, або на продукцію (молоко, яловичину).

Література:

1. Гнатюк С. А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні / С. А. Гнатюк // *Економіка АПК*. – 2005. - №7. – С. 43-46.
2. Гойчук О. І. Продовольча безпека в Україні і світі: монографія / О. І. Гойчук – К.: Наукметодцентр аграр. освіти, 2003. – 114 с.
3. Лисецький А. С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А. С. Лисецький; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К.: Оріяни, 2005. – 373 с.
4. Саблука П. Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П. Т. Саблук // *Економіка АПК*. – 2004. – № 12. – С. 3-15.
5. Трегобчук В. М. Продовольча безпека в контексті національної безпеки держави // В. М. Трегобчук; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 55 с.
6. Страшинська Л. В. Основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки України та стратегічні напрями її підвищення/ Л. В. Страшинська, Г. А. Грецька [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9841/1/ST2.pdf>
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukstat.gov.ua>.
8. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.moz.gov.ua
9. Самаріна М. Аспекти виробництва та переробки молока в Україні / М. Самаріна // *Пропозиція*. -2011. -№2. –С.36-37.

10. *Adoption of technology, management practices, and production systems in US milk production.* A. R. Khanal, J. Gillespie, J. MacDonald, December 2010. *Journal of Dairy Science*. Vol. 93, Issue 12, Pages 6012-6022

11. *Does the Milk Income Loss Contract program improve the technical efficiency of US dairy farms?* H. H. Chang, A. K. Mishra June 2011. *Journal of Dairy Science* Vol. 94, Issue 6, Pages 2945-2951.

12. Бойко В. І. Відтворення м'ясних ресурсів в контексті стратегії розвитку АПК України/ В. І. Бойко // *Агроінком*. – 2009. - № 1-4. – С. 32-36.

References:

1. Hnatyuk S.A. *Prodovol'cha bezpeka ta mozhlyvosti yiyi dosyahnennya v Ukrayini* / S. A. Hnatyuk // *Ekonomika APK*. – 2005. - № 7. – S.43-46.

2. Hoychuk O. I. *Prodovol'cha bezpeka v Ukrayini i sviti: monohrafiya*/ O. I. Hoychuk – K.: Naukmetodtsentr ahrar. osvity, 2003. – 114 s.

3. Lysets'kyu A. S. *Prodovol'cha bezpeka Ukrayiny: teoriya, metodolohiya, empyrychnyy analiz* / A. S. Lysets'kyu; NAN Ukrayiny. Rada po vyvch. produkt. syl Ukrayiny. – K.: Oriyany, 2005. – 373 s.

4. Sabluka P. T. *Osnovni napryamy rozroblennya stratehiyi rozvytku ahropromyslovoho kompleksu v Ukrayiny* / P. T. Sabluk // *Ekonomika APK*.- 2004. – № 12. – S. 3-15.

5. Trehobchuk V. M. *Prodovol'cha bezpeka v konteksti natsional'noyi bezpeky derzhavy* // V. M. Trehobchuk; NAN Ukrayiny. *In-t ekonomiky*. – K., 1999. – 55 s.

6. Strashyns'ka L. V. *Osnovni kryteriyi otsinky rivnya prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny ta stratehichni napryamy yiyi pidvyshchennya*/ L. V. Strashyns'ka, H. A. Hrets'ka [Elektronnyy resurs]. - *Rezhym dostupu*:

<http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9841/1/ST2.pdf>

7. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny* [Elektronnyy resurs]. - *Rezhym dostupu*: <http://www.ukstat.gov.ua>.

8. *Ofitsiyyny sayt Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrayiny*. [Elektronnyy resurs]. - *Rezhym dostupu*: www.moz.gov.ua

9. Samarina M. *Aspekty vyrobnytstva ta pererobky moloka v Ukrayini* / M.Samarina // *Propozytsiya*. -2011. -№ 2. –S.36-37.

10. *Adoption of technology, management practices, and production systems in US milk production.* A. R. Khanal, J. Gillespie, J. MacDonald, December 2010. *Journal of Dairy Science*. Vol. 93, Issue 12, Pages 6012-6022

11. *Does the Milk Income Loss Contract program improve the technical efficiency of US dairy farms?* H. H. Chang, A. K. Mishra June 2011. *Journal of Dairy Science* Vol. 94, Issue 6, Pages 2945-2951.

12. Boyko V. I. *Vidtvorennya m'iasnykh resursiv v konteksti stratehiyi rozvytku APK Ukrayiny*/ V. I. Boyko // *Ahroinkom*. – 2009. - № 1-4. – S. 32-36.

УДК: 658.5:658.64

АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДИТЯЧИХ ТАБОРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

кандидат економічних наук, Яременко С. С., Кірова А. О.

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, Україна,
Дніпропетровськ

В статті досліджено аспекти конкурентоспроможності дитячого українського табору на сучасному етапі; розкрито концепцію послуги відпочинку у дитячому таборі; проведено SWOT-аналіз, який показав можливості табору на ринку та загрози зовнішнього середовища, сильні та слабкі сторони табору, на основі чого було розроблено стратегію подальшого розвитку табору; проведено фокус-групу з метою виявлення споживацьких уподобань, що сприятиме зміцненню конкурентних позицій підприємства.

Ключові слова. Конкуренція, послуга, SWOT-аналіз, фокус-група, конкурентна позиція, споживачі.

Яременко С. С., Кірова А. А. Аспекты конкурентоспособности детских лагерей на современном этапе / Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля, Украина, Днепропетровск.

В статье исследованы аспекты конкурентоспособности детского украинского лагеря на современном этапе; раскрыто концепцию услуги отдыха в детском лагере; проведен SWOT - анализ, который показал возможности лагеря на рынке и угрозы внешней среды, выявлено сильные и слабые стороны лагеря, на основе чего была разработана стратегия дальнейшего развития лагеря; проведено фокус-группу с целью выявления потребительских предпочтений, что будет способствовать укреплению конкурентных позиций предприятия.

Ключевые слова. Конкуренция, услуга, SWOT-анализ, фокус-группа, конкурентная позиция, потребители.

Yaremenko S. S., Kirova A. A. Competitive aspects of children's camps at the present stage / Dnepropetrovsk Alfred Nobel University, Ukraine, Dnepropetrovsk.

The article examines aspects of children's competitiveness Ukrainian camp at the present stage; disclosed concept recreation services in a children's camp; conducted SWOT - analysis, which showed the possibility of the camp on the market and the threat of the environment, identified the strengths and weaknesses of the camp, which was based on a strategy for further development of the camp; conducted focus groups to identify consumer preferences, which will strengthen the competitive position of the company.

Keywords: Competition, service, SWOT-analysis, focus group, the competitive position of consumers.

Вступ.

Важливим атрибутом сучасної економіки є конкурентоспроможність підприємства. Розуміння конкурентоспроможності підприємства трактується фахівцями по-різному. Визнаний авторитет в галузі конкуренції М. Портер, висновки якого обґрунтовуються на результатах багатьох досліджень досягнення і збереження конкурентної переваги, вважає, що фірми випереджають своїх суперників, якщо мають міцну конкурентну перевагу. В наукових публікаціях ряду вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків доцільно відмітити тих, хто активно займається вивченням та дослідженням конкуренції, а саме О. Амоша, Б. Буркинський, І. Герчикова, О. Дерев'янка, С. Єрохін, А. Кредисова, І. Лукінова, Д. Лук'яненко, В. Мамутова, В. Оберемчук, Ю. Пахомов, В. Павленко, А. Старостіна, М. Чумаченко, Л. Червова, М. Якубовський, С. Ярошенко та ін.[2-4]. Всі автори в цій галузі згодні один з одним лише в тому, що конкурентоспроможність – це порівняльна, а тому – відносна оцінка властивостей товару. Якщо, на ринку не було б конкурентів з товарами яких споживач порівнює товар фірми, то неможна було б говорити про конкурентоспроможність цього товару. Прихильники ринкової економіки одностайні в думці, що дієздатну конкуренцію на тривалий час можна зберегти тільки шляхом регулювання з боку держави. Конкуренцію мають захищати закони, лише тоді будуть гарантовані переваги ринкової економіки щодо її інноваційних можливостей, ефективності та якнайширшого задоволення потреб споживачів.

Дослідження конкурентоспроможності підприємства в умовах економічної ситуації, яка склалась в Україні, дає змогу розглядати її як комплексну характеристику потенціальних можливостей забезпечення конкурентних переваг в перспективі, яка доступна для огляду. Тому, проблема підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства є актуальним питанням, вирішенню якого і присвячується дана робота.

Формулювання мети статті та завдань. Метою роботи є огляд ринку дитячої рекреації та аналіз маркетингового середовища ПП ДОТ «Аврора» з метою пошуку шляхів підвищення його конкурентоспроможності. Об'єктом дослідження роботи є конкурентоспроможність підприємства ПП ДОТ «Аврора». Відповідно до поставленої мети передбачається виконання наступних завдань:

- проаналізувати ринок дитячої рекреації та зробити прогноз подальшого розвитку;
- провести маркетинговий аналіз можливостей та загроз, внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на функціонування підприємства та його виробничі процеси;
- визначити позицію підприємства порівняно з основними конкурентами, та проаналізувати можливі методи її підвищення чи підтримки;
- розробити та обґрунтувати заходи щодо підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства, а також розрахувати їх економічну

ефективність.

Враховуючи важливе значення підприємств, які надають послуги відпочинку та оздоровлення дітей у функціонуванні нашої держави та економічного розвитку нашої держави, а також труднощі, які виникають в ринковій економіці за умови достатнього рівня конкуренції, необхідно розробити заходи, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності одного з найкращих дитячих таборів України.

Виклад основного матеріалу. Не так давно поняття «дитячий оздоровчий табір» і «ринок», «маркетинг», «клієнт», «продажу» були розташовані в непересічних глосаріях. Однак зараз, задаючи ці поняття спільно в Інтернет - пошукачах можна отримати посилання на 46621 сайт і більш ніж 2 млн. документів. В даний час в Україні функціонує 3200 таборів (з яких, на думку фахівців, лише 10% відповідають сучасним вимогам), в яких за літо оздоровлюються понад 11 млн. дітей. Донедавна, практично всі табори були відомчими, і процесом реалізації путівок займалися профспілкові організації. Тобто, процес продажу путівок у ринковому розумінні терміна «продажу» просто не піднімався. Вчора, ситуація була вже іншою - на ринку дитячого відпочинку з'явилися приватні гравці, які так чи інакше почали набувати досвіду виживання в ринкових умовах. Життя змушує їх бути конкурентоспроможними і вміти ефективно продавати свої послуги. Сьогодні, ми повсюдно спостерігаємо тенденцію перекладу таборів на бездотаційне фінансування (таборів з приватною формою власності на ринку України не більше 15% від загальної кількості), а завтра, скоріше всього, всі табори опиняться в однаковому становищі - їм потрібно буде продавати свої путівки на вільному ринку, правда, в умовах поки ще не дуже жорсткої конкуренції.

Продуктом, або, якщо хочете, товаром, є дитячий відпочинок. Тут важливим питанням є питання цінності, яку отримує споживач, купуючи путівку (іншими словами, підписуючи з дитячим оздоровчим табором юридичний договір про надання послуг). Говорячи про споживача, ми будемо користуватися поняттям «цільова аудиторія», яка в нашому випадку, має два чітко виділяються сегмента кінцевих споживачів: батьки – набувачі, і діти – агенти впливу. Серед базових мотивацій батьків можна виділити наступні: природно-кліматичні умови, побутові умови, харчування, лікувально-оздоровчі заходи, культурна програма, екскурсійна програма. Серед базових мотивацій дітей – комунікації, на рівні загонових вожатих і табірної педагогіки (класний загін, чудові педагоги, культурна програма тощо), побутові умови, харчування. При збігу мотивацій дорослих і дітей відбувається придбання путівки. Тут необхідно поговорити про наступні особливості. Цільова аудиторія підприємства – люди вищого та вищого+ класу (державні службовці, головні менеджери компаній, головні бухгалтери, професори з високими посадами та інші).

ДОТ «Аврора» позиціонує себе як найкращий табір для оздоровлення, відпочинку та творчого розвитку дітей з найкращими кліматичними,

природними, матеріальними умовами. В таборі працює висококваліфікований персонал, педагоги, повари, лікарі. Дуже важливо, що у віковому діапазоні 6-16 років дитячий оздоровчий табір може на довгі роки залучити лояльних клієнтів, зменшуючи, відповідно, при цьому, витрати на маркетинг. Наприклад, у ДОТ «Аврора» повторність продажів на 4-ту зміну 2013 року перевищила 80%. Лояльність споживачів, як правило, є їх реакцією на якість продукту, де якість є комплексним показником, розуміється і батьками і дітьми з урахуванням особливостей сприйняття.

Споживач завжди оцінює товар виходячи не тільки з набору його споживчих властивостей, але і за сумою тих витрат, які пов'язані з його споживанням. Споживачі називають це співвідношення «ціна-якість», маркетингологи - «цінність-якість», що по суті одне і теж, і на практиці виражається в цінній політиці таборів при продажі своїх путівок. Досить широкий ціновий діапазон (від 400 до 1200 доларів за приблизно 18-21 день відпочинку) дозволяють говорити, що пропозиція і попит на ринку збалансовані, орієнтовані на людей з різним рівнем доходів. Постає питання – знайти свого покупця і переконати його в привабливості власної пропозиції.

На жаль, відсутність нормативно-державного регулювання у сфері рекреації не дає можливості чітко визначити межі її діяльності, які сьогодні є доволі розмитими. Але, завдяки розмежуванню її складових ми можемо сказати, що сутність дитячої рекреації полягає у взаємодії її основних структурних елементів – сфери охорони здоров'я, організації вільного часу дітей, області фізкультури та спорту і естетичного та духовного розвитку дитини. Таким чином, дитяча рекреація здійснюється за рахунок взаємодії її структурних елементів та врахування специфічних особливостей дитячої категорії відпочиваючих, що потребує дослідження специфічних особливостей даної категорії.

Підприємство діє на специфічному ринку, тому потрібно використовувати аналогічні маркетингові заходи. Так, як дитячий табір є суспільною організацією, то доречно використовувати PR-заходи, наприклад, приймати участь у конкурсі «Юні вокалісти», «Міні-міс Дніпропетровськ» тощо. Як правило, дитина, яка раз побувала в таборі «Аврора», стає його лояльним клієнтом. Аналізуючи останні 10 років, приблизно 15% споживачів залишалися недостатньо незадоволеними.

З метою отримання достовірних даних про можливості компанії і загрози просування її на ринку товарів і послуг нами проведено SWOT-аналіз (табл. 1).

На основі наведеного вище аналізу можна зробити висновки про розвиток потенціалу ДОТ «Аврора». Для цього ДОТ «Аврора» необхідно приділити увагу усуненню слабких сторін, умілому використанні можливостей та сильних сторін та враховуючи існуючі загрози. А саме:

1. Посилити слабкі сторони – застосувати нові методи просування послуг, а саме шукати нових клієнтів; надалі підвищувати кваліфікацію робітників табору.

Таблиця 1

SWOT-аналіз ДОТ «Аврора»

Strengths – сильні сторони	Weaknesses – слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – велика кількість постійних клієнтів; – зручне місцерозташування табору; – постійна наявність у продажі путівок; – висока кваліфікація педагогів; – високоякісне обладнання та технічне забезпечення у таборі; – можливість творчого розвитку дитини; – велика кількість послуг, що надаються у таборі; – наявність необхідних фінансових ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> – високі ціни на послуги у порівнянні з конкурентами; – відсутність чіткої стратегії; – вплив фактора сезонності на прибуток; – невеликий період роботи на ринку; – цінова політика орієнтована переважно на людей з високим рівнем доходу; – стандартні методи просування продукту на різних ринках.
Opportunities – можливості	Threats - загрози
<ul style="list-style-type: none"> – розширення асортименту послуг, що надаються; – збільшення кількості потенційних клієнтів; – збільшення частки ринку на обраному сегменті; – покращення кваліфікації та навиків персоналу; – послаблення позицій конкурентів; – збільшення темпів зростання ринку; – можливість розширення діяльності за рахунок статусу фірми; – вихід на ринки інших регіонів; – покращення рекламної кампанії табору для залучення нових клієнтів. 	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення частки ринку основних конкурентів; – зниження цін на послуги таборів-конкурентів; – втрата клієнтів; – зниження попиту через кризу; – несприятлива демографічна ситуація; – можливість появи нових конкурентів на недалеких відстанях від табору

2. Використовувати можливості – більш якісніше використовувати можливості розвитку дитячої творчості, використовуючи індивідуальний підхід; надалі розширювати кількість творчих майстерень, а також кількість напрямів розвитку.

3. Усунути загрози – у майбутньому можливий пошук за пропозицією на ринок нових напрямів таборів, з якими ще не знайомі клієнти; усунути можливість появи нових конкурентів поблизу місця знаходження табору або створювати такі умови, щоб виграти боротьбу з конкурентами.

За проведенням SWOT-аналізом, можна зробити висновок, що дитячий табір «Аврора» посідає досить високе місце та має великі конкурентні переваги на ринку дитячої рекреації.

Стратегія розвитку табору має в собі деякі принципи, запозичені в найуспішніших компаній світу. Зокрема, це направленість на досягнення найвищого рівня надання послуг, а не на рекламу, відомість, успіх чи популярність. Вся річ в тому, що успіх та популярність є закономірним наслідком чудово виконаної роботи, а не самоціллю існування організації. Направленість не на результат, а на досягнення певного стану, не призводить до бажаних наслідків. Тому, ми рекомендуємо орієнтуватися на стратегію результату. Це передбачає:

1. Постійну модернізацію й вдосконалення надаваних послуг, прагнення якомога повніше задовольнити бажання й навіть примхи споживача.

2. Мірило всього - людина та її інтереси.

3. Ніколи не зупинятися на досягнутому. Зупинка - «перший крок» до регресу.

В перспективі розвитку табору необхідно налагодити міцні зв'язки із іншими таборами та різноманітними молодіжними та дитячими організаціями. Очікується, що нестандартні підходи до оздоровлення та виховання привернуть до себе широку увагу, й табір стане популярним та відомим хоча б за межами області, що дасть йому додаткову рекламу. Також, протягом кожної табірної зміни необхідно проводити екскурсії до історичних та культурних пам'яток. Перспективним є запрошення різноманітних фахівців для проведення цікавих занять з дітьми на актуальні для них теми (психологів, наркологів, спортсменів, письменників, акторів та ін.) та виступів зірок естради.

Стає очевидним, що, оскільки всі працівники табору рухаються до спільної мети, кожен бере безпосередню участь в цьому русі – від директора до прачки. Кожен із них несе особисту відповідальність за життя та здоров'я відпочиваючих (певна річ, відповідно до рівня цієї відповідальності стосовно свого місця в системі), є взірцем для них і неухильно дотримується усіх моральних, етичних та трудових норм. Кожна фірма, яка працює на ринку туристичних послуг, розуміє, що результати її діяльності прямо залежать від того, з якими клієнтами вона працює й на якому ринку. Підприємства сфери послуг створюють унікальний продукт із лише йому властивими характеристиками, витрачають великі кошти на дизайн і форму його подачі, встановлюють ціну та сподіваються знайти тих клієнтів, кому цей товар буде до вподоби та по кишені.

Для успішного існування в умовах жорсткої конкуренції, туристичне підприємство, орієнтуючись на обраний сегмент цільового ринку, повинно запропонувати своїм потенційним клієнтам привабливий для них в усіх відношеннях туристичний продукт. Грамотно й ефективно організовані комунікаційні зв'язки, позиціонування та просування турів дозволять

підвищити привабливість і популярність не тільки окремих видів маршрутів, але й діяльність всієї фірми в цілому.

Існує декілька основних інноваційних технологій позиціонування та просування нового туру, які туристичне підприємство може використати у своїй діяльності. Для кращого визначення переліку необхідних послуг було зібрано фокус-групу, яка включала відпочиваючих «Аврора», бажаючих одержати послуги із оздоровлення протягом відпочинку. Побажання, виражені клієнтами таких послуг, можна поєднати за такими категоріями як: діагностика апаратом, ауриколярна діагностика; консультація лікаря; лікування морськими грязями, обгортання; лікування лазерним апаратом; розробка лікарем індивідуальної програми з підтримки і зміцнення здоров'я відпочиваючого.

Таким чином, орієнтуючись на можливості табору та потреби цільової аудиторії можна зміцнити свої конкурентні позиції на ринку та залучити нових клієнтів, що призведе до підвищення конкурентоспроможності підприємства на українському ринку.

Висновки. В цілому, з огляду на те, що український ринок дитячої рекреації ще не насичений і продовжує зростати, підприємствам потрібно більш детально планувати маркетингові заходи зі стимулювання споживацької активності при купівлі путівок та вивчення їхніх потреб.

Також, згідно отриманих результатів проведеного аналізу та дослідження вподобань споживачів дитячих таборів можна стверджувати, що їхні смаки та вподобання змінюються достатньо швидко і їх зміна залежить від стану багатьох факторів як макро-, так і мікросередовища. Але, оскільки ринок продовжує зростати, цілком можливим рішенням може бути відкриття нового напрямку діяльності табору, яке побудує свою діяльність з врахуванням результатів дослідження вподобань споживачів дитячої рекреації і зможе успішно конкурувати на українському ринку, а враховуючи тенденції розвитку ринку успішно функціонувати і зміцнювати свої конкурентні позиції на українському ринку.

Література:

1. Герасимов С. В. Менеджмент специальных событий в сфере культуры / С. В. Герасимов, Г. Л. Тульчинский, Т. Е. Лохина. – СПб.: Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2009. – 384 с.
2. Каїра З. С. Маркетингова товарна політика підприємства та шляхи її удосконалення / З. С. Каїра // Бізнесінформ. – 2011 - № 8 - С. 192-194.
3. Музыкант В. Л. Маркетинговые основы управления коммуникациями / В. Л. Музыкант. – М.: Эксмо, 2008. – 832 с.
4. Павленко А. Ф. Маркетинг. [Електронний ресурс] / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. - К.: КНЕУ, 2003. – 246 с. Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua>
5. Сондер М. Ивент-менеджмент: организация развлекательных мероприятий. Техники, идеи, стратегии, методы / М. Сондер; пер. с англ. – М.; СПб.: Вершина, 2006. – 543 с.

References:

1. Herasymov, S. V., Tul'chynskij, H. L., and Lokhyna, T. E. (2009), *Menedzhment spetsyal'nykh sobytij v sfere kul'tury [Special events management in culture]*, Yzdatel'stvo «PLANETA MUZYKY», Sankt-Petersbourg, Russia.
2. Kaira Z. S. (2011) “*Marketynhova tovarna polityka pidpriemstva ta shliakhy ii udoskonalennia*”, *Biznesinform*, vol. 1, pp. 192-194.
3. Muzykant, V. L. (2008), *Marketynhovye osnovy upravleniya kommunykatsyiamy [Marketing foundations of communications management]*, Eksmo, Moscow, Russia.
4. Pavlenko A.F. and Vojchak A.V. (2003) *Marketynh. [Marketing] KNEU. Kyev. Ukraine.* - Rezhym dostupu: <http://studentbooks.com.ua>
5. Sonder M. (2006), *Yvent-menedzhment: orhanyzatsyia razvlekatel'nykh meropryiatyj. Tekhnyky, ydey, stratehyy, metody [Event-management: organization of entertainment. The technics, ideas, strategies, methods]*, – Vershyna, Moscow, Sankt-Petersbourg, Russia.

МЕДИЦИНА**УДК: 616.5:616-002.828****ОПТИМІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ ЕПІДЕРМОФІТІЇ
СТОП У ШАХТАРІВ****кандидат медичних наук, Гладчук В. Є.**Донецький національний медичний університет ім. М. Горького, Україна,
Донецьк

Такі розповсюджені контагіозні дерматози як мікози стоп та піодермії у робітників вугільних шахт є найбільш частотою причиною втрати ними працездатності. Особливості праці шахтарів нерідко призводять до мікротравматизації шкіри, що в умовах забруднення сприяє виникненню як поверхневих мікозів (частіше – епідермофітії), так і їх ускладнень (остіофолікуліти, фолікуліти, фурункули). Стан постійного фізичного перевантаження та стресової напруги сприяють розвитку цих патологічних процесів, що диктує необхідність комплексного підходу щодо лікування хворих та профілактики рецидивів захворювання.

Метою дослідження було удосконалення лікування хворих на епідермофітію стоп шляхом використання препарату, що сприяє посиленню репаративних процесів (Екстра Ербісол). Обстежено клінічно, бактеріологічно та імунологічно 45 працівників вугільних шахт, хворих на епідермофітію стоп. Статистичну обробку результатів дослідження проводили з використанням ліцензійної програми «STATISTICA ® for Windows 6.0».

Діагноз епідермофітії стоп було підтверджено бактеріологічно (у всіх хворих спостерігався ріст культури *Trichophyton mentagrophytes* var. *interdigitale*). У шахтарів, хворих на епідермофітію стоп до їх лікування відмічались різноманітні зміни з боку клітинної ланки імунної системи: зниження загальних лімфоцитів ($CD3+$; $p < 0,05$), Т-хелперів ($CD4+$; $p < 0,01$), Т-супресорів ($CD8+$; $p < 0,05$), Т-кілерів ($CD3+16+56+$; $p < 0,05$), N-кілерів ($CD3-16+56+$; $p < 0,05$); незначне збільшення В-лімфоцитів ($CD19$; $p > 0,05$); практично відсутні зміни були з боку кількості гранулоцитів ($CD45$; $p > 0,05$) та моноцитів ($CD14$; $p > 0,05$), але в той же час – достовірні зміни експресії $CD14$ на моноцитах ($p < 0,05$).

Використання Екстра Ербісолу в системі комплексного лікування хворих на епідермофітію стоп є патогенетично обгрунтованим і забезпечує, у порівнянні зі стандартною методикою терапії, скорочення термінів досягнення клінічного одужання та елімінації збудника патологічного процесу.

Ключові слова: епідермофітія стоп, клітинна ланка імунітету, шахтарі, Екстра Ербісол.

кандидат медических наук, Гладчук В. Е. Оптимизация комплексного лечения эпидермофитии стоп у шахтеров / Донецкий национальный медицинский университет им. М. Горького, Украина, Донецк

Такие распространенные контагиозные дерматозы как микозы стоп и пиодермии у рабочих угольных шахт являются наиболее частой причиной потери ими трудоспособности. Особенности труда шахтеров нередко приводят к микротравматизации кожи, что в условиях загрязнения способствует возникновению как поверхностных микозов (чаще – эпидермофитии), так и их осложнений (остеофолликулиты, фолликулиты, фурункулы). Состояние постоянной физической перегрузки и стрессового напряжения способствуют развитию этих патологических процессов, что диктует необходимость комплексного подхода к лечению больных и профилактики рецидивов заболевания.

Целью исследования было усовершенствование лечения больных эпидермофитией стоп путем использования препарата, способствующего усилению репаративных процессов (Экстра Эрбисол). Обследовано клинически, бактериологически и иммунологически 45 работников угольных шахт, больных эпидермофитией стоп. Статистическую обработку результатов исследования проводили с использованием лицензионной программы «STATISTICA ® for Windows 6.0».

Диагноз эпидермофитии стоп был подтвержден бактериологически (у всех больных наблюдался рост культуры *Trichophyton mentagrophytes* var. *interdigitale*). У шахтеров, больных эпидермофитией стоп, до лечения отмечались различные изменения со стороны клеточного звена иммунной системы: снижение общих лимфоцитов ($CD3+$, $p < 0,05$), Т-хелперов ($CD4+$, $p < 0,01$), Т-супрессоров ($CD8+$, $p < 0,05$), Т-киллеров ($CD3+16+56+$, $p < 0,05$), N-киллеров ($CD3-16+56+$, $p < 0,05$); незначительное увеличение В-лимфоцитов

(CD19, $p > 0,05$); практично відсутні зміни з боку кількості гранулоцитів (CD45, $p > 0,05$) і моноцитів (CD14, $p > 0,05$), але в той же час – достовірні зміни експресії CD14 на моноцитах ($p < 0,05$).

Використання Екстра Ербісола в системі комплексного лікування хворих епідермофітією стоп є патогенетично обґрунтованим і забезпечує, порівняно зі стандартною методикою терапії, скорочення термінів досягнення клінічного выздоровлення і елімінації збудителя патологічного процесу.

Ключові слова: епідермофітія стоп, клітинне ланка імунітету, шахтери, Екстра Ербісол.

Candidate of Medical Science, Gladchuk V. E. Candidate of Medical Science. Optimization of complex treatment athlete's athlete stop the miners / Donetsk National Medical University named after M. Gorky, Ukraine, Donetsk

Such common contagious dermatosis as tinea pedis and pyoderma in workers of coal mines are the most common cause of incapacitation. Features of the miners often lead to micro-traumas skin that contributes to pollution conditions as superficial mycoses (often – athlete) and their complications (sycosis, folliculitis, boils). State of constant physical exertion and stress voltage contribute to the development of these pathological processes, which necessitates a comprehensive approach to treatment of patients and relapse prevention.

The aim of the study was to improve the treatment of athlete's foot through the use of the drug, enhances reparative processes (Extra Erbisol). Examined clinically, bacteriologically and immunologically 45 workers of coal mines, sick athlete's foot. Statistical processing of the results of research carried out using licensed software «STATISTICA ® for Windows 6.0».

The diagnosis of tinea pedis was confirmed bacteriologically (all patients there was an increase of culture Trichophyton mentagrophytes var. interdigitale). Miners suffering athlete's foot before treatment were observed various changes in the cells immunity: reduction of total lymphocytes (CD3+, $p < 0,05$), T-helper cells (CD4+, $p < 0,01$), T-suppressors (CD8+, $p < 0,05$), T-killer cells (CD3+16+56+, $p < 0,05$), N-killer cells (CD3-16+56+, $p < 0,05$); a slight increase in B-lymphocytes (CD19, $p > 0,05$); almost no changes from the granulocyte (CD45, $p > 0,05$) and monocytes (CD14, $p > 0,05$), but at the same time – significant changes in expression of CD14 on monocytes ($p < 0,05$).

Using Extra Erbisol in the comprehensive treatment of athlete's foot is pathogenetically grounded and provides, compared with a standard method of therapy, reducing the time to achieve clinical cure and elimination of the pathogen of the pathological process.

Keywords: athlete's foot, cellular immunity, miners, Extra Erbisol.

Вступ. Такі розповсюджені контагіозні дерматози як мікози стоп та піодермії у робітників вугільних шахт є найбільш частою причиною втрати ними працездатності [1, с. 34-42; 2, с. 1-3]. Особливості праці шахтарів

нерідко призводять до мікротравматизації шкіри, що в умовах забруднення сприяє виникненню як поверхневих мікозів (частіше – епідермофітії) так і їх ускладнень (остіофолікуліти, фолікуліти, фурункули). Стан постійного фізичного перевантаження та стресової напруги сприяють розвитку цих патологічних процесів, що диктує необхідність комплексного підходу до лікування хворих та профілактики рецидивів захворювання [3, с. 27-34; 4, с. 107-118; 5, с. 203-208].

В останні роки акцентується увага на тому, що «репаративна» складова при розвитку запального процесу є не тільки його нерозривною частиною (і кінцевою метою), але й розпочинається одразу ж після надходження сигналу про пошкодження. У разі неповноцінності механізмів репарації патологічний процес набуває хронічного характеру [6, с. 45-54]. В таких випадках існує потреба «налагодження» всіх складових частин захисту від пошкодження із використанням різноманітних методів.

Мета дослідження: удосконалення лікування хворих на епідермофітію стоп шляхом використання препарату, що сприяє посиленню репаративних процесів (Екстра Ербісол).

Матеріали та методи дослідження. Обстежено клінічно, бактеріологічно та імунологічно (дослідження Т-ланки імунної відповіді) 45 працівників вугільних шахт (чоловіків у віці від 18 до 50 років) хворих на епідермофітію стоп. Мікологічне обстеження хворих здійснювали методом мікроскопічного дослідження лусочок із осередків ураження шкіри та засівом матеріалу на поживне середовище (культуральні дослідження). Аналіз стану імунної резистентності проводили імунологічними методами (із використанням стандартного набору моноклональних антитіл до диференційованих лейкоцитарних антигенів). Статистичну обробку результатів дослідження проводили з використанням ліцензійної програми «STATISTICA ® for Windows 6.0».

Результати та їх обговорення. Клінічно епідермофітія стоп, інтертригінозна її форма, спостерігалась у 27 із 45 (60%) обстежених: відмічалось ушкодження шкіри пальців стоп та міжпальцевих складок (переважно між третім та четвертим і четвертим та п'ятим пальцями) у вигляді мацерації, ерозій і тріщин, при цьому мацерований епідерміс легко відшаровувався, а на периферії осередку – нависав у вигляді бахромки. Дисгідротична форма захворювання була констатована у 10 (22,2%) і проявлялась, насамперед, наявністю пухирів і пухирців на стопах з прозорим вмістом, місцями – із розірваною покривкою та білісуватими бахромками епідермісу на периферії. У 13 (28,8%) мали місце прояви змішаної форми епідермофітії стоп.

У всіх випадках ушкодження шкіри супроводжувалась відчуттям сверблячки. Діагноз було підтверджено бактеріологічно (у всіх хворих спостерігався ріст культури *Trichophyton mentagrophytes* var. *interdigitale*).

На рисунку наведено дані імунологічного дослідження шахтарів, хворих на епідермофітію стоп.

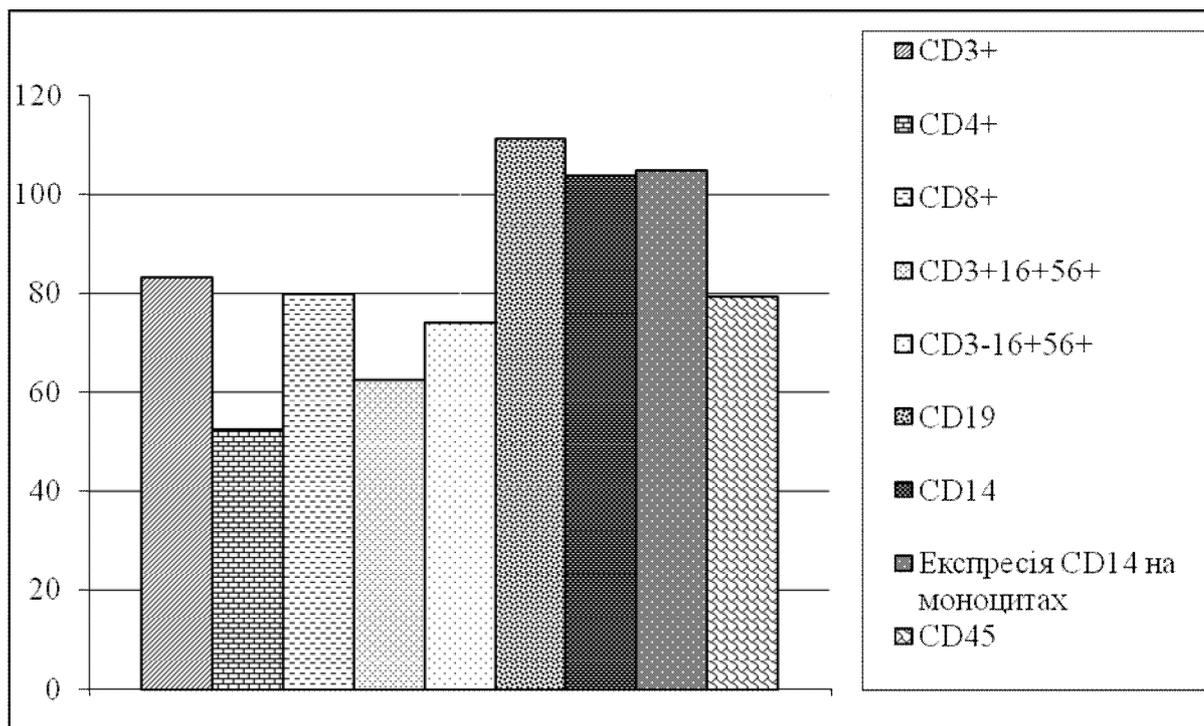

Рисунок 1. Показники клітинної ланки імунної системи у шахтарів, хворих на епідермофітію стоп (в %; референтні значення – 100%)

Як свідчать дані, наведені на рисунку, у шахтарів, хворих на епідермофітію стоп до їх лікування відмічались різноманітні зміни з боку клітинної ланки імунної системи: зниження загальних лімфоцитів (CD3+; $p < 0,05$), Т-хелперів (CD4+; $p < 0,01$), Т-супресорів (CD8+; $p < 0,05$), Т-кілерів (CD3+16+56+; $p < 0,05$), N-кілерів (CD3-16+56+; $p < 0,05$); незначне збільшення В-лімфоцитів (CD19; $p > 0,05$); практично відсутні зміни були з боку кількості гранулоцитів (CD45; $p > 0,05$) та моноцитів (CD14; $p > 0,05$), але в той же час – достовірні зміни експресії CD14 на моноцитах ($p < 0,05$).

Виявлені порушення з боку клітинного ланцюга імунної системи у хворих на епідермофітію стоп диктують необхідність проведення відповідної корекції, і це особливо стосується необхідності відновлення експресії лінійних антигенів CD14 на моноцитах/макрофагах. Але, у той же час при виборі імунокоректору слід надавати перевагу тим із них, які не будуть надмірно втручатись в діяльність тих клітин, які змінені не суттєво або взагалі не мають змін. Саме таким вимогам і відповідає Екстра Ербісол, який не тільки сприяє нормалізації імунологічних показників, але й запобігає негативному впливу інших методів лікування на імунну систему хворих (тобто, його ефект є одночасно і імуномодуючим і імунопротекторним). Активація Ербісолом макрофагів дозволяє досягти також репаратного ефекту (відновлення діяльності ушкоджених ланок імунної системи).

Сприяння загоєнню ссадин, мікротравм дає можливість проводити необхідне якісне комплексне лікування хворих і в одночас дотримуватися

рекомендованих термінів проведення терапії (що є надзвичайно актуальною проблемою для гірників).

Перед початком проведення лікувальних заходів пацієнти були розподілені на дві репрезентативні (за основними ознаками) терапевтичні групи. Хворим першої групи (20) призначалась традиційна терапія у відповідності зі стандартами МОЗ України [7, с. 75-77] і включала: гіпоалергенну дієту з виключенням жирного, копченого, гострого, екстрактивних блюд та солодощів; гігієнічні заходи (дотримання належної гігієни шкіри, одягу та взуття); місцева терапія – у залежності від клінічних особливостей перебігу мікозу (при гострих запальних проявах – антисептичні та протизапальні засоби (примочки з борною кислотою 0,5% – 2-3 рази на добу протягом 1-2 днів; після ліквідації гострозапальних явищ – нанесення на уражену шкіру анілінових барвників (1% розчин діамантового зеленого – 1-2 рази на добу) із наступним застосуванням зовнішніх протигрибкових засобів (2% кетоконазол крем – на уражені ділянки шкіри 1-2 рази на добу; при екзематизації та мокнутті – протизапальні примочки, крем травокорт на уражені та прилеглі ділянки шкіри 2 рази на добу; при приєднанні бактеріальної флори – препарати, що включають антибактеріальні засоби – пімафукорт – тонким шаром на уражені та прилеглі ділянки шкіри 2 рази на добу); при ускладнених формах терапія доповнювалась призначенням антигістамінних (діазолін – по 1 таблетці 2 рази на добу після прийому їжі) та десенсибілізуючих (кальцію пантотенат – внутрішньо по 0,5 г 3 рази на добу) засобів. Хворим другої групи на фоні стандартного лікування додатково призначали імунокоректор/репарат Екстра Ербісол (внутрішньом'язево по 2 мл 2 рази на добу – вранці та ввечері протягом перших 10 днів, у наступні 10 днів – в тій же дозі, але 1 раз на добу, вранці).

Ефективність лікування оцінювали за динамікою клінічних ознак захворювання та елімінацією збудника.

Результати лікування хворих основної групи (де поряд зі стандартною терапією використовувався Екстра Ербісол) і порівняльної (проводилась лише стандартна терапія) свідчили про скорочення терміну періоду, коли наставало клінічне одужання пацієнтів на 5 – 7 днів раніше в основній групі (на відміну від порівняльної) та відмічалась елімінація збудника інфекції (на 3 – 5 днів).

Така ефективність Екстра Ербісолу обумовлена саме його фармакотерапевтичними властивостями. Так відомо, що даний препарат за умовною класифікацією імуноотропних засобів відносять до імуномодуляторів, створених на основі природних факторів [8, с. 115-118; 9, с. 12-15], оскільки він представлений комплексом природних небілкових низькомолекулярних органічних сполук негормонального походження (глікопептиди, пептиди, нуклеотиди, амінокислоти), що активують природні, саме еволюційно сформовані регулюючі системи організму і спрямовані як на пошук, так і на нейтралізацію патологічних зрушень. Це, у свою чергу, дозволяє

прискорювати ліквідацію ушкоджених клітин і в подальшому відновлювати фізіологічний стан шкіри.

Слід зазначити, що основний ефект опосередковується впливом, насамперед, на макрофагальну ланку, яка є відповідальною за репарацію пошкоджених клітин, а також – через НК-клітини та Т-кілери (що відповідають за утилізацію пошкоджених клітин та/або тканин, нездатних до регенерації). Екстра Ербісол здатен здійснювати й імунокоригуючий вплив при порушеннях імунологічного стану – сприяє його нормалізації через активацію Th1-хелперів та Т-кілерів, інгібування активності Th2-хелперів, цим самим забезпечуючи відновлення балансу між клітинною та гуморальною ланками імунітету [10, с. 59-61]. При цьому, слід зауважити, що препарат також стимулює й активність деяких інших факторів гуморального та клітинного імунітету, а саме: індукує синтез α -, β - та γ -інтерферонів, фактору некрозу пухлин, інтерлейкіну-2 та інтерлейкіну-12, здійснює інгібуючий вплив на синтез інтерлейкіну-10 [8, с. 115-118; 9, с. 12-15].

Екстра Ербісол впливає також на систему антиоксидантного захисту організму, а саме – гальмує процеси перекисного окислення ліпідів, підвищує активність глутатіонзалежної антиоксидантної системи крові, не змінюючи при цьому активності ферментів мікосомального окислення та вмісту цитохрому P450, здійснює мембраностабілізуючий ефект на рівні плазматичних мембран, що і визначає терапевтичну ефективність та доцільність його застосування в лікуванні багатьох як гострих, так і хронічних захворювань [11, с. 17-21; 12, с. 41-44], у тому числі й шкіри [13, с. 20-24].

Серед переліку позитивних його ефектів слід вказати й на його здатність потенціювати дію антибіотиків, інтерферонів (екзогенних) та зменшувати виразність їх токсичного побічного впливу на організм людини. Перевагою даного засобу є й здатність підвищувати регенеративно-репаративний потенціал тканин в механізмах запалення, що призводить до більш швидкого загоєння ран та виразок самого різноманітного походження (травматичних, післяопераційних, трофічних та ін.). Екстра Ербісол володіє і достатньо вразним гепатопротективним ефектом за рахунок активації процесів регенерації печінки, що, в свою чергу, призводить до швидкої елімінації токсичних агентів та шкідливих продуктів їх життєдіяльності із організму. Достатньо вагомим аргументом є і те, що цей лікарський засіб не володіє алергенними, тератогенними, мутагенними та канцерогенними властивостями і не кумулюється в організмі [14, с. 38-43].

Таким чином, з урахуванням вищесказаного включення Екстра Ербісолу в систему комплексного стандартного лікування хворих на епідермофітію стоп є обґрунтованим і дозволяє значно підвищити ефективність терапії даної категорії пацієнтів (при цьому позитивно потенціюючи дію традиційних лікарських засобів), дозволяє запобігати розвитку негативних побічних реакцій, забезпечує профілактику розвитку ускладнень та рецидивів захворювання.

Висновки. Перспективи подальших досліджень. Використання Екстра Ербісолу в системі комплексного лікування хворих на епідермофітію стоп є патогенетично обгрунтованим і забезпечує, у порівнянні зі стандартною методикою терапії, скорочення термінів досягнення клінічного одужання та елімінації збудника патологічного процесу. Перспективою подальших досліджень є з'ясування механізмів розвитку ускладнень перебігу захворювання та розробці методів їх запобігання з використанням Екстра Ербісолу, що є актуальною як медичною, так і соціальною проблемою для робітників вугільних шахт, хворих на епідермофітію стоп.

Література:

1. Айзятупов Р. Ф. Грибковые заболевания кожи: особенности этиологии, патогенеза, клиники и лечения / Р. Ф. Айзятупов // *Клінічна імунологія. Алергологія. Інфектологія.* – 2007. – № 6 (11). – С. 34-42.
2. Куценко І. В. Особливості епідеміології, клініки і лікування алергодерматозів у робітників великих промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.20 «Шкірні та венеричні хвороби» / І. В. Куценко. – Харків, 2004. – 20 с.
3. Блинов Н. П. Дерматомикозы, или поверхностные микозы кожи и ее придатков-волос и ногтей. Лабораторная диагностика / Н. П. Блинов, Н. В. Васильева, К. И. Разнатовский // *Проблемы медицинской микологии.* – 2008. – Т. 10, № 1. – С. 27-34.
4. Грибковые болезни и их осложнения. Клиника, диагностика, лечение: руководство для врачей / В. В. Кулага, И. М. Романенко, С. Л. Афонин, С. М. Кулага. – Луганск : Элтон-2, 2006. – 520 с.
5. Direct Species Identification of Common Pathogenic Dermatophyte Fungi in Clinical Specimens by Semi-nested PCR and Restriction Fragment Length Polymorphism / G. Yang, M. Zhang, W. Li, L. An // *Mycopathologia.* – 2008. – V. 166 (4). – P. 203-208.
6. Пальцев М. А. Руководство по нейроиммуноэндокринологии / М. А. Пальцев, И. М. Кветной. – М. : Медицина, 2006. – 384 с.
7. Раціональна діагностика та лікування в дерматології та венерології / ред. І. І. Мавров // *Довідник лікаря Дерматолог. Венеролог.* – К.: Доктор-Медіа, 2007. – 344 с.
8. Борисенко А. В. Вплив препарату «Ербісол» на показники імунологічної реактивності у хворих рецидивуючим простим герпесом слизової оболонки порожнини рота і губ / А. В. Борисенко, Р. А. Регурецька // *Науковий вісник Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.* – 2006. – № 2. – С. 115-118.
9. Дранник Г. Н. Изучение влияния препаратов класса Эрбисола® на продукцию цитокинов мононуклеарами периферической крови здоровых доноров и онкологических больных / Г. Н. Дранник, А. И. Курченко, В. Й. Фесенкова [и др.] // *Вісник фармакології та фармацевції.* – 2006. – № 7. – С. 12-15.

10. Иваськива Е. Ю. Применение Эрбисола в комплексном лечении инфекций мочевых путей у больных сахарным диабетом / Е. Ю. Иваськива, В. Л. Орленко, А. С. Ефимов // *Сімейна медицина*. – 2008. – № 1. – С. 59-61.
11. Болтіна І. В. Новий препарат в лікуванні хронічного гепатиту С (частина II) / І. В. Болтіна, А. Д. Вовк, І. В. Солянік [та ін.] // *Вісник фармакології та фармацевції*. – 2005. – № 6. – С. 17-21.
12. Куликова Е. А. Применение Эрбисола в комплексном лечении больных хроническим ларингитом, сочетающимся с аутоиммунным тиреоидитом / Е. А. Куликова // *Международный медицинский журнал*. – 2006. – № 1. – С. 41-44.
13. Дранник Г. Н. Применение иммуномодулятора Эрбисола® Ультра-Фарм у больных герпетической инфекцией / Г. Н. Дранник, А. И. Курченко, Е. В. Свидро [и др.] // *Імунологія та алергологія*. – 2005. – № 2. – С. 20-24.
14. Дземан Н. А. Достижения и перспективы применения препарата Эрбисол в стоматологии / Н. А. Дземан // *Эскулап Дентист*. – 2008. – № 1-2. – С. 38-43.

References:

1. Ajzyatulov R. F. Gribkovye zabolevaniya kozhi: osobennosti etiologii, patogeneza, kliniki i lecheniya / R. F. Ajzyatulov // *Klinichna Immunologiya. Alergologiya. Infektologiya*. – 2007. – № 6 (11). – S. 34-42.
2. Kucenko I. V. Osblivosti epidemiologii, kliniki i likuvannya alergodermatoziv u robitnikiv velikix promislovix pidpriemstv: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. med. nauk : spec. 14.01.20 «Shkirni ta venerichni khvorobi» / I. V. kucenko. – Kharkiv, 2004. – 20 s.
3. Blinov N. P. Dermatomikozy, ili poverxnostnye mikozy kozhi i ee pridatkovolos i nogtej. Laboratornaya diagnostika / N. P. Blinov, N. V. Vasileva, K. I. Raznatovskij // *Problemy medicinskoj mikologii*. – 2008. – T. 10, № 1. – S. 27-34.
4. Gribkovye bolezni i ix oslozhneniya. Klinika, diagnostika, lechenie: rukovodstvo dlya vrachej / V. V. Kulaga, I. M. Romanenko, S. L. Afonin, S. M. Kulaga. – Lugansk : Elton-2, 2006. – 520 s.
- Direct Species Identification of Common Pathogenic Dermatophyte Fungi in Clinical Specimens by Semi-nested PCR and Restriction Fragment Length Polymorphism / G. Yang, M. Zhang, W. Li, L. An // *Mycopathologia*. – 2008. – V. 166 (4). – P. 203-208.
6. Palcev M. A. Rukovodstvo po nejroimmunoendokrinologii / M. A. Palcev, I. M. Kvetnoj. – M. : Medicina, 2006. – 384 s.
7. Racionalna diagnostika ta likuvannya v dermatologii ta venerologii / red. I. I. Mavrov // *Dovidnik likarya dermatolog. venerolog*. – K.: Doktor-Media, 2007. – 344 s.
8. Borisenko A. V. Vpliv preparatu «Erbisol» na pokazniki imunologichnoi reaktivnosti u khvorikh recidivuyuchim prostim herpesom slizovoyi obolonki porozhnini rota i gub / A. V. Borisenko, R. A. Regurecka // *Naukovij visnik nacionalnogo medichnogo universitetu imeni O. O. Bogomolcya*. – 2006. – № 2. – S. 115-118.

9. Drannik G. N. *Izuchenie vliyaniya preparatov klassa Erbisola® na produkciyu citokinov mononuklearami perifericheskoy krovi zdorovykh donorov i onkologicheskix bolnyx* / G. N. Drannik, A. I. Kurchenko, V. J. Fesenkova [i dr.] // *Visnik farmakologiyi ta farmaciyi*. – 2006. – № 7. – S. 12-15.
10. Ivaskiva E. Yu. *Primenenie Erbisola v kompleksnom lecheniyi infekcij mochevykh putej u bolnykh sakharnym diabetom* / E. Yu. Ivaskiva, V. L. Orlenko, A. S. Efimov // *Simejna medicina*. – 2008. – № 1. – S. 59-61.
11. Boltina I. V. *Novij preparat v likuvanni khronichnogo gepatitu s (chastina II)* / I. V. Boltina, A. D. Vovk, I. V. Solyanik [ta in.] // *Visnik farmakologiyi ta farmaciyi*. – 2005. – № 6. – S. 17-21.
12. Kulikova E. A. *Primenenie Erbisola v kompleksnom lecheniyi bolnykh khronicheskim laringitom, sochetayushhimsya s autoimmunnym tireoiditom* / E. A. Kulikova // *Mezhdunarodnyj medicinskij zhurnal*. – 2006. – № 1. – S. 41-44.
13. Drannik G. N. *Primenenie immunomodulyatora Erbisola® ultra-farm u bolnykh gerpeticheskoy infekciej* / G. N. Drannik, A. I. Kurchenko, E. V. Svidro [i dr.] // *Imunologiya ta alergologiya*. – 2005. – № 2. – S. 20-24.
14. Dzeman N. A. *Dostizheniya i perspektivy primeneniya preparata Erbisol v stomatologii* / N. A. Dzeman // *Eskulap dentist*. – 2008. – № 1-2. – S. 38-43.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

УДК: 632.11+632. 53.027:631.82:631.559

ВПЛИВ ПЕРЕДПОСІВНОЇ ОБРОБКИ НАСІННЯ НА ПЕРОКСИДНЕ ОКИСНЕННЯ ЛІПІДІВ Й АКТИВНІСТЬ ПЕРОКСИДАЗ У РОСЛИНАХ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ РІЗНИХ СОРТІВ кандидат сільськогосподарських наук, Гончар Л. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ

В статті наведено результати досліджень динаміки вмісту одного з кінцевих продуктів пероксидного окиснення ліпідів – малонового діальдегіду в листках рослин пшениці озимої сортів Столична, Бриліант і Національна. Установлено, що адаптація рослин пшениці озимої до високої температури супроводжується контрольованим окиснювальним стресом, який ініціює зростання активності пероксидаз.

Ключові слова: пшениця озима, малоновий діальдегід, стрес, сорт, фаза виходу у трубку, фаза колосіння.

Гончар Л. Н. Влияние предпосевной обработки семян на перекисного окисления липидов и активность пероксидазы в растениях пшеницы озимой различных сортов/ Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев.

В статье приведены результаты исследований динамики содержания одного из конечных продуктов перекисного окисления липидов - малонового диальдегида в листьях растений озимой пшеницы сортов Столичная, Бриллиант и Национальная. Установлено, что адаптация растений озимой пшеницы до высокой температуры сопровождается контролируемым окислительно стрессом, который инициирует рост активности пероксидаз.

Ключевые слова: пшеница озимая, малоновый диальдегид, стресс, сорт, фаза выхода в трубку, фаза колошения.

Gonchar L. N. Preplanting treatment influence for seeds and peroxidation peroxidation activity of peroxidase in plants wheat winter of different sorts/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev.

The results of studies of the dynamics of one of the content of the final products of lipid peroxidation - malondialdehyde in leaves of winter wheat sorts Stolichna, Brilliant and National. Found that adaptation of winter wheat plants to high temperature controlled accompanied by oxidative stress, which triggers the growth of peroxidase activity .

Keywords: winter wheat, malondialdehyde, stress, sort, phase tube's output, phase earing.

Вступ. В основі набуття рослинами стійкості лежать структурні та фізіолого-біохімічні зміни, обумовлені як специфічними, так і неспецифічними реакціями на екстремальні умови зовнішнього середовища [5]. Серед цих реакцій посилене утворення у клітинах і позаклітинному просторі активних форм кисню (АФК) є, як і за дії інших абіотичних стресорів [1]. Зміни в балансі АФК призводять до посилення пероксидного окиснення ліпідів (ПОЛ) та порушень у структурі й функціях клітини.

Перебігу основних метаболічних реакцій в різних клітинних компартментах (хлоропласти, мітохондрії та пероксисоми), а продукти ПОЛ можуть бути як індикаторами, так і первинними медіаторами стресу. Підтримка фізіологічно нормального рівня окисних процесів у клітині забезпечується завдяки функціонуванню антиоксидантної системи, що включає ферментативні й низькомолекулярні компоненти [1]. Зміни антиоксидантної системи захисту клітини у рослинах злакових культур за дії стресових факторів були предметом ряду досліджень [2], проте роль процесів ПОЛ й окремих ферментів у механізмах адаптації рослин до цього чинника залишається маловивченою й суперечливою.

Досліджували роль наночатинок металів у процесі адаптації у вищих рослин. З використанням маркеру оксидного стресу малонового диальдегіду, сульфоліпиду та дослідженнями вмісту змін хлорофілів показано, що в клітинах і в тканинах рослин, в яких виникають зміни досліджуваних параметрів, відбуваються функціональні зміни, що призводять до тимчасового підвищення стійкості до несприятливих зовнішніх впливів (проморожування до мінус 2°C; нагріванню до плюс 45°C). Таке тимчасове підвищення стійкості було названо предадаптація. Вона розглядається як

проміжний метастабільний етап між вихідним станом системи і її адаптованим станом. Показана неспецифічність феномена предадаптація при дії наночаснок металів. Зокрема, ми припускаємо що порогові концернації наночастинок металів забезпечують розвиток оксидного стресу в межах норми, що викликає предадаптацію, тобто загартування рослин до інших стресових чинників. При цьому специфічність дії кожної наночастинки металу було продемонстровано також. Преадаптація досліджуваних умов забезпечувала покращення показників врожайності.

Мета та завдання досліджень. Метою даної роботи було вивчення особливостей динаміки вмісту малонового діальдегіду (МДА) як одного з кінцевих продуктів ПОЛ та активності пероксидаз за високих температур на рослини пшениці озимої для з'ясування внеску цих змін у формуванні жаростійкості.

Об'єктами дослідження були 3 сорти пшениці м'якої озимої (*Triticum aestivum* L.) Столична, Бриліант і Національна. Дослід було закладено в польових умовах ВП НУБіП України «Агрономічна дослідна станція» на чорноземах типових. У зразках із застосуванням спектрофотометричних методів визначали вміст одного з кінцевих продуктів ПОЛ – МДА за реакцією з тіобарбітуровою кислотою [3]. Розрахунок концентрації МДА проводили за зміною поглинання при довжині хвилі 532 нм (коефіцієнт екстинкції $1,56 \cdot 10^5 \text{ мМ}^{-1} \cdot \text{см}^{-1}$) [3]. Пероксидазну активність визначали у реакційних середовищах із пероксидом водню, відновлювальним агентом слугував гваякол або аскорбат. Швидкість окиснення останніх обчислювали за змінами оптичного поглинання розчинів протягом 1,5 хв, яке реєстрували при довжині хвилі 470 (коефіцієнт екстинкції $26,6 \text{ мМ}^{-1} \cdot \text{см}^{-1}$) або 290 нм (коефіцієнт екстинкції $2,8 \text{ мМ}^{-1} \cdot \text{см}^{-1}$) [2]. Концентрацію МДА та ферментативну активність наведено в розрахунку на 1 г сирової речовини. Активність пероксидаз у ферментативних препаратах перераховували також на одиницю вмісту білка, який визначали з бромфеноловим синім за методом Бредфорда [4].

Повторність дослідів 3-7-кратна. Аналіз та статистичну обробку експериментальних даних проводили на комп'ютері з використанням програми Microsoft Excel.

Виклад основного матеріалу. Дослідження впливу позакореневої обробки сумішшю різних колоїдних розчинів нанометалів (1 л/га), як комбінацій металів Mn+Fe та Cu+Zn на зміну вмісту малонового діальдегіду, що є одним з показників розвитку оксидного стресу було вивчено в різні фази розвитку пшениці після позакореневої обробки. Зокрема, фазу виходу у трубку, фази колосіння та фази початку воскової стиглості. Дослідження були проведені на трьох різних сортах Столична, Бриліант та Національна, що продемонстрували різну динаміку змін вмісту МДА протягом вегетаційного періоду і отже різний розвиток реакції-відповіді на дію позакореневої обробки різними комбінаціями наночастинок металів.

Зокрема, у фазі виходу в трубку у листках рослин пшениці сортів Столична та Бриліант за передпосівної обробки сумішшю наночастинок металів вміст МДА змінювався по різному. У сорту Столична вміст МДА зменшувався по відношенню до контролю на 18% по відношенню до контролю, а вміст МДА сорту Бриліант зростав на 28% відносно контрольних значень (рис. 1). Для сорту Національна вміст МДА був на рівні контрольних значень. Зменшення вмісту МДА спостерігалось у листках сорту Столична після обробки комбінаціями різних наночастинок металів Cu+Zn та Mn+Fe, зокрема у варіанті з Mn+Fe вміст МДА зменшувався вдвічі (рис. 2). Для сортів Бриліант та Національна значення вмісту МДА були на рівні контрольних значень, що дозволяє припустити про більш інтенсивний вплив обробки сумішшю різних наночастинок металів, порівняно з обробкою комбінаціями наночастинок металів Cu+Zn та Mn+Fe.

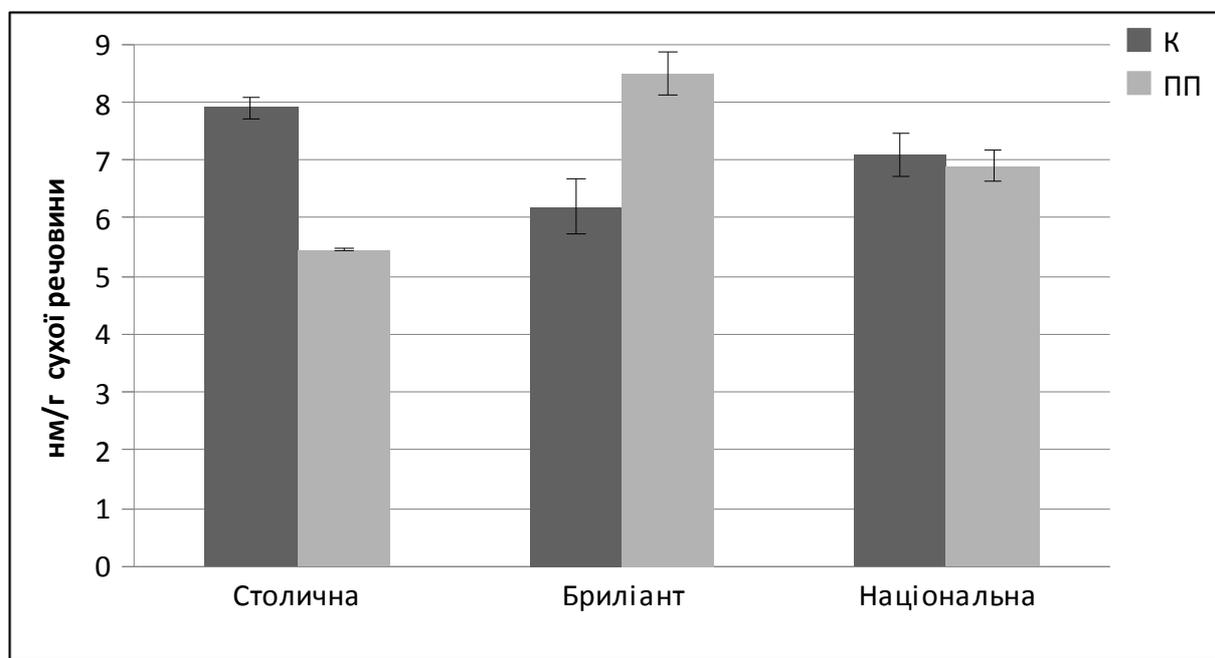

Рис. 1 – Вміст малонового діальдегіду (МДА) у листках рослин пшениці (фаза виходу у трубку) після передпосівної обробки пшениці озимої комплексом колоїдних розчинів нанометалів (к - контроль, пп - передпосівна обробка)

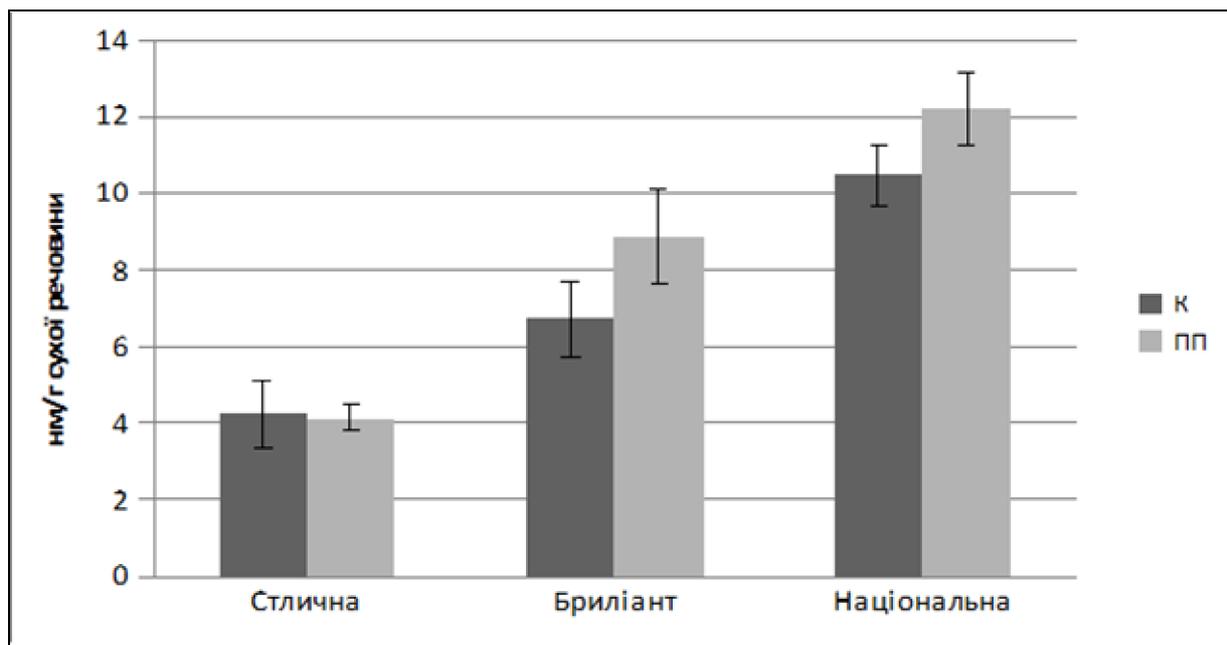

Рис. 2 - Вміст малонового діальдегіду (МДА) у листках рослин пшениці (фаза колосіння) за передпосівної обробки насіння.

Відмічений вдвічі нижчий рівень природної інтенсивності ПОЛ у пшениці сорту Бриліант порівняно із сортом Національна. Однак, передпосівна обробка протилежним чином впливала на інтенсивність ПОЛ в обох сортів. Так, у листках пшениці сорту Національна вона достовірно сприяла зменшенню на 23% утворенню та накопиченню ТБК-активних продуктів, і навпаки, у сорту Бриліант викликала їх збільшення на 24%. Однак, при вегетаційній обробці спостерігалось зменшення вмісту продуктів ПОЛ незалежно від сорту. Малоновий діальдегід (МДА) взаємодіє із вільними аміногрупами білків, компонентами фосфоліпідів, викликає появу в мембранах етилену, що призводить до змін властивостей мембран та її окремих складових. Накопичення ТБК-активних продуктів, зокрема МДА, вважається загальною неспецифічною реакцією рослин в умовах оксидного стресу. Важливу роль у регуляції процесів утворення АФК у нормальних та стресових умовах відіграють антиоксиданти. Один з таких входить до складу колоїдного розчину нанометалів.

Висновки. Отже, встановлено, що адаптація рослин пшениці озимої до високої температури супроводжується контрольованим окиснювальним стресом, який ініціює зростання активності пероксидаз. За передпосівної обробки насіння спостерігалось зменшення вмісту продуктів ПОЛ незалежно від сорту.

Література:

1. Колупаев Ю. Е. Активные формы кислорода при адаптации растений к стрессовым температурам / Ю. Е. Колупаев, Ю. В. Карпец // Физиология и биохимия культ. растений. – 2009. – 41, № 2. – С. 95-108.

2. Amako K. *Separate assay specific for ascorbate peroxidase and guaiacol peroxidase and for chloroplastic and cytosolic isoenzymes of ascorbate peroxidase in plants* / K. Amako, G.-X. Chen, K. Asada // *Plant Cell Physiol.* – 1994. – 35. – P. 497-504.
3. Apostolova P. *Response of antioxidative defence system to low temperature stress in two wheat cultivars* / P. Apostolova, R. Yordanova, L. Popova // *Gen. Appl. Plant Physiol.* – 2008. – 34, No 3-4. – P. 281-294.
4. Bradford M. *A rapid and sensitive method for the quantitation of the microgram quantities of protein utilising the principle of protein-dye binding* // *Anal. Biochem.* – 1976. – 72. – P. 248-254.
5. Guy C., Kaplan F., Kopka J., Hinch D. K. *Metabolomics of temperature stress* // *Physiol. plant.* – 2008. – 132. – P. 220-235.

References:

1. Kolupaev Ju. E. *Активные формы кислорода при адаптации растений к стрессовым температурам* / Ju. E. Kolupaev, Ju. V. Karpec // *Физиологія у ботаніки культури рослин.* 2009. – 41, № 2. – P. 95-108.
2. Amako K. *Separate assay specific for ascorbate peroxidase and guaiacol peroxidase and for chloroplastic and cytosolic isoenzymes of ascorbate peroxidase in plants* / K. Amako, G.-X. Chen, K. Asada // *Plant Cell Physiol.* – 1994. – 35. – P. 497-504.
3. Apostolova P. *Response of antioxidative defence system to low temperature stress in two wheat cultivars* / P. Apostolova, R. Yordanova, L. Popova // *Gen. Appl. Plant Physiol.* – 2008. – 34, No 3-4. – P. 281-294.
4. Bradford M. *A rapid and sensitive method for the quantitation of the microgram quantities of protein utilising the principle of protein-dye binding* // *Anal. Biochem.* – 1976. – 72. – P. 248-254.
5. Guy C., Kaplan F., Kopka J., Hinch D. K. *Metabolomics of temperature stress* // *Physiol. plant.* – 2008. – 132. – P. 220-235.

УДК664.71–11.001.32

**ВЛИЯНИЕ ВИДОВ, НОРМ И СРОКОВ ВНЕСЕНИЯ УДОБРЕНИЙ НА
ФОРМИРОВАНИЕ ЛИСТОВОЙ ПОВЕРХНОСТИ ОЗИМОЙ РЖИ****доктор сельскохозяйственных наук, профессор, Господаренко Г. Н.,
Пташник М. М.**

Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань

Установлено, что озимая рожь формирует высокую площадь листовой поверхности, которая существенно растет при улучшении минерального

питания растений. Наибольшее на этот показатель влияет дробное внесение азотных удобрений. Установленная сильная корреляционная связь дает возможность использовать данные фотосинтетического потенциала для прогнозирования урожайности озимой ржи.

Ключевые слова: озимая рожь, листовая поверхность, фотосинтетический потенциал, минеральные удобрения, урожайность зерна.

Господаренко Г. М. Вплив видів, норм і строків внесення добрив на формування площі листової поверхні жита озимого/ Уманський національний університет садівництва, Україна, м. Умань

Встановлено, що жито озиме формує високу площу листової поверхні, яка істотно зростає за поліпшення мінерального живлення рослин. Найбільше на цей показник впливає роздрібно внесення азотних добрив. Встановлений сильний кореляційний зв'язок дає можливість використовувати дані фотосинтетичного потенціалу для прогнозування врожайності жита озимого.

Ключові слова: озима жито, листова поверхня, фотосинтетичний потенціал, мінеральні добрива, урожайність зерна.

Hospodarenko H. M. The influence of species, norms and terms of entering of fertilizers on the formation of a sheet surface of winter rye/ Uman National University of Horticulture, Ukraine, Uman

It is established that winter rye forms the high area of leaf surface, which significantly increases with the improvement of the mineral nutrition of plants. The greatest on this parameter influences fractional application of nitrogen fertilizers. Established strong correlation gives the opportunity to use the data of the photosynthetic capacity for forecasting the yield of winter rye grain.

Key words: winter rye, leaf surface, the photosynthetic capacity.

Вступление.

Установлено [1–3], что результаты общего химического анализа листьев, взятых в отдельные фазы роста с определенного яруса, а также анализ почвы, позволяют сделать вывод о потребности растений в основных элементах питания, прогнозировать качество зерна, содержание в нем азота и фосфора заблаговременно до сбора урожая. Листовая диагностика расширяет возможности прогноза и открывает пути дифференцированного подхода к улучшению качества урожая с помощью минеральных удобрений. Однако быстрые методы химической диагностики питания растений не лишены некоторых недостатков, поскольку в ряде случаев сок из растений выделяется очень трудно.

В формировании величины урожая и его качества большая роль принадлежит листовому аппарату. Исследованиями Ю. В. Цюк [4] установлено, что формирование листовой поверхности озимой ржи существенно зависит от удобрения. Так, на VI этапе органогенеза листовой индекс ржи увеличивался с 2,13 до 6,25 за внесение $P_{135}K_{180}N_{30(II)}+ N_{75(IV)}+$

$N_{30(VII)}$. Фотосинтетический потенциал посева озимой ржи при этом увеличивался с 2,63 млн $m^2/га$ суток до 7,24 млн $m^2/га$ суток.

Одним из наиболее эффективных путей рационального использования удобрений является комплексная диагностика, которая включает почвенную, растительную и метеорологическую и позволяет точнее установить уровень минерального питания на разных этапах органогенеза или фенофазу растений с обязательным биометрическим контролем за ростом и развитием растений в течение вегетационного периода, учета урожая, анализ его структуры и качества [2, 5].

Целью исследований было изучение влияния видов, норм и сроков внесения удобрений на формирование листовой поверхности растений ржи озимой и возможности прогнозировать уровень урожая зерна за величиной фотосинтетического потенциала посева.

Методика испытаний. Выращивали сорт озимой ржи Интенсивное 95 на черноземе оподзоленном важкосуглинистом в условиях опытного поля Уманского национального университета садоводства на протяжении 2010–2012 гг. Опыт закладывали по схеме, представленной в таблицах. Общая площадь опытной делянки в опыте составляла 72 m^2 , учетной – 40 m^2 , повторность опыта трехкратная, размещение участков последовательное.

В течение вегетационного периода озимой ржи определяли площадь листовой поверхности по методике А.А. Ничипоровича (с помощью длины, ширины листа и переводного коэффициента, который для злаковых культур с линейной формой составляет 0,67). Сбор урожая ржи озимой проводили методом прямого комбайнирования.

Математическую обработку экспериментальных материалов осуществляли методом однофакторного дисперсионного анализа полевого опыта, используя пакет стандартных программ “Microsoft Exel 2003”.

Результаты испытаний. Исследованиями установлено, что площадь листовой поверхности изменялась в зависимости от фазы роста и развития, норм и сроков внесения азотных удобрений (табл. 1). В фазе кущения этот показатель был самым низким в варианте без удобрений и составил 3,4 тыс. $m^2/га$, а в варианте Фон + $N_{90(II)}$ достигал 4,1 тыс. $m^2/га$. До фазы выхода растений озимой ржи в трубку площадь листьев увеличивалась до 41,6 – 75,4 тыс. $m^2/га$ или на 22 – 90%. Внесение 30 – 90 кг/га д.в. азотных удобрений весной обеспечивало прирост площади листьев на 6,2 – 20,8 тыс. $m^2/га$, но наибольшие приросты были в вариантах с дробным их внесением – 14,7 – 33,8 тыс. $m^2/га$. Следует отметить, что перенос 30 – 60 кг/га д.в. азотных удобрений в подкормку на IV этапе органогенеза озимой ржи не способствовало увеличению площади фотосинтетического аппарата по сравнению с вариантами, где удобрения были внесены весной.

Таблица 1

Динамика листовой поверхности озимой ржи в зависимости от норм и сроков внесения азотных удобрений (2010–2012 гг.), тыс. м²/га

Вариант опыта	Фаза роста и развития				
	Кущение	Выход в трубку	Колошение	Молочная спелость зерна	
Контроль (без удобрений)	3,4	41,6	62,5	27,1	
P ₆₀ K ₆₀ – фон	3,5	45,0	66,1	28,4	
K ₆₀ + N ₆₀ (II)	3,8	53,1	74,5	31,8	
P ₆₀ + N ₆₀ (II)	3,8	53,7	76,1	32,2	
Фон + N ₃₀ (II)	3,5	47,8	70,4	28,7	
Фон + N ₆₀ (II)	4,0	55,7	76,8	33,5	
Фон + N ₉₀ (II)	4,1	62,4	84,5	34,9	
Фон + N ₀ + N ₃₀ (IV)	3,4	46,5	68,3	27,2	
Фон + N ₀ + N ₆₀ (IV)	3,4	50,4	73,0	28,6	
Фон + N ₃₀ (II)+ N ₃₀ (IV)	3,5	56,3	77,8	27,7	
Фон + N ₆₀ (II)+ N ₃₀ (IV)	3,9	66,3	86,5	34,9	
Фон + N ₃₀ (II)+ N ₆₀ (IV)	3,5	69,3	91,0	36,7	
Фон + N ₆₀ (II)+ N ₆₀ (IV)	3,7	75,4	96,3	38,9	
НСР ₀₅	2010 г.	0,2	2,6	3,0	1,8
	2011 г.	0,4	2,8	3,1	2,0
	2012 г.	0,3	2,5	2,8	1,2

Наибольшая площадь листьев озимой ржи была в фазе колошения, которая увеличивалась с 62,5 тыс. м²/га в варианте без удобрений до 70,4 – 84,5 тыс. м²/га в вариантах с однократным внесением азотных удобрений весной и до 77,8 – 96,3 тыс. м²/га - при дробом их внесении.

До фазы молочной спелости зерна озимой ржи площадь листьев уменьшалась до 27,1 – 38,9 тыс. м²/га в зависимости от варианта опыта.

Нашими исследованиями установлено, что внесение азотных удобрений существенно увеличивало урожайность зерна озимой ржи. Так, в среднем за три года исследований урожайность на неудообрённых участках составляла 2,63 т/га, а в варианте с наибольшей нормой азотных удобрений (фон + N₆₀(II)+ N₆₀(IV)) – 4,69 т/га, т.е. прирост составлял 78% (табл. 2). В годы исследований она значительно менялась и составляла соответственно в 2010 г. в варианте без удобрений 2,42 т/га и 4,69 т/га, или больше на 90%, в 2011 г. – 3,07 и 4,86 т/га, или больше на 60%, а в 2012 г. – 2,39 и 4,51 т/га, или больше на 88%, что было существенным по сравнению с НСР₀₅ = 0,29 – 0,32.

Таблица 2

**Урожайность озимой ржи в зависимости от норм и сроков
внесения азотных удобрений, т/га**

Вариант опыта	Год исследований			Среднее за три года исследований
	2010	2011	2012	
Контроль (без удобрений)	2,42	3,07	2,39	2,63
P ₆₀ K ₆₀ – фон	2,91	3,55	2,83	3,10
K ₆₀ + N ₆₀ (II)	3,75	3,84	3,57	3,72
P ₆₀ + N ₆₀ (II)	3,92	4,01	3,74	3,89
Фон + N ₃₀ (II)	3,56	4,02	3,61	3,73
Фон + N ₆₀ (II)	4,04	4,26	3,96	4,09
Фон + N ₉₀ (II)	4,23	4,35	4,08	4,22
Фон + N ₀ + N ₃₀ (IV)	3,27	3,82	3,22	3,44
Фон + N ₀ + N ₆₀ (IV)	3,49	4,04	3,35	3,63
Фон + N ₃₀ (II)+ N ₃₀ (IV)	4,04	4,42	3,97	4,14
Фон + N ₆₀ (II)+ N ₃₀ (IV)	4,41	4,57	4,24	4,41
Фон + N ₃₀ (II)+ N ₆₀ (IV)	4,56	4,74	4,43	4,58
Фон + N ₆₀ (II)+ N ₆₀ (IV)	4,69	4,86	4,51	4,69
HIP ₀₅	0,29	0,32	0,30	

Однако различные сроки и дозы внесения азотных удобрений по разному влияло на величину урожайности зерна озимой ржи. Так, внесение 30 – 90 кг/га д.в. азотных удобрений лишь на II этапе органогенеза озимой ржи повышало урожайность до 3,73 – 4,22 т/га или на 1,1 – 1,59 т/га. Перенос 30 – 60 кг/га д.в. азотных удобрений в подкормку на IV этапе органогенеза обеспечивало урожайность зерна на уровне 3,44 – 3,63 т/га, или больше на 0,81 – 1,0 т/га.

Наивысшая урожайность зерна озимой ржи при дробном внесении азотных удобрений была в варианте опыта фон + N₆₀(II)+ N₆₀(IV) – 4,69 т/га, а самая низкая урожайность получена в варианте фон + N₃₀(II)+ N₃₀(IV) – 4,14 т/га.

Внесение только фосфорных и калийных удобрений повышало урожайность зерна по сравнению с контролем на 0,47 т/га. В вариантах K₆₀+ N₆₀(II) и P₆₀+ N₆₀(II) этот показатель составлял соответственно 3,72 и 3,89 т/га, что на 20 – 25% выше по сравнению с фосфорно-калийным фоном.

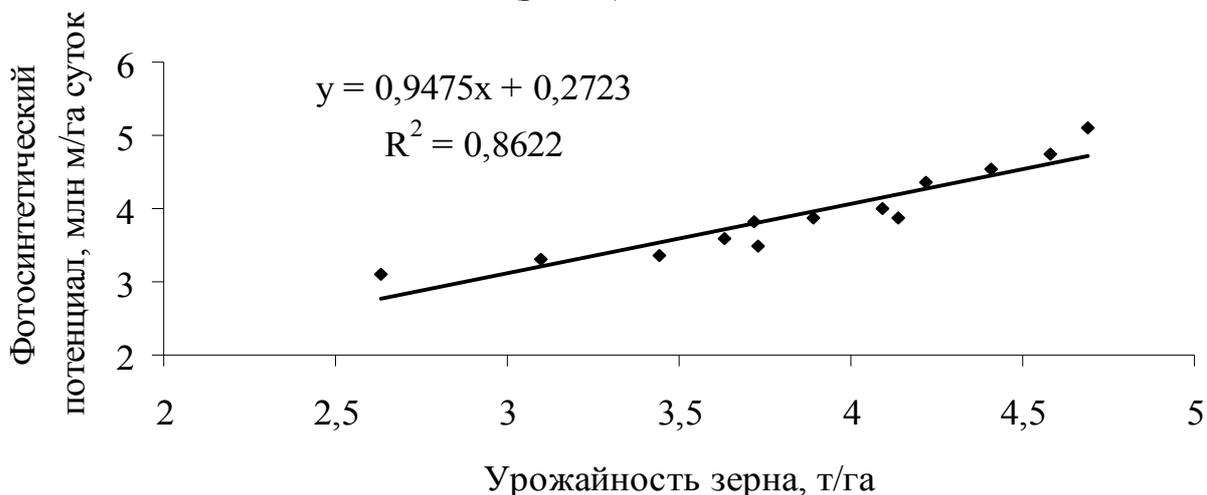
Фотосинтетический потенциал посева озимой ржи значительно возрастал от внесения азотных удобрений (рис. 1). Наибольшим этот показатель был за дробного внесения азотных удобрений – 4,54 – 5,10 млн м²/га суток или на 46 – 64% больше по сравнению с контролем (3,11 млн м²/га суток). Меньший фотосинтетический потенциал посева обеспечивало внесении N₃₀–90 весной – 3,49 – 4,37 млн м²/га суток.

1 – контроль (без удобрений); 2 – P₆₀K₆₀ – фон; 3 – K₆₀ + N₆₀ (II); 4 – P₆₀ + N₆₀ (II); 5 – фон + N₃₀ (II); 6 – фон + N₆₀ (II); 7 – фон + N₉₀ (II); 8 – фон + N₀(II) + N₃₀(IV); 9) фон + N₀(II) + N₆₀(IV); 10 – фон + N₃₀(II) + N₃₀(IV); 11 – фон + N₆₀(II) + N₃₀(IV); 12 – фон + N₃₀(II) + N₆₀(IV); 13 – фон + N₆₀(II) + N₆₀(IV)

Рис. 1. Суммарный фотосинтетический потенциал посева озимой ржи за период кущение – молочная спелость зерна в зависимости от норм и сроков внесения азотных удобрений, млн м²/га суток

С помощью регрессионного анализа нами найдено тесная корреляционная связь между урожайностью зерна ржи озимой и фотосинтетическим потенциалом (рис. 2).

Рис. 2. Корреляционная связь между урожайностью озимой ржи и фотосинтетическим потенциалом, 2010–2012 гг.

Которая описывается следующим уравнением регрессии:

$$Y = 0,9475X + 0,2723,$$

где Y – фотосинтетический потенциал посева, млн м²/га суток;

X – урожайность зерна, т/га.

Выводы.

По шкале Чеддона, в которой используется коэффициент детерминации для качественной оценки существенности связи, она находится в пределах 0,7 – 0,9, т.е. высокая. Формирования площади листовой поверхности озимой ржи существенно зависит от условий минерального питания растений, прежде всего азотом. При этом на этот показатель наиболее влияет дробное внесение азотных удобрений. Установленная сильная корреляционная связь дает возможность использовать данные фотосинтетического потенциала для прогнозирования урожайности зерна озимой ржи.

Литература:

1. *Господаренко Г. М. Агрохімія / Г. М. Господаренко. – К.: Нічлава, 2010. – 350 с.*
2. *Шевчук М. Й. Агрохімія / М. Й. Шевчук, С. І. Веремеєнко. – Ч. 1. Теоретичні основи формування врожаю. – Рівне: НУВГП, 2008. – 345 с.*
3. *Машинник С. В. Ефективність застосування азотних добрив під яру м'яку пшеницю на чорноземі опідзоленому Правобережного Лісостепу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.01.04 "Агрохімія" / С. В. Машинник. – К., 2007. – 20 с.*
4. *Цюк Ю. В. Формування агроценозу жита озимого та його продуктивності залежно від технології вирощування в умовах північного Лісостепу України: дис. ... кандидата с.-г. наук: 06.01.09. / Цюк Юлія Володимирівна. – К., 2007. – 172 с.*
5. *Щупак Г. В. Результати селекції озимой тритикале на урожайність, зимостойкість и качество зерна / Г. В. Щупак, А. П. Петрова, Е. Н. Шевченко, В. Г. Щупак // Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області. – 2010. – Вип. 9. – С. 179–188.*

References:

1. *Gospodarenko G. M. Agroxiimiya / G. M. Gospodarenko. – K.: Nichlava, 2010. – 350 s.*
2. *Shevchuk M. J. Agroxiimiya / M. J. Shevchuk, S. I. Veremeyenko. – Ch. 1. Teorety`chni osnovy` formuvannya vrozhayu. – Rivne: NUVGP, 2008. – 345 s.*
3. *Mashy`nny`k S. V. Efekty`vnist` zastosuvannya azotny`x dobry`v pid yaru m'yaku psheny`cyu na chornozemi opidzolenomu Pravoberezhnogo Lisostepu Ukrayiny`: avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. s.-g. nauk: specz. 06.01.04 "Agroxy`my`ya" / S. V. Mashy`nny`k. – K., 2007. – 20 s.*
4. *Cyuk Yu. V. Formuvannya agrocenuzu zhy`ta ozy`mogo ta jogo produkty`vnosti zalezchno vid texnologiyi vy`roshhuvannya v umovax pivnichnogo Lisostepu Ukrayiny`: dy`s. ... kandy`data s.-g. nauk: 06.01.09. / Cyuk Yuliya Volody`my`rivna. – K., 2007. – 172 s.*
5. *Shhy`pak G. V. Rezul`taty selekcy`y` ozy`mojtry`ty`kale na urozhajnost`, zy`mostojkost` y` kachestvo zerna/ G. V. Shhy`pak, A. P. Petrova, E. N. Shevchenko, V. G. Shhy`pak // Visny`k CzNZ APV Xarkivs`koyi oblasti. – 2010. – Vy`p. 9. – S. 179–188.*

ЗАГАЛЬНІ ТА КОМПЛЕКСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК: 621.2.082.18

ВПЛИВ ПРОСОЧЕННЯ МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ТРИБОТЕХНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРИСТИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ОСНОВІ ЗАЛІЗА

Ванін О. В.

Первомайський політехнічний інститут Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, Україна, Первомайськ

У статті досліджено направлену зміну властивостей порошкових залізовуглецевих сплавів шляхом введення оптимального вмісту вуглецю, пластичним деформуванням, введенням спеціальних легуючих елементів, застосуванням термічної обробки, просоченням мастильними матеріалами. Ключові слова: композиційні матеріали, мастильні матеріали, триботехнічні властивості, фізико-механічні властивості, торцеве тертя, залізовуглецеві сплави, просочення, капілярна подача змащення.

Ванин А. В. Влияние пропитки смазочных материалов на триботехнические свойства пористых композиционных материалов / Первомайский политехнический институт, Украина, Первомайск

В статье исследованы направленные изменения свойств порошковых железобуглеродистых сплавов путем введения оптимального содержания углерода, пластическим деформированием, введением специальных легирующих элементов, применением термической обработки, пропиткой смазочными материалами.

Ключевые слова: композиционные материалы, смазочные материалы, триботехнические свойства, физико - механические свойства, торцевое трение, железобуглеродистые сплавы, пропитки, капиллярная подача смазки.

Vanin A. V. Influence of impregnation of lubricants on the tribological properties of porous composite materials / Pervomajskij Polytechnic Institute, Ukraine, Pervomaisk

The article investigates the properties of powder changes aimed iron alloys by introducing optimal carbon , plastic deformation , introduction of special alloying elements , the use of heat treatment , impregnation lubricants.

Keywords: composite materials, lubricants, tribological properties, physical - mechanical properties, mechanical friction, iron-carbon alloys, infiltration, capillary feed lubrication.

Вступ.

Актуальність дослідження використання методів порошкової металургії при створенні нових композиційних матеріалів дозволяє забезпечити отримання поліпшених фізико-механічних і триботехнічних властивостей. Це

особливо ефективно при використанні цих методів для отримання пористих порошкових композиційних матеріалів для виготовлення підшипників ковзання.

Серед усього різноманіття порошкових матеріалів для підшипників ковзання особливий інтерес представляють порошкові композиційні матеріали на основі заліза. Вони мають високу міцність, яка наближається до міцності компактних виробів, виготовлених з прокату і литих заготовок, в поєднанні з хорошою пластичністю, в'язкістю, низькою схильністю до крихкого руйнування.

Направлена зміна властивостей порошкових залізвуглецевих сплавів досягається введенням оптимального вмісту вуглецю, пластичним деформуванням, введенням спеціальних легуючих елементів, застосуванням термічної обробки, просоченням мастильними матеріалами.

Постановка завдання. Практика показує, що введення в залізвуглецевих сплави різного типу легуючих елементів дозволяє цілеспрямовано змінювати їх властивості. Так введення до їх складу марганцю і кремнію дозволяє підвищити не тільки міцність одержуваних композиційних матеріалів, але й отримати ряд певних фізико-механічних властивостей, необхідних для їх успішного застосування як конструкційних матеріалів, а також у вузлах тертя. [1]

Результати. З метою підвищення фізико-механічних і триботехнічних характеристик залізвуглецевих сплавів легованих марганцем і кремнієм в шихту додатково вводили мідь.

Були розроблені і випробувані сплави композиції Fe-Mn-Si-Cu з вмістом міді від 0% до 10%, отриманих шляхом механічного змішування залізного порошку і легуючих елементів, що вводяться в чистому вигляді і у вигляді феросплавів, з наступним пресуванням і спіканням. В якості шихтових матеріалів використовувалися залізний порошок ПЖР 3.160.26 (розмір часток 63 ... 100 мкм), феромарганець ФМн78С1Р15 (ГОСТ 4755-91) з вмістом марганцю 78% (розмір часток ≤ 63 мкм), феросиліцій ФС45 (ГОСТ 1415-93) з вмістом кремнію 47% (розмір часток ≤ 63 мкм), порошок електролітичної міді (розмір часток ≤ 63 мкм).

Дослідження впливу вмісту міді і використовуваного рідкого мастильного матеріалу на антифрикційні властивості одержуваних композицій проводили на основі сплаву композиції Fe-Mn-Si-Cu. Зміст міді в складах сплавів змінювався від 0 до 10%. Зразки одержували методом холодного пресування при тиску 600 МПа з наступним спіканням при температурі 1150 ... 1180 ° С протягом 80 хвилин. Процес спікання здійснювали в атмосфері дисоційованого аміаку. Для запобігання зразків від окислення при спіканні додатково застосовували спеціальну засипку, що складається з суміші залізного і алюмінієвого порошку. Після спікання отримували зразки пористість яких становила 17 ... 20%.

Отримані після спікання зразки попередньо обробляли і просочували в наступних рідких мастильних матеріалах: мінеральне масло И-20А (ГОСТ

20799 - 88), моторне масло М-8В (ГОСТ 10541-78), синтетичне масло G-energy 10W-40. Просочення здійснювалася протягом 30 ... 40 хв. при температурі 120 ... 130 ° С з наступним охолодженням у маслі до температури 20 ° С. Перед випробуваннями для видалення слідів масла робоча поверхня зразків ретельно протирати ганчір'ям.

Зразки випробовували на установці торцевого тертя. Контртіла виготовляли з конструкційної сталі марки 45 з наступною термічною обробкою поверхні тертя (гарт + низький відпустку) до твердості 50 ... 55 НРС. Випробування проводилися до отримання стабільних характеристик режиму роботи сполучених деталей при постійній нормальному навантаженні 4,5 МПа.

За результатами випробувань були побудовані графіки залежності часу підробітки і коефіцієнта тертя від вмісту міді і типу використовуваного рідкого мастильного матеріалу (рис. 1, 2, 3).

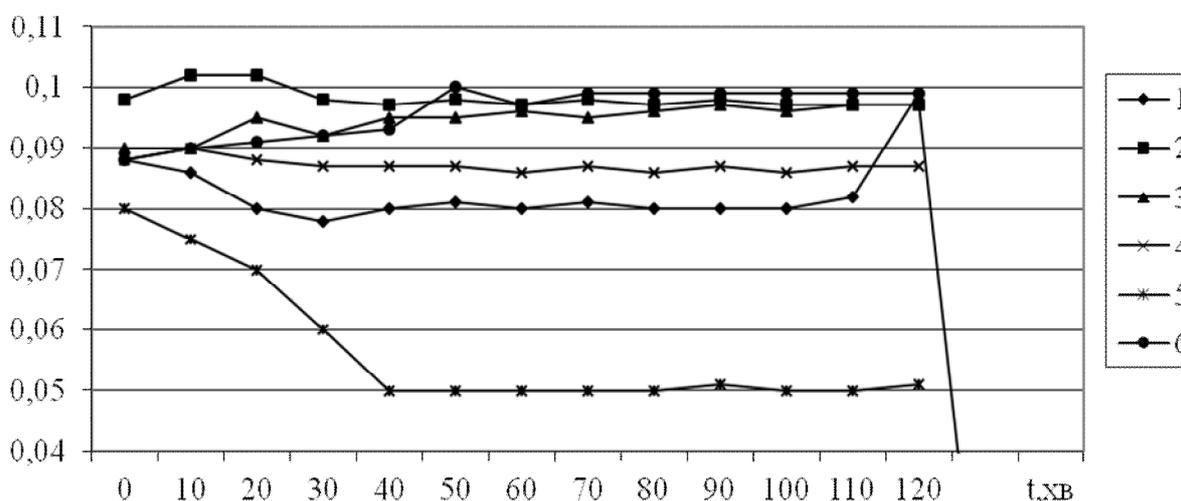

Рисунок 1. Залежність коефіцієнта тертя від часу випробування зразків просочених в мінеральному маслі І-20А з вмістом міді: 1 - Cu 0%; 2 - Cu 2%, 3 - Cu 4%, 4 - Cu 6%; 5 - Cu 8%; 6 - Cu 10%

На рис. 1 показані результати випробування зразків просочених в індустріальному маслі І-20А. З кривих залежностей випливає, що в початковий період часу робота сполучених тіл нестабільна і нормальний режим роботи пари встановлюється через 40 ... 50 хв. Особливий інтерес представляє результат випробування зразка № 5 з вмістом міді 8% (крива 5). Даний зразок показав найнижчий коефіцієнт тертя 0,048 ... 0,05. Пористість зразків з вмістом міді 8% склала 18%. Низький коефіцієнт тертя можна пояснити появою в зоні тертя ефекту, подібного виборчому переносу.

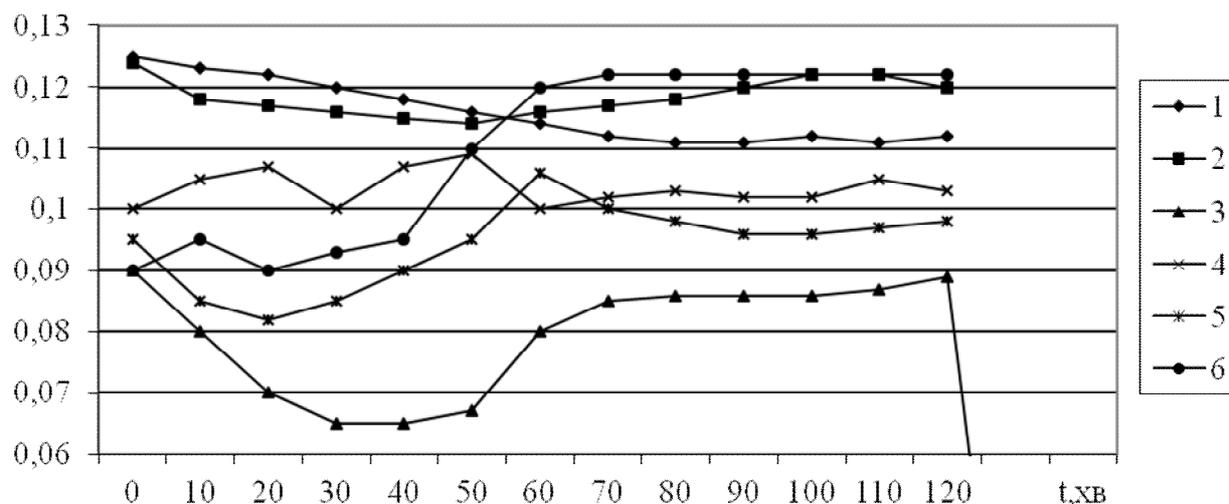

Рисунок 2. Залежність коефіцієнта тертя від часу випробування зразків просочених в моторному маслі М-8В з вмістом міді: 1 - Cu 0%; 2 - Cu 2%, 3 - Cu 4%, 4 - Cu 6%; 5 - Cu 8%; 6 - Cu 10%

На рис. 2 зображені результати випробування зразків просочених в моторному маслі М-8В. В даному випадку спостерігається нестабільна робота пари тертя всіх зразків. Час подрібтки більше, ніж при просочуванні мінеральним маслом і складає 70 ... 80 хв. Однак, слід зазначити подібний характер роботи зразків під номерами 2, 3, 5, 6. Спостерігається спочатку зниження коефіцієнта тертя, а потім в процесі роботи пари тертя коефіцієнт тертя підвищується і встановлюється в певному діапазоні. Мабуть, це пов'язано з особливостями використовуваного для просочення масла. У цей інтервал часу відбувається збільшення температури в зоні тертя спряжених поверхонь, що ймовірно призводить до окислення масла і закупорці капілярної системи, що в свою чергу призводить до погіршення подачі масла з пор зразка в зону тертя. Масло все ж подається в зону тертя, але вже в недостатній кількості, щоб забезпечити низький коефіцієнт тертя.

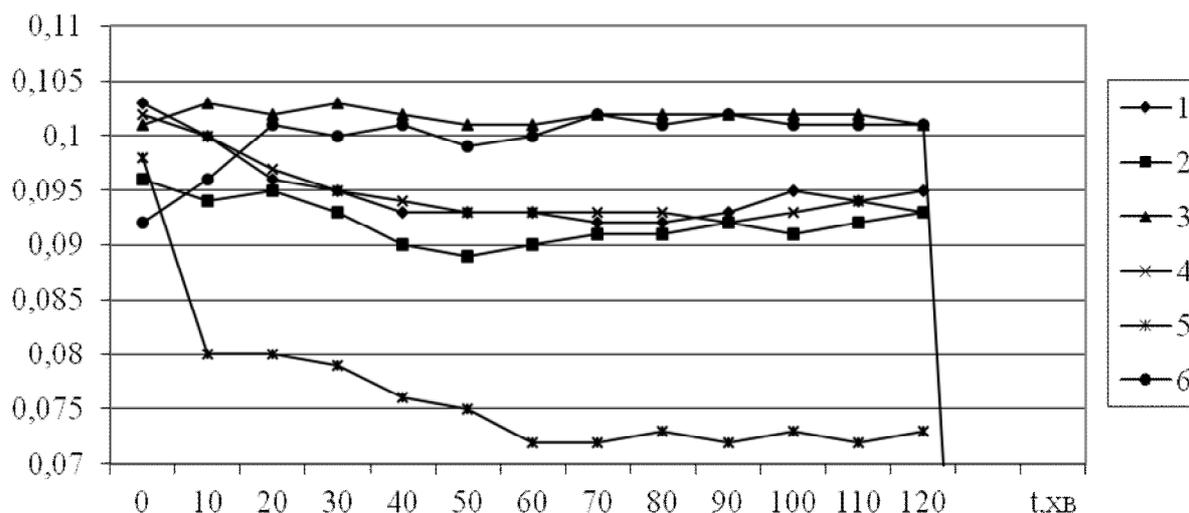

Рисунок 3. Залежність коефіцієнта тертя від часу випробування зразків просочених в синтетичному маслі G-energy 10W-40 з вмістом міді: 1 - Cu 0%; 2 - Cu 2%, 3 - Cu 4%, 4 - Cu 6%; 5 - Cu 8%; 6 - Cu 10%

На рис. 3 показані результати випробування зразків, просочених в синтетичному маслі G-energy. Аналізуючи отримані дані, можна відзначити схожість результатів випробувань зразків просочених в маслі I-20A, але коефіцієнт тертя зміщений в область високих значень. Слід відзначити більш стабільну роботу сполучених поверхонь у весь час випробування та менший час подрібтки пар тертя. При випробуванні пористих матеріалів просочених рідкими мастильними матеріалами було відзначено наявність високого ефекту самозмащування у виготовлених зразків. Властивість самозмащування визначається як можливість змазування пар тертя маслом, що надходять на поверхню тертя з пор нагріваємого зразка. Прояв ефекту самозмащування у просочених пористих матеріалів пояснюється відмінністю теплового об'ємного розширення масла і металевій основи пористого матеріалу в разі місцевого нагріву.

Розглядаючи, фізичну сутність самозмащування автори роботи [6] назвали явище виділення масла з пор вкладишів «капілярної подачею змащення».

Деякі автори [7] вважають, що після заповнення каналів маслом капілярні явища не виникають, і рідина біля виходу пір на поверхню не може виступати під дією «капілярних сил».

В роботі [8] наголошується, що швидке відновлення граничного шару мастила на поверхні тертя, пов'язане з виділенням масла з пор самого матеріалу при місцевому нагріванні, є показником антифрікційності пористих матеріалів. Оцінюючи фізичну сутність ефекту самозмащування просочених маслом пористих матеріалів, вважаємо таку точку зору найбільш вірогідною.

Висновок: При застосуванні у вузлах тертя пористих антифрикційних матеріалів просочених рідкими мастильними матеріалами досягається позитивний ефект при роботі підшипникових вузлів в перехідних режимах роботи від тертя спокою до рідинному режиму їх роботи, особливо при використанні пористих матеріалів на основі заліза легованих марганцем, кремнієм, а також міддю.

У переважній більшості випадків умови роботи вузлів тертя такі, що надійність і довговічність їх роботи залежить від умов переходу в момент пуску, від граничного тертя до рідинного. Застосування пористих порошкових композиційних матеріалів просочених в рідких мастилах дозволяють знизити знос вузла тертя в момент пуску за рахунок використання мастильного матеріалу надходить з пір порошкового матеріалу. Надалі при роботі вузла тертя, коли за рахунок надходить мастильного матеріалу забезпечується нормальний режим роботи, відбувається одночасно і підживлення пористого матеріалу рідким мастилом, яка в надалі використовується при наступних пусках. Перспективним напрямком у застосуванні пористих антифрикційних матеріалів у вузлах тертя ковзання є розширення сфери їх застосування та встановлення можливості їх використання у важких режимах роботи.

Література:

1. Анциферов В. Н. *Спеченные легированные стали* / В. Н. Анциферов, В. Б. Акименко // *Металлургия*. -1983 г. – 88 С.
2. Бебнев П. И. *Пористые подшипники на железной основе с повышенными антифрикционными свойствами*. - М.: Сб. ЦНИИТМАШ, 1953.
3. Жданович Г. М. *Некоторые вопросы теории процесса прессования металлических порошков и их смесей*. – М.: Минск, 1960.
4. Бальшин М. Ю. *Порошковая металлургия*. - М.: Машигиз, 1948.
5. Федорченко И. М. *О температуре рекристаллизации и росте зерен при спекании металлических порошков*. - К.: Киев, 1954.
6. Мошков А. Д. *Пористые антифрикционные материалы*. – М.: «Машиностроение», 1968.
7. Воронков Б. Д. *Подшипники сухого трения*. –Л.: Машиностроение, 1979.
8. Хрущов М. М. *Сопротивление абразивному изнашиванию структурно неоднородных материалов* / Хрущов М. М. , Бабичев М. А. // *АН СССР*, 1958.

References:

1. Antsyferov V. N. *Spechennye lehyrovannyye staly* / V. N. Antsyferov, V. B. Akymenko // *Metallurhyya*. -1983 h. – 88 S.
2. Bebnev P. Y. *Porystye podshypnyky na zheleznoy osnove s povyshennymy antyfyryktsyonnyy svoystvamy*. - М.: Sb. TsNYITMASH, 1953.
3. Zhdanovych H. M. *Nekotorye voprosy teoryy protsessy pressovanyya metallycheskykh poroshkov y ykh smesey*. – М.: Mynsk, , 1960.
4. Bal'shyn M. Yu. *Poroshkovaya metallurhyya*. - М.: Mashhyz, 1948.

5. Fedorchenko Y. M. *O temperature rekrystallyzatsyy u roste zeren pry spekanyu metallycheskykh poroshkov.* - K.: Kyev, 1954.
6. Moshkov A. D. *Porystye antyfyryktsyonnye materyaly.* - M.: «Mashynostroenye», 1968.
7. Voronkov B. D. *Podshypnyky sukhoho trenyya.* - L.: Mashynostroenye, 1979.
8. Khrushchov M. M. *Soprotyvlenye abrazyvnomu yznashyvanyuu strukturno neodnorodnykh materyalov / Khrushchov M. M. , Babychev M. A. // AN SSSR, 1958.*

УДК 005.8

МАТЕМАТИЧНЕ ІМІТАЦІЙНЕ ОБЧИСЛЮВАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Рябокoнь Б. А., Рябокoнь Н. П.

Черкаський державний технологічний університет, Україна, Черкаси

Систематизовано досвід побудови математичних імітаційних обчислювальних моделей як інструмента обґрунтування рішень в управлінні проектами. Розглянуто основні етапи побудови моделі, та її використання у практичній діяльності страхової компанії в процесі обґрунтування рішень щодо доцільності використання франшизи під час страхування наземного автотранспорту. Наведено рекомендації щодо оптимізації тарифної політики страховика.

Ключові слова: управління проектами, імітаційне обчислювальне моделювання, побудова моделі, тарифна політика, франшиза.

Рябокoнь Б. А., Рябокoнь Н. П. Математическое имитационное моделирование как инструмент принятия решений в управлении проектами страховых компаний/ Черкасский государственный технологический университет, Черкассы, Украина.

Систематизировано опыт построения математических имитационных вычислительных моделей как инструмента обоснования решений в управлении проектами. Рассмотрены основные этапы построения модели и ее использование в практической деятельности страховой компании в процессе обоснования решений о целесообразности использования франшизы при страховании наземного автотранспорта. Приведены рекомендации по оптимизации тарифной политики страховщика .

Ключевые слова: управление проектами, имитационное вычислительное моделирование, построение модели, тарифная политика, франшиза .

Riabokon B. A., Riabokon N. P. Mathematical simulation computational modeling as a decision making tool in project management of insurance companies/ Cherkasy State Technological University, Ukraine Cherkassy.

Are systematized the experience of building of the mathematical imitating computational models as a tool of substantiation of making decisions in project management. Are reviewed the main stages of model building, and its use in practical activities of the insurance company during the process of decisions substantiation regarding the expediency of the use of franchise during the insurance of surface vehicles. Are offered the recommendations for optimizing the rate policy of the insurer.

Keywords: project management, imitating computational modeling, rate policy, franchise.

Вступ.

Висока конкуренція на ринку вимагає від компаній високого рівня якості управлінських рішень, мінімізації затрат та оперативності виконання проектів. Сучасні тенденції управління проектами свідчать про підвищення ролі інформаційних технологій, які дозволяють автоматизувати такі складові управління проектами, як управління ресурсами, витратами, ризиками, та підвищити ефективність управління проектом в цілому. Особливої уваги заслуговує процес прийняття обґрунтованих, якісних управлінських рішень на основі аналізу великої кількості інформаційних даних. Для підвищення ефективності управлінських рішень потрібне глибоке вивчення економічних процесів різними методами. Одним з методів системного аналізу, який є потужним інструментом дослідження складних систем та процесів, є імітаційне моделювання. Незважаючи на те, що внаслідок складності відповідного математичного апарату і необхідності обробки значних масивів даних, використання цього методу в практичному управлінні залишається на сьогодні не достатньо поширеним. Проте таке моделювання дозволяє розглядати велике число альтернатив, покращувати якість управлінських рішень і точніше прогнозувати їх наслідки. Дослідженню цього питання присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: Н. П. Бусленка [1], Шеннон Р. [2], Вітлінського В. В. [3], Гужви В. М. [4] та інших.

Метою статті є систематизація досвіду побудови математичних імітаційних обчислювальних моделей і визначення рекомендацій щодо їх застосування в управлінні проектами страхових компаній, що стосуються оптимізації тарифної політики.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо можливість застосування методів математичного моделювання в діяльності страхових компаній у сфері обґрунтування рішень щодо доцільності використання франшизи під час страхування наземного автотранспорту.

Основна мета побудови моделі – дослідження впливу змін у призначеннях франшизи та тарифній політиці компанії на рівень її доходів, оптимізація тарифів. Перший етап – математичне моделювання основних випадкових величин (страхова сума, відносна франшиза, страховий тариф, відносні збитки). Вище зазначено, що базовою випадковою величиною (з абсолютним значенням) нами обрано страхову суму. Всі інші випадкові

величини, що беруть участь у моделі обчислюються відносно базової. При цьому абсолютні показники страхової діяльності розраховуються за формулами табл.1.

Таблиця 1

Статистичні характеристики абсолютних показників страхового договору

Показник	Формула	Вибіркове середнє, грн.	Вибіркове середньоквадратичне відхилення, грн.
Страхова премія	$T_i = s_i \cdot t_i$	$9,106 \cdot 10^3$	$53,878 \cdot 10^3$
Франшиза	$F_i = s_i \cdot f_i$	774,347	670,571
Збитки	$Z_i = s_i \cdot z_i$	$12,188 \cdot 10^3$	$16,875 \cdot 10^3$
Виплати	$V_i = Z_i - F_i$	$11,977 \cdot 10^3$	$16,686 \cdot 10^3$
Дохід	$D_i = T_i - V_i$	$8,221 \cdot 10^3$	$54,039 \cdot 10^3$

Джерело: розрахунки автора

Розглянемо процедуру моделювання на простому прикладі. Перший етап моделювання – апроксимація гістограми аналітичною функцією. В процесі апроксимації будемо використовувати три типи розподілів ймовірностей.

1. Узагальнений гамма-розподіл із функцією щільності:

$$p_{\Gamma}(x, \alpha, \sigma, \gamma) = \frac{((x - \alpha) / \sigma)^{\gamma - 1} \cdot \exp(-(x - \alpha) / \sigma)}{\sigma \cdot \Gamma(\gamma)}, \quad (1)$$

де α – параметр зміщення;

σ – параметр розтягу;

γ – параметр форми.

2. Нормальний розподіл із функцією щільності:

$$p_N(x, \alpha, \sigma) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} \cdot \exp\left(-\frac{(x - \alpha)^2}{2\sigma^2}\right), \quad (2)$$

де α – параметр зміщення;

σ – параметр розтягу (середньоквадратичне відхилення).

3. Дискретна компонента (випадкова величина набуває цілком певного значення α). Ця компонента характеризується лише своїм положенням. Її наявність у розподілі позначається доданком виду $\delta(x - \alpha)$, де δ – дельта-функція Дірака. Проаналізувавши гістограму можемо записати апроксимаційну функцію для щільності розподілу:

$$p(x) = P_1 \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_1, \sigma_1, \gamma_1) + P_2 \cdot p_N(x, \alpha_2, \sigma_2) + P_3 \cdot \delta(x - \alpha_3) + P_4 \cdot \delta(x - \alpha_4) + P_5 \cdot \delta(x - \alpha_5), \quad (3)$$

де вагові коефіцієнти P_i мають значення імовірності появи у вибірці відповідного компонента, їх сума має дорівнювати одиниці. Набір коефіцієнтів функції $p(x)$ знайдено ітераційними оптимізаційними методами (табл. 2.).

Таблиця 2

Коефіцієнти функції $p(x)$

i	P_i	α_i	σ_i	γ_i
1	0,4	0	1,5	2
2	0,3	15	2	–
3	0,13	10	–	–
4	0,11	20	–	–
5	0,06	25	–	–

Джерело: розрахунки автора

Результуюча функція зображена на рис. 1 неперервною кривою. Окрім візуального контролю відповідності форми функції $p(x)$ гістограмі w_x , застосовуємо також метод моментів. Перевіримо рівність середніх значень та середньоквадратичних відхилень для апроксимаційної функції та вибіркового даних. Маємо:

$$m_p = 10,7; \bar{m} = 11,17; \sigma_p = 7,356; \bar{\sigma} = 7,292.$$

Оскільки апроксимаційні та вибіркові значення лежать в межах відповідних довірчих інтервалів, то можемо стверджувати, що функція $p(x)$ є адекватною моделлю функції щільності розподілу досліджуваної величини.

Другий етап моделювання – побудова генератора вибіркового значення випадкової величини. Будемо вважати, що у нашому розпорядженні є генератор випадкової величини R рівномірно розподіленої на відрізку $[0,1]$. Наприклад, у системі Mathcad такий генератор реалізований у вигляді функції $rnd(1)$. Якщо $p(x)$ – функція щільності розподілу випадкової величини, то функцію:

$$F(x) = \int_{-\infty}^x p(t) dt$$

називають інтегральною функцією розподілу цієї величини.

Позначимо $Q(p) = F^{-1}(p)$ функцію обернену до інтегральної функції $F(x)$, тоді математична модель генератора виглядає так:

$$x = Q(r),$$

де r – реалізація випадкової величини R з рівномірним розподілом на $[0,1]$.

У термінах Mathcad можна записати так: $x = Q(rnd(1))$. Для отримання вибірки об'єму n виклик даної функції необхідно повторити n раз. Користуючись описаною методикою, побудуємо моделі основних випадкових величин.

Моделювання страхової суми. Апроксимаційна функція для щільності розподілу страхової суми має вигляд:

$$p_s(x) = \sum_{i=1}^5 P_i \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_i, \sigma_i, \gamma_i), \quad (4)$$

4де коефіцієнти визначаються за таблицею 3

Таблиця 3

Коефіцієнти функції $p_s(x)$

i	P_i	α_i	σ_i	γ_i
1	316/893	0	$9 \cdot 10^3$	4
2	302/893	0	$0,85 \cdot 10^3$	35
3	147/893	0	$11 \cdot 10^3$	11
4	85/893	$200 \cdot 10^3$	$50 \cdot 10^3$	3,225
5	43/893	$600 \cdot 10^3$	$2,3 \cdot 10^6$	1,2

Порівняння моментів дає наступні результати:

$$m_{p_s} = 238,886 \cdot 10^3; \bar{m}_s = 238,886 \cdot 10^3; \sigma_{p_s} = 8,993 \cdot 10^5; \bar{\sigma}_s = 1,267 \cdot 10^6.$$

Моделювання франшизи. Розподіл імовірностей відносної франшизи має дискретний характер. Відповідно до результатів статистичного аналізу маємо:

$$p_f(x) = \sum_{i=1}^8 P_i \cdot \delta(x - \alpha_i), \quad (5)$$

Порівняння моментів дає наступні результати:

$$m_{p_f} = 0,71; \bar{m}_f = 0,651; \sigma_{p_f} = 0,72; \bar{\sigma}_f = 0,691.$$

Функція-генератор враховує поріг страхової суми, вище якого франшиза не спостерігається в договорах, та умовну імовірність використання франшизи у договорі.

Моделювання страхового тарифу. Розподіл страхового тарифу містить 3 неперервних та 11 дискретних компонент:

$$p_t(x) = \sum_{i=1}^3 P_i \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_i, \sigma_i, \gamma_i) + \sum_{i=4}^{14} P_i \cdot \delta(x - \alpha_i), \quad (6)$$

Результ $p_s(x) = \sum_{i=1}^5 P_i \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_i, \sigma_i, \gamma_i)$ ати порівняння моментів вибірки та апроксимаційної функції:

$$m_{p_t} = 4,094; \bar{m}_t = 4,094; \sigma_{p_t} = 1,279; \bar{\sigma}_t = 1,375.$$

Моделювання відносних збитків. Розподіл відносних збитків суттєво залежить від страхової суми. Тому апроксимаційну функцію поділяємо за групами страхових сум:

$$p_z(z) = \begin{cases} P_{z1} \cdot p_{z1}(z), & s \leq 200 \cdot 10^3, \\ P_{z2} \cdot p_{z2}(z), & 200 \cdot 10^3 < s \leq 600 \cdot 10^3, \\ P_{z3} \cdot p_{z3}(z), & s > 600 \cdot 10^3, \end{cases}$$

де $P_{z1} = 48/765$, $P_{z2} = 16/85$, $P_{z3} = 2/43$ – умовні імовірності страхового випадку при відповідному значенні страхової суми, а функції щільності умовних розподілів мають вигляд:

$$p_{z1}(x) = \sum_{i=1}^3 P_{i,1} \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_{i,1}, \sigma_{i,1}, \gamma_{i,1}), \quad p_{z2}(z) = P_{1,2} \cdot p_{\Gamma}(x, \alpha_{1,2}, \sigma_{1,2}, \gamma_{1,2}),$$

$$p_{z3}(z) = P_{1,3} \cdot p_N(x, \alpha_{1,3}, \sigma_{1,3}).$$

Другий етап побудови імітаційної обчислювальної моделі – моделювання пакету договорів. Функція, що генерує таблицю з параметрами страхових договорів, складається із циклу, в тілі якого послідовно викликаються генератори страхової суми $Q_s(r)$, відносної франшизи $Q_f(r)$, страхового тарифу $Q_t(r)$ та відносних збитків $Q_z(r)$ з урахуванням керуючих коефіцієнтів. Після чого, за формулами таблиці 1 розраховуються абсолютні показники страхового договору і всі дані записуються в поточний рядок вихідної таблиці. Кількість повторень циклу визначається заданим об'ємом вибірки N . Повний перелік вхідних параметрів та вихідних даних функції зведено в таблицю 4.

Таблиця 4

Вхідні параметри та вихідні дані генератора таблиці показників пакету страхових договорів

Вхідні параметри		Колонки таблиці	
N	Об'єм вибірки	0	Страхова сума
PFr	Імовірність встановлення франшизи	1	Страховий тариф
SSFr	Поріг встановлення франшизи по страховій сумі	2	Страхова премія
KFr	Коефіцієнт розміру франшизи	3	Відносна франшиза
KSTFr	Коефіцієнт зменшення тарифу по франшизі	4	Абсолютне значення франшизи
KST	Загальний коефіцієнт страхового тарифу	5	Страхові виплати
KPZb	Коефіцієнт імовірності настання страхового випадку	6	Абсолютне значення збитків
KZb	Коефіцієнт розміру збитків	7	Відносні збитки

Для перевірки адекватності моделі пакету страхових договорів у цілому, повторимо генерування пакету 10000 раз, кожного разу розраховуючи підсумкові показники діяльності компанії за звітний період. Піддавши отримані результати статистичному аналізу перевіримо адекватність моделі шляхом порівняння середніх значень модельних показників із підсумковими показниками вибірки. Слід відзначити хорошу узгодженість результатів моделювання з вихідними статистичними даними (табл. 5), що свідчить про адекватність побудованої моделі.

Таблиця 5

Загальні порівняння загальних вибіркових та середніх модельних показників

Показник	Вибірка	Модель
Кількість договорів (об'єм вибірки)	893	893
Кількість страхових випадків	66	66,321
Відносна частота страхових випадків, %	7,391	7,427
Загальна страхова сума, грн.	213,3·10 ⁶	213,309·10 ⁶
Загальна страхова премія, грн.	8,132·10 ⁶	8,13·10 ⁶

Страхова премія відносно страхової суми, %	3,812	3,811
Загальні збитки по страхових випадках, грн.	$804,4 \cdot 10^3$	$803,555 \cdot 10^3$
Відносно премій, %	9,893	10,023
Збитки не компенсовані за франшизою, грн.	$13,94 \cdot 10^3$	$13,964 \cdot 10^3$
Відносно премій, %	$171 \cdot 10^{-3}$	$174,975 \cdot 10^{-3}$
Відносно збитків, %	1,733	1,843
Страхові виплати, грн.	$790,5 \cdot 10^3$	$787,819 \cdot 10^3$
Відносно премій (коефіцієнт повернення), %	9,721	9,826
Відносно збитків, %	98,267	97,914
Дохід, грн.	$7,341 \cdot 10^6$	$7,342 \cdot 10^6$
Відносно премій, %	90,279	90,174

Дослідження дозволяє оцінити вигляд розподілу загальних показників страхової діяльності за рік. Особливу увагу слід звернути на розподіл загальних доходів. Він зосереджений на відрізку від $3,766 \cdot 10^6$ грн. до $12,53 \cdot 10^6$ грн., що далеко від нуля. Отже, імовірність збиткової діяльності компанії надзвичайно мала. Використавши нормальну апроксимацію розподілу, отримуємо імовірність, що дорівнює близько $1,058 \cdot 10^{-11}$. З використанням побудованої імітаційної обчислювальної моделі проведено ряд досліджень (табл. 6):

1. Виключення використання франшизи із усіх договорів ($KFr=0$).
2. Виключення франшизи та відповідне зменшення кількості договорів ($KFr=0$, $N=650$).
3. Зменшення тарифу відповідно до відносної франшизи ($KSTFr=1$).
4. Збільшення розміру франшизи вдвічі при $KSTFr=1$ ($KFr=2$).
5. Збільшення розміру та частоти використання франшизи вдвічі при $KSTFr=1$ ($KFr=2$, $PFr=2$).
6. Вибір коефіцієнту регулювання тарифу по франшизі для збереження розміру абсолютних доходів ($KSTFr=0.4$).
7. Зменшення тарифів удвічі ($KST=0,5$; $KSTFr=0.4$).

Таблиця 6

Загальні порівняння загальних вибірових та середніх модельних показників

Показник	Вибірка	Дослід №1	Дослід №2	Дослід №3	Дослід №4	Дослід №5	Дослід №6	Дослід №7
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кількість договорів	893	893	650	893	893	893	893	893
Кількість страхових випадків	66	66,158	48,201	66,217	66,23	66,233	66,316	66,343
Відносна частота страхових випадків, %	7,391	7,409	7,415	7,415	7,417	7,417	7,426	7,429
Загальна страхова сума, млн. грн.	213,30	213,26	155,32	213,31	213,27	213,58	213,35	213,68
Загальна страхова премія, млн. грн.	8,132	8,131	5,924	7,964	7,798	7,485	8,059	4,043
Премія відносно страхової суми, %	3,812	3,813	3,814	3,732	3,654	3,500	3,776	1,892

Загальні збитки, тис. грн.	804,40	802,81	582,26	801,95	801,58	805,87	804,67	803,57
Відносно премій, %	9,893	10,01	10,009	10,223	10,438	10,947	10,131	20,157
Збитки не компенсовані за франшизою, тис. грн.	13,940	0,00	0,00	13,863	23,640	47,191	13,897	13,937
Відносно премій, %	0,171	0,00	0,00	0,177	0,309	0,643	0,175	0,351
Відносно збитків, %	1,733	0,00	0,00	1,837	3,113	6,182	1,829	1,845
Страхові виплати, тис. грн.	790,50	802,81	582,27	786,26	773,00	748,77	789,01	787,81
Відносно премій, %	9,721	10,010	10,009	10,022	10,064	10,168	9,933	19,76
Відносно збитків, %	98,267	100	100	97,911	96,212	92,467	97,930	97,906
Дохід, млн. грн.	7,341	7,329	5,342	7,178	7,025	6,737	7,270	3,255
Відносно премій, %	90,279	89,990	89,991	89,978	89,936	89,832	90,067	80,24

Джерело: розрахунки автора

Проаналізуємо отримані результати [5, с. 13-14]. Результати 1-го дослідження свідчать про те, що за наявних умов відмова від використання франшизи зменшує відносні доходи компанії на 0,2%. Це приблизно відповідає розміру збитків, які припадають на франшизу. Якщо припустити, що клієнти, які не отримали франшизи, не укладуть договорів (дослід №2), то компанія втратить майже 2 млн. гривень. Отже, механізм франшизи впливає на дохідність компанії. Дослідження №3, №4 та №5 дозволяють зробити важливий висновок. Встановлення коефіцієнту зменшення тарифу по франшизі рівним одиниці, тобто зменшення в кожному договорі розміру тарифу на величину відносної франшизи, стабілізує величину відносних доходів незалежно від параметрів франшизи (величини та частоти використання у договорах). Відмітимо, що у загальному випадку величину тарифу передбачається розраховувати так:

$$\text{Тариф} = \text{Розмір тарифу за тарифним планом без урахування франшизи} - KSTFr \cdot (\text{Величина відносної франшизи}).$$

Дослід №6 показує, що відновлення абсолютного значення доходу досягається при $KSTFr = 0,4$ (40%). Якщо зберігаючи дане значення $KSTFr = 0,4$, вдвічі зменшити тарифи на страхування (дослід №7), то компанія втратить близько 4 млн. грн. доходу, відносні доходи зменшаться на 10%, а імовірність збиткової діяльності в підсумку за рік сягне порядку 10^{-9} . Лише при зменшенні тарифів у 4 рази абсолютні доходи зменшаться до 1,2 млн. грн., відносні доходи - до рівня 60,55%. При цьому, імовірність збиткової діяльності дорівнюватиме 0,0002 (або 0,02%). Зауважимо, що частка франшизи у погашенні збитків (відносно премій) за таких умов збільшується у чотири рази. Таким чином, при використанні обґрунтованих розмірів страхових тарифів роль франшизи суттєво збільшується.

Висновки. Отже, запропонована методика моделювання пакету страхових договорів дозволяє оптимізувати тарифну політику страхової компанії за рахунок варіантизації використання франшизи. Результати досліджень свідчать про те, що зменшення розміру тарифу на 40% від величини відносної франшизи дозволяє зберегти абсолютну величину доходів компанії (відносно розміру доходів при відмові від застосування франшизи).

Застосування інструментів, які дозволяють автоматизувати процес обґрунтування рішення на основі аналізу комп'ютерної обробки економічної інформації, що включає велику кількість різноманітних змінних, які впливають на результат дозволяє суттєво підвищити ефективність менеджменту. Економіко-математичне моделювання підвищує ефективність аналітичної роботи за рахунок скорочення часу на аналіз, більш повного врахування факторів впливу на результати господарської діяльності, заміни наближених або спрощених розрахунків точними обчисленнями. Розробка програмного забезпечення для застосування імітаційного моделювання в практиці прийняття рішень страхових компаній є подальшим напрямом досліджень.

Література:

1. Рыков В. В. *О работах Н. П. Бусленко в области имитационного моделирования* / В. В. Рыков, В. А. Ивницкий, Е. В. Морозов - Информационные процессы, 2005 - Том 5, № 3. - С. 177-186.
2. Шеннон Р. *Имитационное моделирование систем: искусство и наука* / Р. Шеннон. – М.: Мир, 1978. – 424 с.
3. Вітлінський В. В. *Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком* / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
4. Гужва В. М. *Інформаційні системи і технології на підприємствах*. — К.: Вид-во КНЕУ, 2001. – 400с.
5. Рябоконт Н. П. *Система реалізації страхових продуктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 "Фінанси і кредит" / Н. П. Рябоконт. — К., 2014. — 20 с.*

References:

1. Rukov V. V. *O rabotakh N. P. Buslenko v oblasti ymytatsyonnoho modelyrovannya* / V. V. Rukov, V. A. Yvnytskyu, E. V. Morozov - Ynformatsyonnie protsessi 2005 - Tom 5, № 3. - S. 177-186.
2. Shannon R. *Ymytatsyonnoe modelyrovanye system: yskusstvo y nauka* / R. Shannon. – M. : Myr, 1978. – 424 s.
3. Vitlins'kyu V. V. *Analiz, modelyuvannya ta upravlinnya ekonomichnym ryzykom* / V. V. Vitlins'kyu, P. I. Verchenko. – K. : KNEU, 2000. – 292 s.
4. Huzhva V. M. *Informatsiyeni systemy i tekhnolohiyi na pidpryyemstvakh*. — K.: Vyd-vo KNEU, 2001– 400 s.
5. Ryabokon' N. P. *Systema realizatsiyi strakhovykh produktiv: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk : spets. 08.00.08 "Finansy i kredyt" / N. P. Ryabokon'. — K., 2014. — 20 s.*

БУДІВНИЦТВО ТА АРХІТЕКТУРА

УДК 621. 316.98

ДО ПИТАННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ БЛИСКАВКОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ МЕТОДОМ ФІКТИВНОЇ СФЕРИ

кандидат технічних наук, Комаров В. І.

Національний університет «Львівська політехніка», Україна, Львів

Запропоновано аналітичний метод проектувального розрахунку зовнішньої блискавкозахисної системи (БЗС) методом фіктивної сфери у випадку двох стрижнів різної висоти і кожний з яких, менший за радіус фіктивної сфери. Стаття поширює використання методу на нетипові випадки блискавкозахисних систем.

Ключові слова: блискавкозахист, фіктивна сфера, метод розрахунку, стрижньовий блискавкоприймач, проектування.

Комаров В. И. К вопросу проектирования внешней молниезащитной системы методом фиктивной сферы/ Национальный университет «Львовська політехніка», Украина, Львов

Предложен аналитический метод проектировочного расчета внешней молниезащитной системы (МЗС) методом фиктивной сферы в случае двух стержней разной высоты и каждый из которых, меньше радиус фиктивной сферы. Статья распространяет использования метода на нетиповые случаи молниезащитных систем.

Ключевые слова: молниезащита, фиктивная сфера, метод расчета, стержневой молниеприемник, проектирование.

Komarov V. I. On the question of the external lightning protection system designing rolling sphere method / National university «Lviv polytechnic», Ukraine, Lviv

An analytical method of design calculation external lightning protection system (LPS) rolling sphere method in the case of two rods of different heights and a height less than the radius of the fictitious sphere. Article extends the use of the method for atypical cases of lightning protection systems

Keywords: lightning, rolling sphere, calculation method, lightning rod, designing.

Вступ.

На даний час в Україні основним нормативним документом з блискавкозахисту будівель і споруд є ДСТУ Б В.2.5-38:2008, Інженерне обладнання будинків і споруд «Улаштування блискавкозахисту будівель і споруд» (надалі – ДСТУ) [1], який прийнято та надано чинності 2009-01-01 наказом міністерства регіонального розвитку та будівництва України

27.06.2008 № 269. Вимоги цього стандарту поширюються на проектування, будівництво, реконструкцію і експлуатацію блискавкозахисту всіх видів будівель, споруд і промислових комунікацій незалежно від відомчої належності та форми власності.

В загальному випадку, вибір місць встановлення і параметрів блискавковідводів зовнішньої блискавкозахисної системи (БЗС) повинен проводитися користуючись зонами захисту блискавковідводів, які відповідають заданому значенню надійності захисту (P_3) від прямого удару блискавки (ПУБ). Об'єкт вважається захищеним, якщо сукупність всіх його блискавковідводів забезпечує надійність захисту не менше P_3 .

За ДСТУ проектні розрахунки зовнішньої БЗС можливо здійснювати такими методами: один для спеціальних об'єктів (надалі основний метод), та три для звичайних об'єктів - метод фіктивної сфери (МФС, RSM), метод захисного кута, метод з застосування захисної сітки. Слід відмітити що основним методом можливо розраховувати зовнішню БЗС і для звичайних об'єктів.

Якщо основний метод у ДСТУ описаний в достатньому обсязі, то іншим не приділено такої ж уваги, при тому, що вони широко використовуються у багатьох країнах світу, які орієнтуються в цьому питанні на стандарти МЕК (IEC).

У відповідності зі стандартом IEC 62305-3 зони захисту з першого по четвертий рівень будують «обкатуванням» системи блискавковідводів сферами радіусів $R = 20, 30, 45, 60$ м відповідно. Для вирішення практичних завдань визначаються формули розрахунку радіуса зони захисту R_x стрижньового блискавковідводу на висоті будівель і споруд, що захищаються h_x .

Формулювання мети статті та завдань.

У вітчизняній технічній літературі не приділяється методу МФС достатньої уваги. У закордонних виданнях описуються деякі розрахункові моделі, але для простих комбінацій блискавкоприймачів. Так для розрахунку зони захисту двострижньового системи із стрижнями однакової висоти можна зустріти формулу Камдена (Camden Jeff) [2] і посилання на цю формулу [3,4,5].

Більш глибокий підхід вимагає детального опрацювання всіх можливих варіантів розташування окремо стоячих або тросових блискавковідводів при їх мінімальній кількості. Однією з основних проблем при розрахунку параметрів зовнішнього блискавкозахисту є мала інформативність використовуваних методик, їх обмеженість по висоті і кількості досліджуваних блискавковідводів. На практиці це відбивається в необгрунтованому збільшенні числа елементів блискавкозахисту.

Метою роботи є поширення методу фіктивної сфери на двострижньову блискавкозахисну систему з блискавкоприймачами різної висоти і меншими за радіус фіктивної сфери кожний.

У зв'язку з цим задача наведених досліджень спрямовані на вдосконалення існуючих методик розрахунку зовнішнього блискавкозахисту.

Виклад основного матеріалу.

Обкатування двостріжнєвої блискавкозахисної системи з блискавкоприймачами різної висоти і меншими за радіус фіктивної сфери кожний фіктивною сферою (рис.1) утворить зону захисту, параметри якої можна визначити за відомими координатами центру сфери. Для визначення координат центру фіктивної сфери пропонується наступна розрахункова модель.

У подальших обґрунтуваннях прийняті наступні позначення: блискавкоприймач №1 з координатами верхівки (x_1, y_1, z_1) та блискавкоприймач №2 з координатами верхівки (x_2, y_2, z_2) , центр фіктивної сфери з координатами $O(x_0, y_0, z_0)$, серед яких невідомими будуть (x_0, y_0) . Координата z_0 величина відома і дорівнює радіусу сфери $z_0 = R$ по відношенню площини XOY , на якій розташовані блискавковідводи (рис.1)

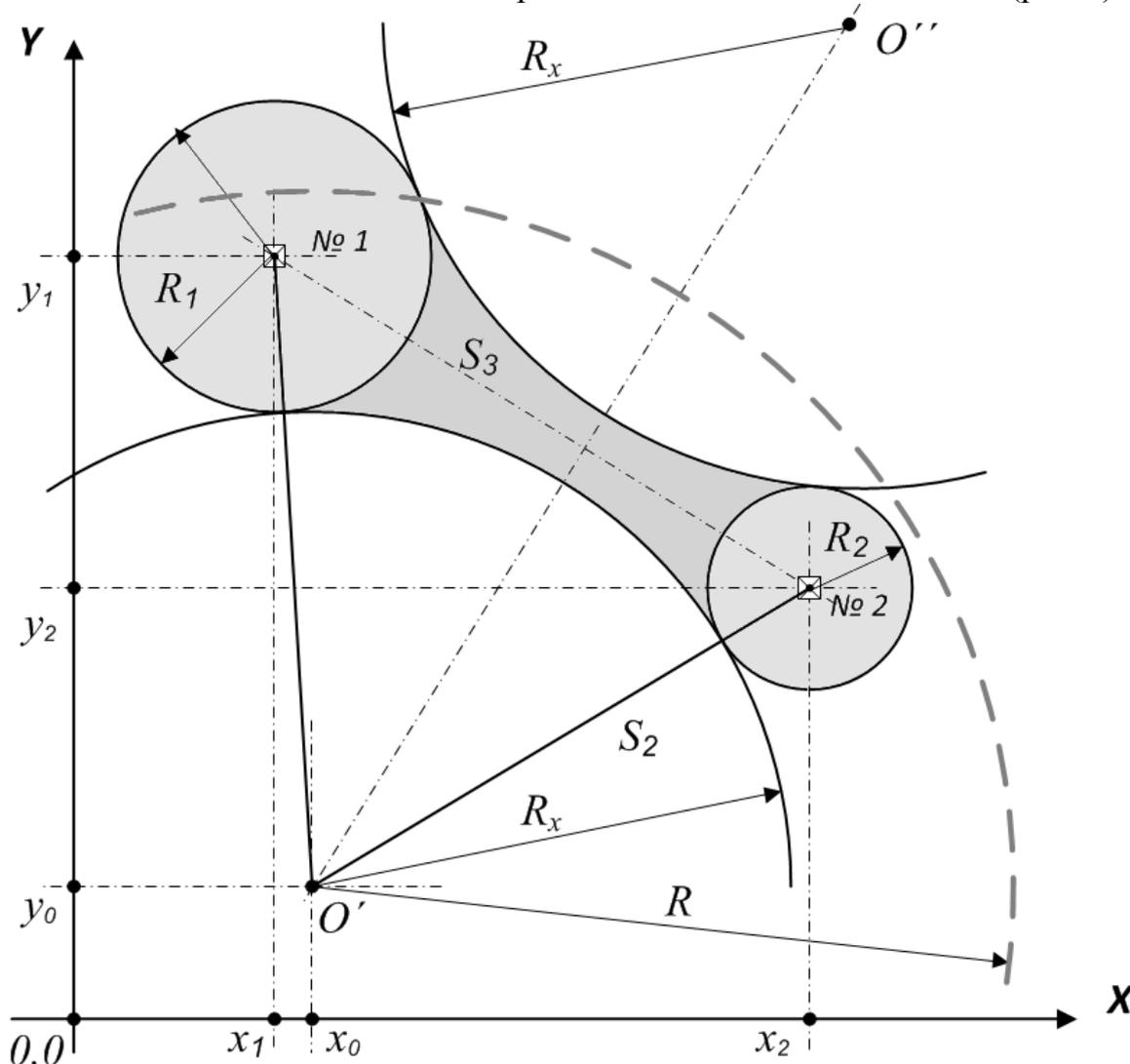

Рис.1 Зона захисту двостріжнєвої блискавкозахисної системи з блискавкоприймачами різної висоти і меншими за радіус фіктивної сфери

кожний за МФС (світлосірим показано зону блискавкоприймачів як одиничних, темносірим – спільну зону).

Віддаль між верхівками блискавкоприймачів та центром фіктивної сфери радіусом R , очевидно, дорівнює радіусу R . На рівні землі (або поверхні що захищається) при $z_0=0$ (рис.1) між відомими координатами блискавкоприймачів та невідомими координатами проекції сфери на площину XOY можна записати два рівняння

$$\begin{aligned} F_1 &= (x_1 - x_0)^2 + (y_1 - y_0)^2 - S_1^2 = 0; \\ F_2 &= (x_2 - x_0)^2 + (y_2 - y_0)^2 - S_2^2 = 0, \end{aligned} \quad (1)$$

кожне з яких можна інтерпетувати як рівняння, що описує коло радіусом S_1 та S_2 і з центром у місці встановлення блискавководів №1 і №2, або як віддалі між блискавководами та точкою проекції центру сфери на площину XOY . Чисельний розв'язок такої нелінійної системи рівнянь відносно невідомих (x_0, y_0) можна отримати з використанням ітераційного метода Ньютона.

У статті пропонується простіша розрахункова модель, яка полягає у наступному.

Запишемо рівняння кола у загальному вигляді лінії другого порядку:

$$\begin{aligned} F_1 &= x_0^2 + y_0^2 - 2x_1x_0 - 2y_1y_0 + (x_1^2 + y_1^2 - S_1^2) = 0; \\ F_2 &= x_0^2 + y_0^2 - 2x_2x_0 - 2y_2y_0 + (x_2^2 + y_2^2 - S_2^2) = 0, \end{aligned} \quad (2)$$

Позбавимось невідомих у другому ступені шляхом віднімання $(F_1 - F_2)$, отримаємо:

$$\begin{aligned} 2(x_2 - x_1)x_0 + 2(y_2 - y_1)y_0 + (x_1^2 - x_2^2) + (y_1^2 - y_2^2) + (S_2^2 - S_1^2) &= 0, \\ \text{або} \quad Ax_0 + By_0 + C &= 0, \end{aligned} \quad (3)$$

де: $A = 2(x_2 - x_1)$, $B = 2(y_2 - y_1)$, $C = (x_1^2 - x_2^2) + (y_1^2 - y_2^2) + (S_2^2 - S_1^2)$.

Рівняння (3) розв'яжемо відносно x_0 :

$$x_0 = D y_0 + E, \quad (4)$$

де позначено: $D = -\frac{B}{A}$ і $E = -\frac{C}{A}$.

Підставимо вираз (4) у рівняння (3) та після перетворень отримаємо

$$G y_0^2 + H y_0 + K = 0, \quad (5)$$

що становить звичайне квадратне рівняння, розв'язок якого не складає труднощів. Корені $y_{0(1)}$ та $y_{0(2)}$ є дійсними тому що дискримінант завжди більше 0.0.

З рівняння (4) при відомих $y_{0(1)}$ та $y_{0(2)}$ отримаємо корені $x_{0(1)}$ та $x_{0(2)}$.

Дві пари координат визначають точки проекцій центрів сфер $O'(x_{0(1)}, y_{0(1)})$ та $O''(x_{0(2)}, y_{0(2)})$ на площину XOY (рис.1).

Щодо визначення віддалей S_1 та S_2 , які в попередніх розрахунках приймалися величинами відомими, то їх розрахунок здійснюється за формулою (рис.2)

$$S = \sqrt{z \cdot (2 \cdot R - z)} .$$

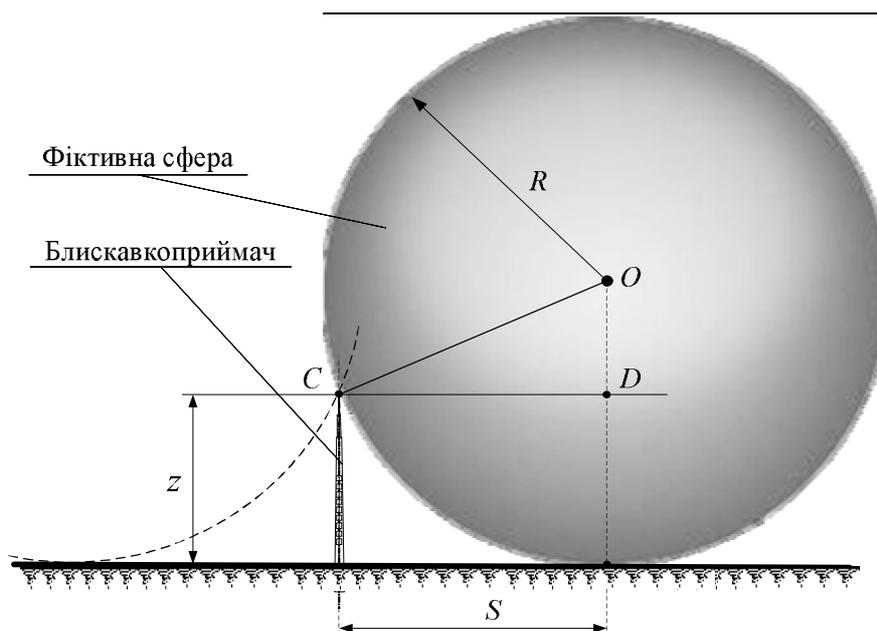

рис.2 До визначення віддалі між блискавкоприймачем та точкою проекції центру сфери на площину XOY .

За наведеним алгоритмом був складений програмний модуль та розв'язаний приклад двостріжнєвої БЗС з блискавкоприймачами різної висоти та меншими за радіус фіктивної сфери кожний. Параметри БЗС та результати розрахунку наведені у табл. 1,2.

Таблиця 1

Вхідні параметри БЗС

Блискавковідвід №	X, [м]	Y, [м]	Z, [м]
1	6.0	20.0	14.0
2	22.0	10.0	10.0
Радіус фіктивної сфери $R=$		20.0 м	
Висота об'єкту що захищається $h_x =$		6.0 м	

Таблиця 2

Результати розрахунку БЗС

Радіус зони захисту на рівні XOY , [м]	$R_{01}=19.08$	$R_{02}=17.32$
Радіус зони захисту на висоті h_x , [м]	$R_1=4.796$	$R_2=3.038$
Віддаль від блискавкоприймача до проекції центру фіктивної сфери на площину XOY	$S_1=19.078$	$S_2=17.3205$
Віддаль між блискавкоприймачами	$S_3=18.8680$	
Радіус фіктивної сфери на висоті h_x ,	$R_x = 14.283$ м	
Корені рівняння (5)	$y_{0(1)}=27.2416$	$y_{0(2)}=0.9606$
Значення коренів з рівняння (4) при відомих $y_{0(1)}$ та $y_{0(2)}$	$x_{0(1)}=23.6510$	$x_{0(2)}=7.2254$
Координати точки O'	$x_{0(2)}=7.2254$	$y_{0(2)}=0.9606$
Координати точки O''	$x_{0(1)}=23.6510$	$y_{0(1)}=27.2416$

Рисунок 1 відтворює параметри з прикладу.

Висновки

У статті висвітлено у повному обсязі можливий випадок двостріжнєвої блискавкозахисної системи з блискавкоприймачами різної висоти і меншими за радіус фіктивної сфери кожний. Виведена формула розрахунку координат центру фіктивної сфери за якою однозначно визначаються всі необхідні параметри зони захисту БЗС об'єкта блискавкозахисту.

Література:

1. ДСТУ Б В.2.5-38:2008 Інженерне обладнання будинків і споруд. Улаштування блискавкозахисту будівель і споруд (IEC 62305:2006 NEC). Введ. 01.01.2009 – К.: Мінрегіонбуд України, 2008. – 63с.
2. Camden, Jeff. *The Rolling Sphere Method of Lightning Protection for Substations: a Practical Application, presented to Missouri Valley Electric Association, Engineering Conference, April 19, 1990.*
3. *Rolling Sphere Method of Lightning Protection for Substations -- Pt 1,2* [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=i_nKshQ5Z0E 6.VI. 2010.
4. Sen, P. K. *Understanding Direct Lightning Stroke Shielding of Substations, presented to Power Systems Engineering Research Center, PSERC Seminar, November 6, 2001*
5. *Rolling Sphere Tool Guide* [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://externaltoolkit.burnsmcd.com/TDToolkit/files/Rolling%20Sphere%20Tool%20Guide.pdf>

References:

1. DSTU B V.2.5-38:2008 *Inzhenerne obladnannya budynkiv i sporud. Ulashtuvannya blyskavkozakhystu budivel' i sporud (IEC 62305:2006 NEC). Vved. 01.01.2009 – K.: Minrehionbud Ukrayiny, 2008. – 63s.*
2. Camden, Jeff. *The Rolling Sphere Method of Lightning Protection for Substations: a Practical Application, presented to Missouri Valley Electric Association, Engineering Conference, April 19, 1990.*
3. *Rolling Sphere Method of Lightning Protection for Substations - Pt 1,2* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=i_nKshQ5Z0E 6.VI. 2010.
4. Sen P. K. *Understanding Direct Lightning Stroke Shielding of Substations, presented to Power Systems Engineering Research Center, PSERC Seminar, November 6, 2001*
5. *Rolling Sphere Tool Guide* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://externaltoolkit.burnsmcd.com/TDToolkit/files/Rolling%20Sphere%20Tool%20Guide.pdf>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.2

ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ВІЙНИ

канд. політ. наук, Макаренко Л. П.

ДВНЗ «Київський університет управління і підприємництва», Україна, Київ

В публікації досліджуються основні методи інформаційного впливу на масову свідомість. Звертається увага, на те, що практика застосування інформаційної зброї має тривалу історію, тоді як теоретичні обґрунтування інформаційного протистояння – здобуток лише ХХ століття. Робиться висновок про те, що незважаючи на вагомий доробок науковців в галузі теорії та практики інформаційних воєн, захист від них практично відсутній, вони залишаються важливим інструментом та чинником руйнування свідомості громадян та суспільств в цілому.

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційне протистояння, інформаційні операції, пропаганда, чутки, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація суспільної свідомості.

Макаренко Л. П. Эволюция форм и методов ведения информационной войны / Киевский университет управления и предпринимательства, Украина, Киев

В публикации исследуются основные методы информационного воздействия на массовое сознание. Обращается внимание на то, что практика применения информационного оружия имеет длительную историю, тогда как теоретические обоснования информационного противостояния - достижение только ХХ века. Несмотря на весомый вклад ученых в области теории и практики информационных войн, они остаются весомым инструментом и фактором разрушения сознания граждан и обществ в целом.

Ключевые слова: информационная война, информационное протистояние, информационные операции, пропаганда, слухи, дезинформация, психологическое давление, диверсификация общественного сознания.

Makarenko Liliya The evolution of forms and methods of information warfare / Kyiv University of Management and Entrepreneurship, Ukraine, Kiyv

This publication examines the main methods of information influence on mass consciousness. Attention is drawn, that the practice of information weapons has a long history, while the theoretical study of information confrontation is the achievement of the twentieth century. Despite the significant achievements of scientists, the theory and practice of information warfare, it remain an important

factor in the destruction of the instrument and the minds of citizens and society in general.

Keywords: information warfare, information confrontation, information operations, propaganda, rumors, disinformation, psychological pressure, diversification of social consciousness.

Вступ.

Приклади інформаційного впливу на широку аудиторію у великій кількості можна прослідкувати протягом усієї історії суспільства, та в якості одного з основних видів протистояння, воно постає у ХХ ст. разом зі зміцненням засобів масової комунікації, їхнім розширенням та урізноманітненням. Сучасні військові конфлікти не обходяться без використання інформаційно-психологічних операцій. Проте, інформаційне протистояння є прерогативою не тільки військових дій, вони сьогодні є невід'ємною частиною конкуренції в бізнес-середовищі та частиною політичної боротьби, займають чільне місце в міжнародній політиці держав. Їхньому деструктивному впливу може бути піддана будь-яка особистість, соціальна група, суспільство. Зважаючи на те, що інформаційне протистояння є невід'ємною частиною сучасних політичних відносин, як на глобальному рівні, так і на регіональному, проблема дослідження їх природи постає важливим фактором розуміння процесів суспільного розвитку.

В різні проміжки часу інтенсивність застосування тих чи інших способів впливу, як і рівень його організації, змінювалися. На перший погляд методи інформаційного тиску залишаються незмінними століттями, з іншого боку суттєво вдосконалюються технології впливу та змінюються канали трансляції інформації. Тому з метою дослідження цієї діяльності з погляду її історичного розвитку, виявлення основних чинників, які так чи інакше на неї впливали, пропонуємо умовно поділити історію інформаційного протистояння на три основні періоди.

Перший період охоплює Античність, Середньовіччя та частково Новий час. Упродовж даного періоду форми й методи інформаційно-пропагандистської діяльності залишалися здебільшого незмінними, зазнаючи лише незначних модифікацій.

Якісні перетворення припадають на другий період історії інформаційного протистояння і пов'язані вони зі зростанням ролі інформації в життєдіяльності суспільства. Цей період характеризують серйозні зрушення в організації інформаційної війни, розвитку її методів і форм, зростання її значення, що чітко проявилось в часи буржуазних революцій у Європі. Часові межі зазначеного періоду - від середини ХVІІІ ст., закінчуючи роками Другою світовою війною.

Якщо вказаний період розвитку форм і методів інформаційного протистояння відзначається зростанням ролі цієї боротьби як ефективного допоміжного засобу у вирішенні питань військового, політичного чи економічного характеру, то третій період ще більше підносить значення

інформаційного впливу на суспільство в цілому. З допоміжного інструменту управління суспільством, інформаційне протиборство перетворюється на один з основних засобів досягнення успіху. Відповідно, змінюється рівень наукового та матеріально-технічного забезпечення цього виду протистояння. Перехід до даного періоду був підготовленим і спричиненим певним рівнем розвитку інформаційних технологій.

Сучасні інформаційні технології спираються на досягнення в галузі комп'ютерної техніки та засобів зв'язку. Бурхливий розвиток комп'ютерної техніки й інформаційних технологій став поштовхом до розвитку суспільства, яке одержало назву «інформаційного».

Серед вітчизняних учених, котрі займаються вивченням феномену інформаційного протиборства – Жарков Я., Литвиненко О., Павлютенкова М., Петров В., Петрик В., Почепцов Г., Присяжнюк М., Рабінович І., Шаравов І., Фельдман Д. та інші.

Великою кількістю ґрунтовних досліджень проблеми інформаційної війни ми завдячуємо іноземним науковцям.

Маючи на увазі зміст та роль інформації у сучасному світі, американський вчений М. Маклюен висловлює відому думку: «Істинно тотальна війна - це війна за допомогою інформації».

Саме М. Маклюен першим почав говорити про те, що в наш час економічні зв'язки і відносини усе більше набувають форми обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації стають новими «ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто, боротьба за капітал, ринки збуту відсуваються на другий план, а головним здобутком стає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що призводить до того, що війни ведуться все більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [4].

Але повернімося все ж до витоків застосування інформації в якості зброї. Уже у біблійній легенді згадано Гедеона, який під час воєн регулярно вдавався до залякування ворога. Одного разу він так залякав супротивника, що той розгубився і вдарив по своїх військах. Видатними майстрами техніки впливу на маси були римляни, зокрема Юлій Цезар. Всякий раз перед військовими битвами він домагався народної підтримки за допомогою поширення спеціально підібраних звернень та проведення театралізованих вистав. В епоху феодалізму яскравим прикладом інформаційного тиску є боротьба з «ерессю», за «істинну віру» і т.д. Сучасні дослідники знаходять характерні риси психологічних війн у наполеонівській пропаганді: настійливі твердження про єдність у власному таборі й розлади у противника; замовчування несприятливих відомостей і висвітлення вигідних; висунення легкодоступних гасел; фальсифікація історичних фактів; постійне повторення вигідних тем; викривлення повідомлень преси противника; спроби висміювання ворогів, звинувачування у своїх власних злочинах. Саме Наполеону належить твердження, що «чотири газети можуть заподіяти ворогу більше зла, ніж стотисячна армія».

Особливого значення інформаційні війни набули у ХХ столітті, коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації, а поширювана через них інформація - справді масовою. Уже у 20-х роках США транслювали радіопередачі на регіони своїх «традиційних інтересів» - країни Латинської Америки, Великобританія - на свої колонії. Німеччина, яка домагалася перегляду умов Версальського миру - на німців Померанії і Верхньої Сілезії у Польщі, судетів - у Чехії. Тоді ж, у 30-х роках, інформаційні війни перестають бути додатком до збройних і перетворюються у самостійне явище - як то німецько-австрійська радіовійна 1933-1934 рр. з приводу приєднання Австрії до рейху. Саме тоді з'явилося і набуло поширення поняття «інформаційний агресор».

Отож, все сказане переконує, що мистецтвом воювати за допомогою інформації людство оволодівало тривалий час, послідовно та наполегливо. Чи то цілком усвідомлено, чи то послуговуючись інтуїцією, можновладці ніколи не нехтували можливістю змінювати свідомість мас і завойовувати їх саме таким чином.

Однак, на теоретичному рівні поняття «інформаційна війна» та близькі до нього з'являються та починають осмислюватися на багато пізніше.

Деякі вчені вважають, що вперше поняття «інформаційна війна» було введене в 1985 році в Китаї. В основу теоретичних підходів китайських фахівців у галузі інформаційного протистояння покладені погляди давньокитайського військового діяча Сунь Цзи (V ст. до н. е.). Він першим аргументував необхідність інформаційного впливу на супротивника. В своєму «Трактаті про військове мистецтво» Сунь Цзи відмічав: «У всякій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною... Здобути сотню перемог у боях - це не край мистецтва. Підкорити суперника без бою - ось вінець мистецтва».

Найпотужнішим знаряддям впливу, який винайшли в Стародавньому Китаї і яким користуються досі в політиці, військовій справі і бізнесі є стратагеми. Під стратагемою розуміють стратегічний план, який передбачає використання хитрощів з метою заманити супротивника в пастку. Їх авторство приписується саме Сунь Цзи.

В згаданому трактаті Сунь Цзи стверджував, що війна – це шлях брехні, а тому:

- Якщо ти можеш щось, переконай противника, що не можеш;
- Хоч ти і близько – показуй, що ти далеко;
- Замануй супротивника вигодою;
- Зруйнуй душевну рівновагу і бери його;
- Якщо ворог сильний, ухиляйся від нього;
- Якщо сили ворога свіжі, стоми його;
- Якщо в таборі супротивника злагода, посій розбрат;
- Нападай на ворога, коли він не чекає [3, с.45-54].

Існує й інша думка серед вчених, згідно з якою вперше термін «психологічна війна» в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер,

котрий аналізував першу світову війну. Цей термін взяли на озброєння американці. Вони датують власне використання цього терміна 1940 роком. Відповідний англійський варіант цього терміна – «політична війна». Термін «психологічні операції» вперше в документі застосував капітан Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 р. використовувати в американських офіційних документах, адже він дав змогу застосувати відповідний інструментарій в ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Тобто цей інструментарій можна застосовувати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників.

Цікаво, що сучасний термін, який використовує НАТО, а саме «інформаційні операції», може використовуватися взагалі при відсутності натяку на бойові дії. Це, наприклад, випадок миротворчих операцій. Проте, як вважають аналітики, мирна ситуація навіть важча для застосування психологічних операцій, оскільки для неї характерна досить динамічна зміна навколишнього середовища, тоді як у випадку військових дій воно має відносно сталий характер.

Психологічні (інформаційні) операції в різні періоди різною мірою привертали уваги з боку владних і військових структур. Освіта в цій сфері в США почалася зі Школи спеціальних операцій повітряних сил, де в 1967 р. був запроваджений відповідний курс. Але вже в 1968 р. у зв'язку з відсутністю додаткового фінансування його було закрито. З 1974 р. у тій самій школі знову почалося навчання офіцерів стратегії і тактиці психологічних операцій, їх планування і проведення [5, с.58-63].

Якій би країні не надавали першість у застосуванні терміну «психологічна війна», як уже зазначалося, відповідна практика має на багато тривалішу історію. Основою для ускладнення та відточування технологій інформаційного впливу стала пропаганда. Знову ж таки, відповідний термін з'являється значно пізніше самого явища. Уперше це слово використовується в назві інституції в 1622 р., коли папа Урбан VIII заснував конгрегацію пропаганди як комісію кардиналів, які мали нести відповідальність за іноземні місії церкви.

Уникаючи повторення відомих тлумачень пропаганди, звернемося до більш цікавих і унікальних. Так, звертає на себе увагу трактування французького соціолога Жака Еллюля, який запропонував розрізняти вертикальну та горизонтальну види пропаганди. Вертикальна, в його уявленні – це класичний варіант пропаганди, як ми всі собі її уявляємо, інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії.

Горизонтальну пропаганду Ж. Еллюль називає новим винаходом. Вона зветься горизонтальною, бо реалізується в певній соціальній групі, а не йде згори. У цій ситуації всі учасники є рівними, серед них немає лідера, а тому інформація сприймається з максимальною довірою.

Ж. Еллюль розрізняє два різновиди горизонтальної пропаганди: китайська та американська, спричинені особливостями групової динаміки. В китайському варіанті від членів групи не вимагається висловлювання

власної думки. Американський же варіант групової динаміки передбачає активність та виявлення індивідами власної позиції.

Якщо вертикальна пропаганда вимагає великого апарату масових комунікацій, то горизонтальна – великої самоорганізації людей. До речі, пропаганду він трактує як ірраціональну форму існування певних думок, на відміну від інформації, яку він називає раціональною. Цікаво, що його погляди на горизонтальну пропаганду багато в чому накладаються на актуальний сьогодні феномен соціальних мереж.

Ж. Еллюль, крім того, розрізняє політичну та соціологічну пропаганду. Політична – це техніки впливу на суспільство з боку держави, партій, інших владних інститутів. Соціологічна – це стиль життя, типи поведінки, звичаї та традиції, які є нормою в певному суспільстві. Соціологічну пропаганду він вважає важчою для розуміння, бо вона є непомітною. Якщо політична пропаганда є цілеспрямованим, планомірним розповсюдженням ідей, то соціологічна – їх проникненням в свідомість завдяки існуючим економічним, політичним, соціологічним, культурологічним чинникам. В першому випадку мас-медіа є провідником ідей та поглядів, у другому – соціальні структури.

Розрізнення вертикальної і горизонтальної пропаганди, політичної і соціологічної на перший погляд може здаватися умовним. Але між ними все ж існують суттєві відмінності. Вертикальна і горизонтальна стосуються напряму комунікації, що відображає ієрархічність суспільства. У випадку розрізнення політичної і соціологічної пропаганди звертається увага на канали розповсюдження інформації, коли ним можуть бути будь-які інститути суспільства.

Є думка фахівців, що звучать приблизно так: пропаганда тільки тоді приречена на провал, коли вона зовні схожа на пропаганду.

Якщо застосувати саме принцип непомітності як ознаку ефективності, то слід визнати, що «переможцем» у першому виді буде горизонтальна пропаганда, бо вона не є зовнішньою по відношенню до групи. У другому варіанті «переможцем» буде соціологічна пропаганда, бо про неї, окрім Ж. Еллюля, взагалі ніхто не говорив [8].

Дослідники пропаганди, здебільшого, висвітлюють її в негативному світлі і це цілком виправдано. В умовах авторитарного режиму, коли джерела інформації обмежені державою, а пропаганда стає переважаючою формою комунікації з суспільством, вона дійсно відіграє деструктивну функцію. Однак, слід пам'ятати, що пропаганда не обов'язково є формою розповсюдження корпоративних і упереджених позицій. Вона може бути і позитивним інформаційним процесом, який доносить людям потрібну їм інформацію, розповсюджує демократичні принципи, цінності цілісності, єдності суспільства, патріотизму.

Слід визнати, що іноді діалог може бути зайвим. В політичному житті існує безліч ситуацій, коли державі необхідно просто інформувати, переконувати своїх громадян, не стимулюючи при цьому їх зворотну реакцію.

Нерідко, наприклад, при врегулюванні певного конфлікту відсутність інформації в широких соціальних аудиторіях дозволяє зберегти політичну стабільність, запобігає виникненню панічних настроїв. І навпаки, дуже часто, граючи на формальному праві населення знати все, що відбувається, ЗМІ штучно збуджують політичні пристрасті і дестабілізують ситуацію. Іншими словами, в політиці доволі часто бувають випадки, коли доцільно не враховувати інформаційні потреби масового реципієнта. У подібних випадках застосування пропагандистських технологій цілком доречно і конструктивно.

Особливою технологією інформаційної війни є чутки. Кажуть, світ постав із чуток, на них стоїть, ними він і живиться. Учені пояснюють це тим, що коли люди зустрічаються з чимось незрозумілим, але важливим для них, то вони шукають інформацію, яка дала б їм необхідне пояснення та зняла психологічну напругу. А це викликає появу чуток, у яких люди самі пояснюють проблематичну ситуацію в межах звичних для них уявлень та установок.

Виникає логічне питання, що провокує виникнення чуток? Головна причина виникнення чуток – це відсутність офіційної інформації або її недостатній і неповний характер. У таких умовах, коли людям не вистачає потрібної інформації, інформації із звичного джерела, вони схильні створювати та сприймати чутки. Г.Почепцов відзначає, що відсутність інформації моментально компенсується чутками. Він називає це явище стандартною «ситуацією чуток» і висловлює думку про вірогідність існування навіть певного закону про можливість вакууму інформації: коли її не дають офіційні джерела, вона тут же з'являється в неофіційних каналах [6, с.211-216].

Нерідко виникненню чуток сприяє поширення суперечливої, недостатньо аргументованої інформації стосовно подій та фактів, особливо в умовах відсутності довіри до джерел інформації.

На думку психологів, важливою причиною поширення чуток є емоційна недостатність інформації, що поширюється. Компенсація емоційної недостатності і відбивається в чутках. Нестабільна ситуація в країні, криза – сприятливе середовище для чуток.

Некомпетентність громадськості з тих чи інших актуальних питань також є важливим чинником породження чуток. Коли люди не можуть зрозуміти та пояснити проблеми, яка виникає раціонально, вони схильні до «вигадок» і «фантазій», які в доступній формі пояснюють складні питання.

Свідоме поширення чуток з метою формування певної громадської думки, з метою викликати певні дії та оцінки – це вже інформаційна зброя, яку ми і досліджуємо. Перші спроби використання чуток в інтересах певних соціальних та політичних сил мали місце ще в давній історії людства. У ХХ столітті особливо активно почали використовувати чутки в інтересах боротьби з конкурентами в політиці.

Відповідно до інформаційної характеристики дослідники поділяють чутки на чотири основні типи:

- абсолютно недостовірні чутки;
- недостовірні чутки з елементами правдоподібності;
- правдоподібні чутки;
- достовірні чутки з елементами неправдоподібності.

Важливим елементом технологій і прийомів ведення інформаційних війн у політиці є провокація. Провокація – це спеціальна інформаційна операція, яка примушує суперника використовувати програшну для себе стратегію та лінію поведінки. Спровокувати суперника – означає досягти того, щоб він унаслідок цілеспрямованих інформаційних впливів скористався не вигідною для себе стратегією. То ж очевидно, що необхідно знати та наперед прораховувати велику кількість програшних стратегій конкурента.

Дезінформування – форма інформаційного впливу, котра полягає у введенні об'єкта в оману щодо справжніх намірів суб'єкта дій.

Історичний досвід свідчить, що існують різні методи проведення заходів із дезінформування, кожен з яких, звичайно має власні позитивні та негативні риси. Конкретний вибір того чи іншого методу безпосередньо залежить від оперативної обстановки. Найчастіше в світовій практиці застосовуються такі методи:

- тенденційне викладення фактів – вид дезінформування, котрий полягає в упередженому висвітленні тих чи інших фактів або іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних у певні проміжки часу.
- дезінформування від «зворотного» – відбувається шляхом надання правдивих відомостей в перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом впливу як брехливі.
- термінологічне «мінування» – полягає у викривленні суті принципово важливих, базових термінів і понять загально-світоглядного та оперативно-прикладного характеру.

В узагальненому вигляді акції дезінформування можуть проводитися шляхом створення видимості успіхів розвідки іноземних партнерів, використання засобів масової інформації, включаючи власні інформаційні агентства, теле-, радіокомпанії, друковані видання та окремих «кишенькових» журналістів, або ж створення видимості випадкового витoku закритої інформації.

Психологічний тиск – вплив на психіку людей шляхом залякування та погроз з метою спонукання їх до певної запланованої моделі поведінки.

Методи психологічного тиску:

- доведення до об'єкта відомостей про реальні чи надумані загрози та небезпеки;
- прогнози щодо репресій, переслідувань, убивств тощо;
- шантаж;
- здійснення вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників, інших терористичних чи диверсійних акцій.

Ще однією технікою впливу на маси є диверсифікація суспільної свідомості – розпорошення уваги правлячої еліти держави на вирішення різних штучно створених проблем і відволікання тим самим її уваги від вирішення першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку.

Методи диверсифікації суспільної свідомості:

- дестабілізація обстановки в державі чи окремих її регіонах;
- активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів у різних міжнародних установах;
- ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних процесів, застосування міжнародних санкцій.

У інформаційному протиборстві застосовуються численні способи і форми (технології) тиску. Серед них: шахрайство, блеф, стратагеми, політичні ігри і містифікації, маніпулятивні дії, провокації, психологічні і таємні операції, пропаганда, політичні ігри і рекламні кампанії, дезінформація, чутки і оперативні ігри – це далеко не повний перелік понять, використовуваних для позначення способів таємного примусу людини.

«Образ війни як запеклого збройного протиборства тьмяніє на тлі образів нанотехнологічної, психологічної, інформаційної, консцієнтальної (війна свідомостей) і преємптивної («перероблення націй») воєн. Світ вступає в новий етап боротьби як конкуренції форм організації свідомостей, де предметом поразки та знищення є певні типи свідомостей. Найважливішим об'єктом сучасних і особливо майбутніх воєн стають менталітет націй, духовні основи армій, віра, ідеологія, історія, патріотизм, культура. Звідси зрозуміла та увага, яку розвинені країни приділяють питанням інформаційної складової військової безпеки, захисту свого способу життя» [1, с. 10].

Як зазначає О. Горбенко, інформаційне протиборство, будучи невід'ємною складовою політичних відносин, виступає одним із основних інструментів політичного примусу в сучасних умовах. Тому не випадково воно пронизує всі форми політичної боротьби. Іншими словами, інформаційне протиборство вже не обмежується широкомасштабним впливом на населення і війська, а активно націлюється на вищі ешелони влади та суспільну свідомість держав-супротивників і партнерів, на системи прийняття державних рішень у різних сферах життєдіяльності. Політичні актори, перебуваючи в стані жорсткої конкуренції (або конфлікту), безперервно обмінюються інформаційними впливами, які стають все більш витонченими та небезпечними [2, с. 25].

Висновки

Отже, використання інформації як зброї проти супротивника має тривалу історію, а в умовах сучасного інформаційного суспільства набирає нових обертів і набуває першорядного значення як знаряддя, що здатне вплинути одночасно і на величезну аудиторію і здатне бити прицільно по тих, хто приймає ключові рішення. Більшість методів та форм

інформаційного тиску старі як світ, а отже й широко відомі, тим не менше перед їх силою не здатне встояти жодне суспільство. Сучасні інформаційні технології дають можливість запускати в обіг потрібну державі інформацію начеб то як позицію і думки пересічних громадян, розповсюджувати її як для внутрішньої громадськості, так і для світового співтовариства. Аби відфільтрувати потрібну інформацію, відсіювати зерна маніпуляції від цінних відомостей треба мати не аби які аналітичні здібності, тому суспільство не має іншого вибору окрім підвищення свого інтелектуального рівня. Наразі слід усвідомити, що в інформаційному суспільстві найцінніший капітал – це знання.

Література:

1. Багиров Р. З. *Политическая коммуникация в обеспечении военной безопасности Российской Федерации: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии»* / Р. З. Багиров. - М., 2009. - 21 с
2. Горбенко А. *СМИ в сфере информационного противоборства* / А. Горбенко / *Власть*. - 2008. - № 11. - с. 23-26.
3. Я. М. Жарков В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк *Історія інформаційно-психологічного протиборства. Підручник за заг.ред. Є. Д. Скулиша*, - Київ Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2012.
4. Крысько В. Г. *Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт)* / В. Г. Крысько. – Мн.: Харвест, 1999.
5. Литвиненко О. В. *Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії* / О. В. Литвиненко – К.: ВКФ “Сатсанга”, 2000.
6. Почепцов Г. Г. *Психологические войны* / Г. Г. Почепцов – М., К., 2000.
7. Петрик В. М., Остроухов В. В., Штоквиш О. А. та ін. *Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навчальний посібник* / За ред. В. М. Петрика. – К.: Росава, 2006.
8. Ellul J. *Propaganda. The formation of men's attitudes*. – New York, 1965

References:

1. Bahyrov R. *Political Connections in ensuring of the military security of the Russian Federation: Author thesis on the application of the scientific exponentiation candidate. Science specials. 23.00.02 "Political Institutes, ethno-political conflictology, national and political processes and technologies "* / R. Bahyrov . - M., 2009. – 21p.
2. A. Gorbenko *Media in the sphere of the information confrontation*/Alexander Gorbenko / *Power*. - 2008 . - № 11. - 23-26 p.
3. Y. M. Zharkov, V. M. Petryk, M. M. Prysyzhnyuk *The history of the information-psychological confrontation. Tutorial edited by E. D. Skulysh* - Kyiv Research and Publishing Department of the National Academy of Security Service of Ukraine, 2012.

4. V. G. Krysko *The secrets of the psychological war (objectives, goals, methods, forms, experience)* / V. G. Krysko .: Harvest , 1999.
5. O. V. Litvinenko *Special information operations and propaganda campaigns* / O. Litvinenko: "Satsang", 2000.
6. G. G. Pocheptsov *Psychological War* / G. Pocheptsov - M., K., 2000.
7. V. Petrik, V. Ostroukhov, O. Shtokvysh and others. *Modern technology and the means to manipulate consciousness, information warfare, and special information operations: a manual* / Ed. V. Petryk. - K.: ROSAVA , 2006.
8. Ellul J. *Propaganda. The formation of men's attitudes.* - New York, 1965

ІСТОРІЯ

УДК 94:811.161.2'373.22(477.41)

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВИ ГІДРОНІМІВ С. ХОЦЬКИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Прядко О. О. , Прядко Т. П.

Інститут археології НАН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Переяслав-Хмельницький, Україна

У статті пропонується узагальнений етимологічний аналіз гідронімів с. Хоцьки на Переяславщині, які значною мірою відображають основні етнолінгвістичні процеси в цьому регіоні. Наведена коротка характеристика гідронімів. Розглянуті фактори їх формування в контексті історичного розвитку села.

Ключові слова: с. Хоцьки, гідронім, топоніми, мікротопоніми, мікрорегіон, урочище, річка, озеро.

аспірант Інститута археології НАН України Прядко О. О., аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Прядко Т. П. К вопросу о названии гидронимов с. Хоцьки на Переяславщине / Украина, г. Переяслав-Хмельницкий.

В статье предлагается обобщенный этимологический анализ гидронимов с. Хоцьки на Переяславщине, которые в значительной степени отражают основные этнолингвистические процессы в этом регионе. Приведена краткая характеристика гидронимов. Рассмотрены факторы их формирования в контексте исторического развития села.

Ключевые слова: с. Хоцьки, гидроним, топонимы, микротопонимы, микрорегион, урочище, река, озеро.

Post-graduate Institute of Archaeology NAS of Ukraine Pryadko O. O., graduate student of the National Pedagogical University named after MP Drahomanova Pryadko T. P. To a question about the name of the village hydronyms Hotski on Pereyaslovschiny / Ukraine, Pereyaslav-Khmel'nitsky.

The paper presents the generalized etymological analysis hydronyms s.Hotsky on Pereyaslav which are significantly reflect the basic ethnolinguistic processes in the region. A brief characteristics hydronyms. The factors their forming in the context of of the historical development the village.

Keywords: s.Hotsky, hydronyms, toponym, mikrotoponimy, microregion, tract, river, lake.

Вступ.

Гідронімія, тобто власні назви водойм (морів, рік, річок, струмків, джерел, озер, боліт, ставків) займає в топонімії одне з найважливіших місць.

Гідрографічні назви, належачи нерідко до найдавніших і унікальних мовних пам'яток краю, можуть стати неоціненним джерелом для вивчення минулого нашої землі та її водних багатств, а також при дослідженні історії тих численних племен і народностей, які населяли її у минулому, історії нашого народу, його мови, матеріальної і духовної культури.

Вивчення назв різних водойм має не тільки важливе науково-теоретичне, а й суто практичне значення, охоплюючи як мовну практику населення, так і практику перетворення природи людиною, використання водних ресурсів нашої країни.

Географічні назви, зокрема гідроніми, належать до найбільшого прошарку лексики в будь-якій мові, у зв'язку з чим вони зберігають багатовікову лінгвальну та екстралінгвальну інформацію. Невипадково гідроніми активно залучаються до розв'язання такої загально гуманітарної проблеми, як етногенез і глотогенез слов'ян. Обсяг і завдання статті не дозволяють зупинитися на характеристиці культур та суспільно-історичних змін південно-західної Переяславщини, що істотно впливали на формування географічних назв, тому пропонуємо лише найзагальніший етимологічний аналіз гідронімів, які значною мірою відбивають основні етнолінгвістичні процеси в цьому регіоні.

Гідронімам ще з давніх часів приділяється особлива увага істориків та лінгвістів. Гідронімами (як і топоніми в цілому) належать до тих власних назв, що з'явилися найдавніше. Ще в прадавні часи в людей для кращого орієнтування серед довкілля виникла необхідність відрізняти одну річку, озеро, гору від інших. У нас час неможливо підрахувати точну кількість географічних назв, навіть у картографічних атласах не враховуються назви численних дрібних об'єктів. До найбільш архаїчних відносять назви річок.

Мета та завдання дослідження. Залучення до наукового обігу маловідомих назв гідронімів невеликого регіону, які не були предметами спеціальних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Село Хоцьки Переяслав-Хмельницького району знаходиться за 25 км на південний-схід від районного центру у північно-східній частині підвищення – Хоцького горба в межах ізолінії 120 м. Тоді як найвища точка горба – 152,2 м. Першопоселенці села при виборі місця в першу чергу керувались природними умовами. Близькість лісу,

пасовиськ та водойм робили дану територію досить привабливою для заселення.

Проблемами історичного розвитку села та спеціального вивчення його гідронімії в попередні роки майже не розглядалось.

Серед дослідників Переяславщини першу спробу систематизації топонімів здійснив В. М. Брахнов [3].

О. В. Колибенко уклав короткий перелік топонімів Переяславщини, куди ввійшла певна кількість гідронімів с. Хоцьки [9;10].

Дану статтю присвячено розгляду низки гідронімів села Хоцьки та прилеглих околиць.

Розглянемо назви річок, озер, боліт, струмків, та спробуємо вияснити їх походження.

На території села розташовані три водойми: Багни, Селище та Ставок.

У південно-західній частині села Хоцьки розташований куток **Багни**. Центр якого утворює озеро. Діаметр озера коливається від 40 до 55 м залежності від пори року. В спекотні літні місяці менший. Адже за водним балансом відноситься до безстічних (випарно-припливних). Тобто такі, що втрачають воду шляхом випаровування.

За типом відноситься до – улоговинних. Утворених внаслідок відходу льодовика. Потоки льодовиків, що танули, залишали на своєму шляху пісок та гравій. Відклади просідали, формуючи западину, в якій поступово збиралася вода.

Живлення озера мішане. Взимку замерзає. Береги низькі та не мають очеретяних засаджень. Навколо ростуть старі великі розлогі верби. Дно піщане, у центральній частині вкрите шаром чорного мулу. З риб водиться карась. Озеро та його береги – місце відпочинку та рибальства. Старожили кутка пам'ятають, що одного разу озеро висохло майже повністю. Завдяки чому можна було ловити рибу руками.

Відомий дослідник Переяславщини О. В. Колибенко вважає що куток Багни отримав свою назву від слова “багно”, тобто “багнука”. Трансформувались у множинному відмінку “багни”. Ця версія є дуже цікавою, і могла б бути основною, якби не одна особливість даної частини села – пісок! Навіть після зяжнього дощу піщані дороги майже відразу стають придатними для пересування транспорту.

Тому більш ймовірно що назву куток отримав від першопоселенця на прізвище Багно.

В центральній частині села знаходиться видовжене, дугоподібне заглиблення (урочища Став та Сажалка). Довжина 350 м, ширина коливається від 15 до 25 м, глибина 1-1,5 м.

Серед місцевого населення розповсюджений переказ про те, що це залишок русла давньої річки **Синявка** [8]. Виток знаходивсь в ур. Сажалка. Русло прослідковується із заходу на схід у напрямку р. Броварка. Зазначені вище розміри та глибина не виключає версії про існування давньої річки, але

більш ймовірно, що це залишок сезонного стоку води, який був штучно поглиблений у межах сучасного озера з метою затримки та збору води.

Назва р. Синявка ймовірно виникла за синім кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і не придатним для вживання води рр. Жовта, Зелена, Чорний Ташлик та інші.

У тлумачному словнику Б. Грінченка знаходимо тлумачення слова Синявка – стояча вода, болото, калюжа [1].

Синявка – народна назва багатьох рослин із синіми листками. Наприклад: Волóшка *сiня* (*Centaurea cyanus* (All.) Dost.), Агалик-трава гірська (*Jasione montana* L.), Змієголовник австрійський (лат. *Dracocephalum austriacum* L.) [2].

На географічних картах можна знайти аналогічну назву р. Синявка у Закарпатській області ліві притоки Іршавки та Латориці, у Черкаській області ліва притока Росави та Житомирської області ліва притока Ужа.

Крім річок таку назву мають п'ять населених пунктів у Волинській, Житомирській, Черкаській та два у Чернігівській областях.

Ще одним підтвердженням існування річки є випадково виявлені в травні 2013 р. в центрі с. Хоцьки за 3 м від будівлі сільської ради та за 4 м від кургану-обеліска загиблим односельчанам у відвалі землі з котловану церкви археологічні різночасові матеріали, які можна віднести до чотирьох хронологічних рівнів: неоліт (?) (VI – III тис. до н.е.), київська культура (III – IV ст. н.е.), давньоруський період (XI – перша половина XIII ст.) та ранньомодерного часу (XVII – XVIII ст.).

Саме з цим місцем можна пов'язувати найдавніший центр села і початок його заселення.

Наступна водойма – озеро **Селище**. Це основна північна частина села. Центр кутка утворює озеро з однойменною назвою. Діаметр озера коливається від 60 до 80 м в залежності від пори року. В спекотні літні місяці менший. За водним балансом відноситься до безстічних (випарно-припливних). Тобто, втрачає воду шляхом випаровування. Об'єкт добре ідентифікується на топографічних картах.

Живлення озера мішане. Взимку замерзає. Береги низькі та не мають очеретяних засаджень. Дно піщане, у центральній частині вкрите шаром чорного мулу.

Назва походить від терміна селитися, тобто створювати житло на новому місці. В археології селищами називають залишки неукріпленого поселення. На самій території кутка не зафіксовано давніх поселенських пам'яток. Це пояснюється слабкою дослідженістю даної місцевості. Завдяки цьому досить цікавим й досі відкритим залишається питання про існування навколо озера Селище поселенських структур різних хронологічних періодів.

Наступний тип гідронімів водойми поля: озера **Глинище** та **Рябенкове**. **Рябенкове озеро** – знаходиться за 1 км на південний схід від села перед першою лісосмугою. Діаметр близько 30 м. Долинка блюдце подібної западини природного походження. Утворилась внаслідок просідання товщі

лесу. Часто пересихає в спекотні періоди, але в дощові місяці вода стоїть до середини літа. Назва походить від прізвища родини Рябенко, яка тут проживала. Коли в долині відсутня вода місцеві жителі зчищають мул для підживлення городів та земельних ділянок. Адаже північна, північно-західна, західна, південно-західна, південна, та частково центральна части села мають піщані ґрунти.

Глинище – знаходиться за 1,5 км на північний схід від села. Блюдцеподібна западина природного походження, заповнена водою. Діаметр понад 70 м. Назва відображає першочергове призначення цієї долини – для видобутку глини.

Гідроніми лісу: озера – **Жуковське, Ольхове, Одноріжок, Саськове, Біле, Довгеньке, Минене**, болітця – **Євдошкіне, Кушнірівське, Канівське**.

Жуковське – урочище розміщується за 3,5 км на південь від села в лісі. Назва походить від прізвища Жуковський, який мав на цій території свої володіння. Назва також розповсюджується на лісове болітце та криницю. Його землі були поділені в лісі рівчаком, який і до цього часу прослідковується.

Ольхове – розміщується за 3 км на південний захід від села в лісі східніше ур. Лизогубівщина. У центрі урочища знаходиться озеро та колодязь з джерельною водою. Назва походить від однойменного хутірця. Назва уособлює тип дерев, які тут знаходились – вільха (рос. ольха). Вільха чорна (*Alnus glutinosa*).

Одноріжок – розміщується за 1 км на південний захід від села. За формою полога блюдцеподібна западина природного походження, діаметром понад 130 м. Часто пересихає, та основним джерелом поповнення є підземні води і опади. Місцеве населення інтенсивно використовувало озерце в господарських цілях, поки за наказом голови колгоспу не було розчищено та поглиблено, що призвело до осушення. Назва ймовірно походить від власника садиби на прізвище Однороженко.

Саськове – розміщується за 2,5 км на південь від села поряд з Ліпльавською дорогою. Центр урочища утворює озерце, яке має джерельне живлення. Назва походить від прізвища власника цієї землі – Сасько. Серед місцевого населення розповсюджена до прізвища приставка “пан”. В селі поряд з піщаним кар’єром у північній частині знаходиться його будинок. З середини ХХ ст. це приміщення було пристосоване під дитячий садок. Тепер житловий приватний будинок.

Біле озеро або Кругленьке – розміщене за 3,5 км на північний захід від села в лісі поряд з Білоозірським мисливством. Діаметр понад 380 м. Живлення джерельне. Назва озера Біле ймовірно виникла за відповідним кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і не придатним для вживання води рр. Жовта, Зелена, Чорний Ташлик та інші.

За іншою версією походження назви пов'язують з кольором квітки рослини **Латаття біле** (*Nymphaea alba*), яка покривала всю поверхню водойми.

За третьою версією назва походить від білого кольору піска по берегу водойми. Адже для навколишньої території характерний пісок жовтого або сірого кольору. А можливе одночасне поєднання всіх цих трьох чинників і спонукало до утворення цього цікавого гідроніма.

Цікаво що даний гідронім має аналогічні назви у різних частинах Переяславщини та України.

Довгеньке озеро – розміщується за 3,5 км на захід від села в лісі. Довжина понад 200 м. В центрі озера острів. Назву отримало за свою форму.

Євдошкіне болітце – знаходиться в урочищі Біликівщина. Розміщене за 1,5 км на південний захід від села в лісі. Це блюдцеподібне заглиблення природного походження, діаметром 4-5 м. В спекотні місяці часто пересихає. Основним джерелом поповнення води є опади. Назву болітце отримало від імені жінки, яка тут проживала. Поблизу болітця помітно залишки фруктового саду.

Кушнірівське болітце – знаходиться в урочищі Біликовщина. Розміщене за 1,7 км на південний захід від села в лісі. Назву болітце отримало від прізвища жителя цієї місцини – Кушнір. Це прізвище досить розповсюджене серед жителів села Хоцьки.

Канівське болітце (перше та друге) – знаходяться за 600 м на південь від села в лісі з лівої сторони від Ліпльавської дороги. Назву отримали, ймовірно через напрямок руху Ліпльавської дороги, по якій можна потрапити до Канева. Місцеве населення брало з цих болітць червону глину (глей), для підмазування призьби, комина та припічка. Червона глина символізувала очищувальну силу вогню.

Минене озеро – розміщується за 3,5 км на захід від села на узбережжі берега р. Дніпра. Діаметр понад 80 м. Неподалік знаходиться ур. Раки. На топографічних картах добре ідентифікується. За переказами назва походить від прізвища жителя с. Комарівка, який грав на скрипці посеред купини цього лісового озера [6].

Висновки: Таким чином, проаналізувавши етимологію походження назв гідронімів с. Хоцьки на Переяславщині, ми можемо стверджувати, що в більшості вони мають відантропонімічне походження і лише незначна частка пов'язана з особливостями географічних чи природних умов.

Також гідроніми можуть виступити надійним свідком заселення досліджуваного регіону й у комплексі з даними археології визначити приблизний історичний час цього процесу.

Література:

1. Грінченко Б. Д. *Словарь української мови* / Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909. – Т. 1-4.

2. Брокгауз, Фридрих Арнольд // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах. – СПб., 1890 – 1907.
3. Брахов В. М. Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Мовознавство. – 1957. – Т.14. – С.40-51.
4. Дем'яненко В. М. Заселення території села Хоцьки та околиць (за археологічними матеріалами) // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип.21. – С.31.
5. Дем'яненко В. М., Стріха Т. П. Природно-кліматичні умови формування поселенських структур на околицях та території села Хоцьки Переяслав-Хмельницького району Київської області // PEREYASLAVICA: Наукові записки національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”/ Збірник наукових статей – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип.3(5). – С. 98.
6. Усне свідчення жителів с.Хоцьки Стріхи М. П. (1941 р.н.) та Стріхи Г. З. (1941 р.н.).
7. Усне свідчення лісника Білоозірського лісництва Стріхи П. М. (1968р.н.).
8. Усне свідчення жительки с. Хоцьки Долуд Е. С. (1939 р.н.).
9. Колибенко О. В., Коцур В. П. Етимологічний словник ойконімів та короткий словник топонімів Переяслащини. – Переяслав-Хмельницький, 1995. – 57с.
10. Колибенко О. В., Коцур В. П., Колибенко О. В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяслащини. – Ч. 2. Топонімічні джерела: Навчальний посібник. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майданченко І. С., 2010 – 203с.
11. Колибенко О. В., Колибенко О. В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяслащини (археологічні джерела): навчальний посібник. – Переяслав-Хмельницький, ПЦ “Ризографіка”, 2005. – Ч.1. – 114с.
12. Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 780с.
13. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини / О. С. Стрижак. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 54 с.
14. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник / М. Т. Янко – К.: Знання, 1998. – 432 с.

References:

1. Hrinchenko B. D. Slovar ukrainian movu / B. D. Hrinchenko. - K. 1907 - 1909. - Vol.1 - 4.
2. Brockhaus, Friedrich Arnold // Encyclopedic slovar Brockhaus ta Efron: in 86 tom. - St. Petersburg., 1890 - 1907.
3. Brahnov V. M. Pro miszevi nazvu Perejaslav - Khmelnitsky raiyon na Kyivschini // Linguistics. - 1957. - T.14 . - P.40 -51.
4. Dem'yanenko V. M. Zaselennja teritorii sela Hozki ta okoluz (za archeologichnumi materialama) // Naukovi zapuski z ukrainskoi istorii. - Perejaslav- Hmelynytskyu, 2008. - Vyp.21 . - S.31.
5. Dem'yanenko V. M. Strikha T. P. Pruradni umovu formuvanny poselenski struktur na okoluzjach ta na s. Hotsky Perejaslav- Khmelnitsky rayonu, Kyivzkoj oblasti // PEREYASLAVICA: Naukovi zapuski nazionainogo zapovidnuka

- "Perejaslav" / Zbirnik naukovich statei - Perejaslav- Hmelynytsky, 2009. - Vyp.3 (5). - S.98.
6. *Usne svidchennya czhutuliv s. Hotsky Strikha M. P. (1941 r.n.), ta Strikha G. Z (1941 r.n).*
  7. *Usne svidchennya lisnuka Biloozirskoho lisnuztva Strikha P. M. (1968 r.n.).*
  8. *Usne svidchennya czhutuliv s. Hotsky Dolud E. S. (1939 r.n.).*
  9. *Kolybenko O. V., Kocur V. P. Etumologichnui slovnuk oikonimiv ta korotki slovnuk toponimiv Pereyaslavshchyny. - Perejaslav - Khmelnytsky, 1995. – 57 s.*
  10. *Kolybenko A. V., Kocur V. P. Kolybenko O. V. Istoriko-kraeznavchi doslidzennja Pereyaslavshchyny. - Part 2. Toponymic djerela: Manual. - Korsun -Shevchenko: FOP Maydanchenko IS, 2010 – 203 s.*
  11. *Kolybenko O. V., Kolybenko O. V. Istoriko-kraeznavchi doslidzennja Pereyaslavshchyny. (archaeological djerela): Tutorial. - Perejaslav - Khmelnytsky, PC " Ryzohrafika ", 2005. - Part 1 . – 114 s.*
  12. *Slovnuk hydronyms Ukraine. - Kyiv: Naukova Dumka, 1979. – 780 s.*
  13. *Stryzhak O. S. Nazvi rich Poltavchinu / O. S. Stryzhak. - K. : Type of USSR, 1963. - 54 p.*
  14. *Janko M. T. Toponymic slovnuk Ukraine: slovnuk-dovidnuk / M. T. Janko - K.: Znannja, 1998. - 432 p.*

ПЕДАГОГІКА

УДК: 005.336.2:78.071.2:7.077:377.7

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Бендер Ю. О.

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПНУ, Україна, Миколаїв

Художньо-естетичне виховання дає можливості для виховання майстра-творця, суб'єкта культурного дійства. Процес формування художньо-естетичної компетентності відбувається через художньо-естетичну діяльність, як найвищий етап розвитку естетичної потреби та активності.

Ключові слова: художньо-естетична компетентність, художньо-естетична діяльність, структура художньо-естетичної діяльності.

Бендер Ю. А. Художественно-эстетическая деятельность, как основное средство формирования художественно-эстетической компетентности / Институт педагогического образования и образования взрослых НАПНУ, Украина, Николаев

Художественно-эстетическое воспитание дает возможность для воспитания мастера-творца, субъекта культурного действия. Процесс

формирования художественно-эстетической компетентности происходит на основе художественно-эстетической деятельности, как высшего этапа эстетической потребности и активности.

Ключевые слова: художественно-эстетическая компетентность, художественно-эстетическая деятельность, структура художественно-эстетической деятельности.

Bender J. O. Aesthetic and artistic activity as the main means for shaping the artistic and aesthetic competence / Institute of Teacher Education and Adult Education NAPSU, Ukraine, Mikolaev

Artistic and aesthetic education provides opportunities for education master creator, the subject of cultural activities. The formation of the artistic and aesthetic competence occurs through artistic and aesthetic activities as the highest stage of development needs and aesthetic activity.

Keywords: artistic and aesthetic competence, artistic and aesthetic activity, the structure of artistic and aesthetic activities.

Вступ.

Піднесення рівня художньо-естетичного розвитку сучасного фахівця стає сьогодні важливим і перспективним напрямом його професійної підготовки. Проблемі художньо-естетичного розвитку особистості присвячено цілу низку наукових праць. Зокрема, про необхідність залучення спеціалістів різних галузей до мистецтва та художньо-творчої діяльності йдеться у працях Г. Ващенко, І. Зязюна, В. Іванова, Д. Лихачова. Обґрунтуванню ролі мистецької освіти як засобу художньо-естетичного розвитку особистості присвячено дослідження Л. Масол, Н. Миропольської, О. Олексюк, О. Рудницької, О. Ростовського, Г. Падалки, О. Щолокової та ін.

Водночас, незважаючи на значний інтерес науковців до різних аспектів проблеми художньо-естетичного розвитку особистості, вони ще не приділяли спеціальної уваги дослідженню теоретико-методологічних засад та існуючої практики художньо-естетичного розвитку майбутнього фахівця в системі професійної освіти. У зв'язку з цим завданнями даної статті є визначення методологічних та теоретичних засад художньо-естетичного розвитку особистості в системі професійної освіти, а також аналіз сучасного стану його здійснення в навчальних закладах України різних типів і рівнів акредитації.

Опрацювання наукових джерел та узагальнення існуючих підходів до визначення сутності художньо-естетичного розвитку особистості дозволило розглядати його як зумовлене впливом мистецтва зростання рівня художньої та естетичної культури професіонала, сформованості його естетичних якостей та художніх здібностей, естетичного досвіду та естетичного ставлення до оточуючого світу, процесу та результатів своєї професійної діяльності.

У системі професійної освіти особливості художньо-естетичного розвитку виявляються у його професійній та творчій спрямованості і детермінованості змісту й напрямів вимогами професії до фахівця. Високий рівень художньо-естетичного розвитку фахівця, що виявляється в його

почутті задоволення від процесу та результатів художньо-естетичної діяльності, зумовлює в нього, у свою чергу, прагнення до привнесення оригінального, естетичного начала у свою професійну працю, здійснення її за законами краси.

Основний засіб художньо-естетичного розвитку та розвитку художньо-естетичної компетентності – це художньо-естетична діяльність. Художньо-естетичні знання та досвід розвиваються та закріплюються лише через діяльність.

«Діяльність нерозривно пов'язана з пізнанням та волею, спирається на них, неможлива без пізнавальних та вольових процесів. Діяльність – це внутрішня (психічна) та зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою.

Діяльність – це така форма активного відношення до дійсності, крізь яку встановлюється реальний зв'язок між людиною та світом, що її оточує» [3].

Різні види діяльності виражаються у спілкуванні з витворами мистецтва та набутті знань про мистецтво, у формуванні в процесі спілкування з мистецтвом здібності адекватного бачення художнього образу як основи аналітичного відношення до мистецтва, у зануренні в активну художньо-творчу діяльність. Засобами діяльності формується й художня потреба, яка стимулює виникнення нової потреби, як наступного етапу художньо-естетичної діяльності.

Елементи художньо-естетичної діяльності присутні в будь-якому матеріальному чи художньому виробництві. Історично вони оформились у особливу форму свідомості – мистецтво, як концентроване вираження художньо-естетичного відношення людини до світу та себе.

Якщо діяльність – провідний фактор розвитку і самореалізації особистості, то педагогічна задача полягає у: створенні необхідних умов для діяльності студентів у окресленій проблематиці із зазначенням провідного типу діяльності, забезпеченні різноплановою художньо-естетичною діяльністю як основою для художньо-естетичного розвитку особистості, її художньої свідомості.

Соціологи виокремлюють два основні засоби впливу на особистість: прямий (маніюлятивний) та косвенний (вплив через зміну оточуючого середовища та створення нових зв'язків особистості з середовищем). Оптимальним засобом в процесі розвитку художньо-естетичної компетентності студентів може бути лише другий засіб впливу, оскільки весь процес взаємодії з особистістю студента та виховання художніх потреб необхідно будувати на активній самостійній художньо-творчій діяльності студентів, спираючись на їхні інтереси, бажання, можливості, потреби. Відповідно, процес розвитку художньо-естетичної компетентності має ґрунтуватись на наскрізній художньо-творчій діяльності студентів.

Процес формування художньо-естетичної компетентності майбутніх керівників аматорських музичних колективів – це складне багатокomпонентне дійство. Особливості процесу художньо-естетичної діяльності

відображаються в його структурі. Вивченням даного питання займалися Б. Г. Ананьєв, К. К. Платонов, В. Д. Шадриков, В. Н. Сагановський.

Діяльність структурують за функціональними признаками (М.С.Каган, за мотивацією (А. Н. Леонтьєв), але найбільш узагальнюючою є структура представлена В. Н. Сагановським – замисел (сєнс – цїль – план), реалїзація (можливості суб'єкта – засоби – предмет) та результат (надпродукт). Всї складові виступають у взаємодїї та взаємообумовленї.

Дослїдник С. А. Останїна, аналізуючи особливості художньо-естетичної діяльності, визначає таку її структуру: мотиваційно-цїннїсний компонент, когнїтивно-художнїй компонент, креативно-особистїсний компонент, активно-творчий компонент.

Сутнїсть художньо-естетичної діяльності керївника аматорського музичного колективу відображає така структура, в основї якої три взаємообумовленї компоненти: раціонально-пїзнавальний, емоційно-цїннїсний та поведїнково-діяльнїсний.

Раціонально-пїзнавальний компонент передбачає конкретну обїзнанїсть у відповіднїй галузї професїйної діяльності, загальнокультурнї знання, обїзнанїсть у галузї музичного мистецтва, умїння добирати високохудожнї твори для естетичного виховання, організовувати увагу учасникїв аматорського музичного колективу, а також умїння та навички у виконавськїй діяльності.

Емоційно-цїннїсний компонент – це оволодїння художньо-образною сферою, як найбільш яскраво відображає саме естетичне у сприйняттї та свїдомостї людини. Вона визначає їнтенсивнїсть розвитку їнтересїв, потреб, мотивїв особистостї студента в музично-естетичнїй діяльності. За допомогою естетичної спрямованостї здїйснюється розвиток емоційного прийманнї мистецтва та естетики навколишнього свїту.

Поведїнково-діяльнїсний компонент виявляється у прагненнї творчого самовдосконалення, вмїння формувати та розвивати у вихованцїв систему естетичних їдеалїв, володїння навичками художньої їнтерпретацїї музичнїх творїв. Процес розвитку особистостї музиканта – це засїб передачі від одного поколїння до їншого загальнолюдських цїнностей, при сприйняттї та вїдтвореннї яких відбувається творчий саморозвиток.

Художньо-освітнїй процес починається з формування уявлень та понять, накопиченнї початкових знань, здатностї до сприйманнї емоційно-образного змїсту. Важлива роль належить процесу навчаннї студентїв, якї непїдготовленї до сприйняттї мистецтва. Набуваючи художньо-естетичний досвїд взаємодїї з рїзними видами мистецтва, студент формує власне ставлення на основї природних задаткїв у навчальному процесї. Якщо взяти за основу навчально-виховнїй процес коледжа культури ї мистецтв, то структура художньо-естетичної компетентностї майбутнїх керївникїв аматорських музичних колективїв виглядатиме наступним чином:

1. Формування початкових художньо-естетичних уявлень, як основи художньо-естетичної компетентностї.

2. Інтенсивний розвиток професійно-мистецьких фахових знань та умінь.
3. Професійна виробнича практика.

Така структура процесу формування художньо-естетичної компетентності дає можливість оперативно керувати процесом навчання студентів, спираючись на їх індивідуальні можливості та особливості творчих здібностей.

Використання проблемного, культурологічного, особистісно-діяльнісного підходів до організації процесу художньо-естетичного виховання та формування художньо-естетичної компетентності удосконалює змістовну частину навчальної програми, розставляє акценти в організації художньо-естетичної діяльності, виокремлює:

- перспективні проблеми формування особистісного відношення студентів до різних видів мистецтва;
- соціальні проблеми, що пов'язані із дорученням студентів до художньої творчості та різних видів художньо-естетичної діяльності з метою підвищення інтелектуального рівня засобами мистецтва;
- проблеми управління художньо-естетичною діяльністю через залучення студентів до позааудиторної мистецької діяльності для розвитку особистих здібностей;
- в навчальному художньо-естетичному процесі виховання відношення студентів до раціональної організації часу (навчального, позанавчального);
- проблеми забезпечення талановитих студентів умовами формування ставлення до самого себе, як особистості здатної до самоконтролю, самопізнання, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення;
- проблеми виховання духовної культури студента.

Формування художньо-естетичної компетентності майбутнього керівника аматорського музичного колективу відбувається на основі систематичного цілеспрямованого художньо-педагогічного процесу навчання, який побудований на предметній діяльності, засвоєнні навчальної інформації. Сутність предметної діяльності полягає у активному впливі на студента, особливості технології процесу художньо-естетичної освіти майбутнього працівника сфери культури. Теоретична діяльність а заняттях одночасно зорієнтована на формування художньо-естетичної культури та розвиток інтелектуальних здібностей, на рефлексію на рівні теоретико-методологічних основ. Таким чином, в процесі спілкування з мистецтвом виникає можливість реалізації важливого критерію сформованості культури у вигляді особистих якостей студента.

Початковий період залучення до культурних цінностей – це визначення здібностей студента до художньо-естетичної діяльності через прояв зацікавленості видами мистецтва, формування у майбутнього керівника аматорського музичного колективу першочергових уявлень про засоби

художньої виразності, виховання естетичних смаків та бажання засвоїти основи художньої мови, як основи спілкування для майбутньої професії.

Для здійснення диференційного підходу для визначення рівня естетичного розвитку студента, професійних здібностей керівника музичного колективу, рівня загальної ерудиції та спеціальних музичних знань пропонуємо наступні критерії оцінювання:

- студенти, які мають яскраво виражене професійне спрямування, художні, творчі здібності;
- студенти, які мають яскраво виражене професійне спрямування, але не завжди яскраво виражені творчі здібності;
- студенти, які мають посередні художні здібності, але
- студенти, які не мають професійного спрямування та виражених художніх здібностей.

Основними для студентів коледжів культури і мистецтв є характеристики музичного спрямування особистості у поєднанні з культурно-організаторськими здібностями студента.

1. Інтелектуально-музичні якості та практична музично-виконавська діяльність характеризують глибина знань, інтелектуальні можливості засвоєння різних початкових предметів, ерудованість, широта духовних інтересів, вміння проявляти чуттєво-емоційні якості особистості.
2. Емоційно-вольовим якостям притаманна енергійність, самостійність, емоційність, активність, волева стійкість, комунікабельність, колективізм, активно-творчий прояв зацікавленості музичним мистецтвом, художнього сприйняття, образного мислення, уяви.
3. Організаторські здібності – практичність, ініціативність, самокритичність.

Висновки

Розв'язання проблеми художньо-естетичної діяльності студента ускладнюється тим, що сучасні вищі навчальні заклади культури і мистецтв зорієнтовані на формування професіонала, дотепер не мають єдиного підходу до розуміння сутності поняття «компетентність». Зрештою, лише сам студент є справжнім суб'єктом естетичної активності. Він більш чи менш усвідомлено ставиться до різноманітних ситуацій, шукає найбільш сприятливі умови для власної естетичної самореалізації. Студенти як безпосередні учасники різноманітних художньо-мистецьких акцій і естетичних ситуацій, виявляють неоднорідну за рівнем, характером і змістом естетичну активність: продуктивну чи репродуктивну, вибіркочну чи різнопланову, стійку чи епізодичну.

У площині формування художньо-естетичної компетентності студентів коледжів культури і мистецтв особливе місце відводиться таким структурним елементам загальної системи професійної підготовки: обов'язковому оволодінню кожним студентом естетичною культурою, незалежно від рівня художньої обдарованості та професійної спеціалізації; формуванню нового

уявлення про роль керівника аматорського музичного колективу у вихованні естетичної свідомості його учасників; забезпеченню постійного самовдосконалення студента, спрямованого на органічне поєднання естетичних знань та естетичної поведінки в процесі творчої діяльності.

Література:

1. *Життєва компетентність особистості: Наук.-методичний посібник / За ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. – К.: Вища школа, 2003. – 243 с.*
2. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. –112 с.*
3. *Петровский А. В. Общая психология: Учебник для студентов педагогических институтов / Под ред. А. В. Петровского. 2-е изд. Доп. И переработанное. М., 1976. 158-160 с.*
4. *Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. – Навч. посібник. – К.: 2002. – 270с.*
5. *Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. - М.: Просвещение, 1968.*
7. *Харламов, И. Ф. Педагогика: Крат. курс: Учеб. пособие / И. Ф. Харламов. – 2-е изд., стер. – Мн.: Выш. шк., 2004. – 272 с.*

References:

1. *Zhyttyeva kompetentnist osobystosti: Nauk.-metodychnyy posibnyk / Zared. L. Sokhan, I. Yermakova, H. Nesen. – K.: Vyshcha shkola, 2003. – 243 s.*
2. *Kompetentnisnyy pidkhid u suchasniy osviti: svitovyy dosvid ta ukrayins'ki perspektyvy: Biblioteka z osvitr'oyi polityky / Pid zah. red. O. V. Ovcharuk. – K.: “K.I.S.”, 2004. –112 s.*
3. *Petrovskyy A. V. Obshchaya psykholohyya: Uchebnyk dlya studentov pedahohycheskykh ynstytutov / Pod red. A. V. Petrovskoho. 2-e yzd. Dop. y pererabotannoe. M., 1976. 158-160 s.*
4. *Rudnyts'ka O. P. Pedahohika: zahal'na ta mystets'ka. – Navch. posibnyk. – K.: 2002. – 270s.*
5. *Ushynskyy K. D. Yzbrannyye pedahohycheskye proyzvedenyua. - M.: Prosveshchenye, 1968.*
6. *Kharlamov, Y. F. Pedahohyka: Krat. kurs: Ucheb. posobyе / Y. F. Kharlamov. – 2-e yzd., ster. – Mn.: Vysh. shk., 2004. – 272 s.*

УДК 378.14

**ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ МАТЕМАТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПРОГРАМІСТІВ****кандидат педагогічних наук, Кучерук О. Я.**

Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький

В статті розглядаються принципи математичної підготовки інженерів-програмістів. Системоутворюючим принципом в системі принципів математичної підготовки майбутніх інженерів-програмістів є принцип професійної спрямованості. Описано суть та значення принципу професійної спрямованості.

Ключові слова: інженер-програміст, принцип, професійна спрямованість.

Кучерук О. Я. Профессиональная направленность математической подготовки будущих инженеров-программистов / Хмельницкий национальный университет, Украина, Хмельницкий

В статье рассматриваются принципы математической подготовки инженеров-программистов. Системообразующим принципом в системе принципов математической подготовки будущих инженеров-программистов является принцип профессиональной направленности. Описаны сущность и значение принципа профессиональной направленности.

Ключевые слова: инженер-программист, принцип, профессиональная направленность.

Kucheruk O. Ja. Professional orientation of mathematical training of future software engineers / Khmelnytsky National University, Ukraine, Khmelnytsky

The article discusses the principles of mathematical training software engineers. Systemically important principle in the system of principles of mathematical training of future software engineers is the principle of professional orientation. Describes the nature and significance of the principle of professional orientation.

Keywords: Software Engineer, principle, professional orientation.

Вступ. Рівень інтелектуального розвитку всіх верств населення є одним з найважливіших показників розвитку суспільства на сучасному етапі. Це пов'язано, в першу чергу, з різким збільшенням обсягів та зміною характеру інформації, яку має «пропустити через себе» людина. Від рівня розвитку людини залежить її здатність до опанування новою інформацією, новими технологіями, новими професіями. Крім того, характерною рисою розвитку науки та техніки в нинішній час є зміна ролі математичних знань для фахівців різних профілів. Все це визначає особливу роль математики в розвитку суспільства та математичної освіти в розвитку особистості [1].

Характерною рисою сьогодення є проникнення інформаційних технологій в усі галузі людської діяльності, тому підготовка висококваліфікованих фахівців ІТ-напряму – одне з важливих завдань вищої освіти України сьогодні. Професійна ж діяльність ІТ-фахівців нині вимагає глибоких знань у відповідних галузях застосувань, проте ці знання не дадуть очікуваного результату без фундаментальної математичної підготовки.

Мета статті – висвітлити суть та значення професійної спрямованості математичної підготовки майбутніх інженерів-програмістів.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть математика є невід’ємним елементом системи освіти у всьому світі. Математика та вища математична освіта в сучасних умовах відіграє особливу роль у підготовці майбутніх фахівців у галузі математики, інформатики, комп’ютерних та інформаційних технологій, техніки, економіки, управління, тощо. Важливість математичної освіти у підготовці майбутніх фахівців визначається низкою обставин:

– математика є найбільш універсальним інструментом пізнання навколишнього світу, оволодіти яким повинна кожна освічена людина;

– знання математики є необхідною умовою вивчення інших наук та відповідних їм навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах (вони дозволяють працювати зі спеціальною літературою, здійснювати дослідження та розв’язувати задачі, що виникають в професійній діяльності);

– математика є найбільш дієвим та перевіреним часом інструментом розумового розвитку (абстрактність її побудов, строгість понять, логічна доказовість положень визначають особливий спосіб мислення, розвивають такі розумові операції, як порівняння, аналіз та синтез, абстрагування, конкретизація та узагальнення), тобто математика формує сучасне наукове мислення;

– математика формує важливі для життя та професійної діяльності якості особистості, такі як наполегливість у досягненні мети, завзятість, працелюбність, акуратність;

– математика формує узагальнену, науково обґрунтовану систему уявлень, поглядів на природу, суспільство, мислення [2, 3].

Для вирішення питань підготовки інженерів-програмістів конкурентоздатних на сучасному ринку праці та пристосованих до сучасних вимог ІТ-бізнесу необхідна відповідна організація їх математичної підготовки у ВНЗ.

Якість математичної підготовки майбутніх інженерів-програмістів залежить від ступеня обґрунтування трьох основних складових: цілей навчання; змісту навчання та принципів організації навчального процесу.

Формування та структурування змісту математичної підготовки, вибір форм, методів та засобів навчання регламентуються системою принципів.

Принцип (від лат. *principium* – початок, основа) – основа, на яку треба спиратися і якою необхідно керуватися [4, С.109].

За визначенням В. І. Загвязинського, принцип – це інструментальний, даний в категоріях діяльності вираз педагогічної концепції, це методичний вираз пізнаних законів та закономірностей, це знання про цілі, сутність, зміст та структуру навчання, яке виражається в формі, що дозволяє використовувати їх в якості регулятивних норм практики [5].

А. І. Кузьмінський визначає принципи навчання, як вихідні положення теорії навчання, які є орієнтирами для визначення змісту, засобів, форм та методів організації навчання [6].

Принципи математичної підготовки – це система провідних вимог, правил її організації та змістового наповнення, виконання яких дозволяє досягти зазначених цілей [7]. Система принципів цілісно відображає навчальний процес та надає можливість комплексно підходити до його вдосконалення.

На основі аналізу наукових праць А. Дорофєєва, Л. Журбенко, А. Ольневої, В. Петрук, Є. Плотнікової, В. Поладової, І. Тарасової, Ю. Триуса, А. І. Кузьмінського та інших нами було визначено принципи організації математичної підготовки майбутніх інженерів-програмістів, серед яких: принципи, що дозволяють сформулювати зміст навчальних програм та тематичних планів із вивчення математичних дисциплін (принцип науковості, принцип фундаментальності та універсальності, принцип системності, принцип доступності та принцип узгодженості змісту математичних дисциплін та цілей навчання), принципи, що дозволяють визначити методи навчання математики та вимоги до забезпечення навчальної діяльності (принцип первинності метода пізнання, принцип мотиваційного забезпечення навчальної діяльності, принцип стійкості знань, принцип усвідомленості, активності та самостійності), принципи, що визначають засоби навчання математики (принцип міжпредметних зв'язків), принципи, що визначають організаційні форми навчально-виховного процесу (принцип раціонального поєднання колективних та індивідуальних форм навчальної роботи; принцип індивідуального підходу; принцип неперервності).

Специфічним принципом для вищої школи є *принцип професійної спрямованості* навчання, оскільки вища школа завжди є та буде професійною за своєю суттю та призначенням. Принцип професійної спрямованості вирішує протиріччя між вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості та необхідністю її підготовки до активної участі в певній галузі професійної діяльності у відповідності до особистих інтересів, індивідуальних здібностей та суспільних потреб.

На нашу думку, принцип професійної спрямованості виступає системоутворюючим принципом в системі розглянутих принципів математичної підготовки майбутніх інженерів-програмістів, який об'єднує та взаємопов'язує всі принципи системи.

Принцип професійної спрямованості математичної підготовки передбачає інтеграцію фундаментальних математичних дисциплін зі спеціальними математичними та професійно орієнтованими дисциплінами у

ВНЗ, загальнонаукових математичних знань з професійними знаннями та вміннями, а також формування значимих якостей майбутнього фахівця.

Проявляється принцип професійного спрямування у відборі теоретичних та практичних задач, що мають професійну спрямованість. Проте для вирішення таких задач в сфері програмування майбутньому інженеру-програмісту не достатньо лише просто математичних знань. Необхідно при вивченні математичних дисциплін одержати вміння перекладати початкову задачу на мову математики, тобто створювати її математичну модель. Майбутній інженер, як зазначає А.Д. Мишкіс, вивчає математику для того, в першу чергу, щоб вміти її застосовувати. А застосування математики базується на понятті математичної моделі [8].

Останні десятиліття характеризуються тим, що в багатьох галузях діяльності людини оновлення фундаментальних знань відбувається за рахунок інтенсивного використання математичного моделювання.

Процес моделювання є важливим і у професійній діяльності інженера-програміста, оскільки розробка програмного продукту проходить декілька етапів (рис.1), серед яких важливим є створення моделі початкової задачі з метою подальшого створення програмного продукту.

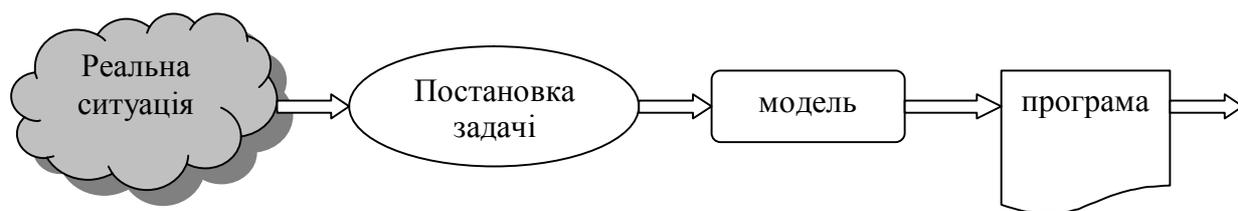

Рис. 1. Початкові етапи розробки програмного продукту

Тобто, принцип професійного спрямування математичної підготовки проявляється в процесі моделювання. Моделювання – спосіб дослідження будь-яких явищ, процесів або об’єктів шляхом побудови й аналізу їх моделей [8].

Моделювання робить математичні та професійні знання об’єктивно значимими тому, що:

- сприяє формуванню у студента уявлення про математичні методи пізнання дійсності;
- формує вміння важливі для професійної діяльності інженера-програміста: дослідницькі (аналіз задач та їх розв’язання), конструкторські (переклад предметної ситуації на мову математики, побудова нових або дослідження вже існуючих математичних моделей), виконавчі (застосування внутрішньо модельних розв’язків);
- розвиває загальні прийоми дослідження (аналіз, абстрагування, порівняння, узагальнення, аналогія, індукція та інші) [9].

Таким чином, суть професійної спрямованості математичної підготовки полягає в забезпеченні цілісного сприйняття студентами ситуацій з їх майбутньої професійної діяльності, спеціального поєднання змісту та форм

організації навчання, завдяки чому розкривається інструментальна роль математичних методів, прогностичний та інтеграційний потенціал математичних моделей. Отже, професійно спрямована математична підготовка майбутніх інженерів-програмістів сприяє досягненню цілей їх професійної підготовки у ВНЗ.

Висновок. Наведена система принципів дозволяє визначитись із змістом, методами, засобами та організаційними формами навчального процесу при вивченні математичних дисциплін у процесі підготовки майбутніх інженерів-програмістів.

Література:

1. Чернова Ю. К. Математическая культура и формирование ее составляющих в процессе обучения: монография / Ю. К. Чернова, С. А. Крылова. – Тольятти: ТолПИ, 2001. – 172 с.
2. Плотникова Е. Г. Концептуальные положения процесса обучения математике в вузе / Е. Г. Плотникова // Высшее образование сегодня. – 2011. – №3. – С. 88-91.
3. Пастушенко С. М. Цілі фізико-математичної підготовки та методологічні засади дидактичної системи інтеграції фізико-математичних знань майбутніх інженерів / С. М. Пастушенко, В. М. Кулішенко, Т. С. Лень // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. VIII. – С. 25–31.
4. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. та ін., за ред. З. Н. Курлянд. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
5. Загвязинский В. И. Теория обучения: современная интерпретация: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 192 с.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / А. І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
7. Муранова Н. Принципи фізико-математичної освіти старшокласників у системі підготовки до навчання у технічному університеті [Електронний ресурс] / Н. Муранова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2011_6/30/pdf
8. Мышкис А. Д. Элементы теории математических моделей / А. Д. Мышкис. – М.: КомКнига, 2007. – 192 с.
9. Дорофеев А. В. Многомерная математическая подготовка будущего педагога: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.08 / Андрей Викторович Дорофеев. – Казань, 2011. – 394 с.

References:

1. Chernova Yu. K. Matematycheskaya kul'tura y formirovaniye ee sostavlyayushchykh v protsesse obucheniya: monografyya / Yu. K. Chernova, S. A. Krylova. – Tol'yatty: TolPY, 2001. – 172 s.

2. Plotnykova E. N. *Kontseptual'nye polozhennya protsessa obucheniya matematyke v vuze* / E. N. Plotnykova // *Vysshee obrazovaniye sehodnya*. – 2011. – № 3. – S. 88-91.
3. Pastushenko S. M. *Tsili fizyko-matematichnoyi pidhotovky ta metodolohichni zasady dydaktychnoyi systemy intehratsiyi fizyko-matematichnykh znan' maybutnikh inzheneriv* / S. M. Pastushenko, V. M. Kulishenko, T. S. Len' // *Teoriya ta metodyka navchannya fundamental'nykh dystsyplin u vyshchiiy shkoli: zbirnyk naukovykh prats'*. – Kryvyi Rih, 2013. – Vyp. VIII. – S. 25–31.
4. *Pedahohika vyshchoyi shkoly: navch. posib.* / Z. N. Kurlyand, R. I. Khmelyuk, A. V. ta in., za red. Z. N. Kurlyand. – K.: Znannya, 2007. – 495 s.
5. Zahvyazynskyy V. Y. *Teoryya obucheniya: sovremennaya ynterpretatsyya: ucheb. posobyе dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyy* / V. Y. Zahvyazynskyy. – M.: Yzdatel'skyy tsentr «Akademya», 2001. – 192 s.
6. Kuz'mins'kyu A. I. *Pedahohika vyshchoyi shkoly: navch. posibnyk* / A. I. Kuz'mins'kyu. – K.: Znannya, 2005. – 486 s.
7. Muranova N. *Pryntsypy fizyko-matematichnoyi osvity starshoklasnykiv u systemi pidhotovky do navchannya u tekhnichnomu universyteti [Elektronnyy resurs]* / N. Muranova. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2011_6/30/pdf
8. Myshkys A. D. *Elementy teoryu matematycheskykh modeley* / A. D. Myshkys. – M.: KomKnyha, 2007. – 192 s.
9. Dorofeev A. V. *Mnohomernaya matematycheskaya podhotovka budushcheho pedahoha: dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.08* / Andrey Vyktorovych Dorofeev. – Kazan', 2011. – 394 s.

УДК 378.091

СОЦІАЛЬНО - ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Нгуен М. К.

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Україна, м. Київ

Стаття присвячена висвітленню соціально-педагогічних аспектів міграційних процесів в сучасному суспільстві. Мета статті полягає в обґрунтуванні феномену міграції з точки зору соціально-педагогічної адаптації та соціалізації сім'ї мігрантів та їхніх дітей. Проаналізовано міграцію, як фактор дестабілізації адаптації дітей мігрантів і причини міграції, які негативно впливають на розвиток дитини.

Ключові слова: діти-мігранти, соціальна адаптація, турбота, спілкування, соціалізація.

Нгуен Мань Кыонг Социально-педагогические аспекты миграционных процессов/ Межрегиональная Академия управления персоналом, Украина, Киев.

Статья освещает социально-педагогических аспектов миграционных процессов в современном обществе. Цель статьи состоит в обосновании феномена миграции с точки зрения социально-педагогической адаптации и социализации семьи мигрантов и их детей. Проанализированы миграция, как фактор дестабилизации адаптации детей мигрантов и причины миграции, которые негативно влияют на развитие ребенка.

Ключевые слова: дети-мигранты, социальная адаптация, забота, общение, социализация.

Nguyen Man' Kyong Social and educational aspects of migration processes/ Inter-regional Academy of personnel management, Ukraine, Kiev.

The article is devoted to the social and educational aspects of migration in contemporary society. The purpose of the article is to justify the phenomenon of migration in terms of social and educational adaptation and socialization of migrant families and their children. Analysis of migration as a factor destabilizing the adaptation of children of migrants and migration causes that negatively affect a child's development.

Keywords: migrant children, social adaptation, care, communication, socialization.

Вступ.

Наукові розробки сучасних проблем міграції відрізняються багатогранністю і широким спектром досліджуваних об'єктів. Так, взаємні установки і стратегії міжкультурної взаємодії мігрантів та приймаючого населення, соціально-психологічні установки російської молоді по відношенню до мігрантів досліджено в працях Н. М. Лебедевої [1, с.276]. Етнопсихологічні та соціально-психологічні питання біженців і вимушених переселенців, досвід практичної роботи з надання психологічної підтримки даної категорії осіб проаналізовано у дослідженнях Г. У. Солдатової [2].

Проблему інтеграції вимушених мігрантів в місцеве співтовариство вивчала група дослідників – Б. Г. Жогін, Т. Ф. Маслова і В. К. Шаповалов та ін. [3]. В цілому увагу вчених сконцентровано на психологічних, демографічних і соціальних особливостях міграції, при цьому абсолютно відсутні роботи, пов'язані з освітньою парадигмою міграції, з адаптацією, підтримкою і захистом дітей-мігрантів.

У вітчизняній педагогіці дослідження, присвячені педагогічним проблемам міграції, вкрай рідкісні і розрізнені. Наприкінці 90 -х років наукова школа Є. В. Бондаревської (І. В. Бабенко, М. А. Болдирєва, О. В. Гукаленко, Л. М. Сухорукова та ін.) розробила новий напрямок у педагогіці – мігрантська педагогіка. Мігрантська педагогіка досліджує проблеми адаптації та соціалізації, педагогічної підтримки та захисту дітей, що мають проблеми у зв'язку з міграцією. В якості методичної основи мігрантської педагогіки використовуються філософський принцип гуманізму, аксіологічний, синергетичний, культурологічний і особистісний підходи, положення теорії соціальної адаптації та проєкту культури.

О. В. Бондаревська вважає, що ефективно вирішення проблем навчання і виховання дітей-мігрантів може бути забезпечено в особистісно-орієнтованому освітньому процесі [4, с.11]. Це обумовлено тим, що особистісно-орієнтована освіта являє собою утворення, яке не тільки озброює людину знаннями, вміннями та навичками, а й допомагає їй у вирішенні її життєвих проблем. У контексті особистісно-орієнтованого підходу виховання розглядається як гуманітарна практика, спрямована на турботу і допомогу дітям-мігрантам, відновлення їх природно-антропологічних прав, на подолання соціальної дезінтеграції та маргіналізації.

Культуроцилісність середовища школи є необхідною умовою зменшення і часткового подолання соціально-психологічної напруженості, дискомфорту, екзистенційного вакууму, страху, безвиході та інших стресових станів, у яких перебувають діти-мігранти.

І. В. Бабенко зазначає, що ситуація міграції особливо важка для дітей і підлітків, які в нормальному випадку повинні інтегруватися в суспільство через посередництво системи освіти [5]. Однак ця система не запрограмована для них і зустрічає їх з недовірою. Вони повинні докладати більших зусиль, ніж їх однолітки, і часто зазнають невдачі. Тривалий час вважалося, що зусилля адаптуватися повинен докладати виключно сам мігрант. Сьогодні допускається, що приймаюча спільнота зобов'язана полегшити йому цей процес, особливо дітям та юнакам-мігрантам. Шкільна система повинна враховувати їх положення, їх рубежі і потреби, особливо враховувати дві обставини: 1) дитина-мігрант не знає або погано знає мову і психологію шкільної системи; 2) у процесі інтеграції дитина ризикує втратити власну мову і культурні особливості своєї особистості.

У наукових працях О. В. Гукаленко показані важливість і багатоаспектність проблем полікультурної освіти та педагогіки роботи з дітьми-мігрантами в ракурсі гуманістичної парадигми. Педагогіка роботи з дітьми-мігрантами представлена в роботах О. В. Гукаленко як нова галузь педагогічного знання, що вивчає і забезпечує процес адаптації та підтримки дітей-мігрантів та їхніх сімей в полікультурному освітньому просторі. Її категоріями виступають міжкультурна освіта, учні-мігранти, фонові знання, соціокультурна адаптація, реабілітація, діалог культур, культурний шок, підтримка і захист особистості, особистість на рубежі культур. Система педагогічної підтримки і захисту учнів-мігрантів і її розвиток в полікультурному освітньому просторі представлені як середовище виховання, освіти, розвитку, адаптації та реабілітації дітей-мігрантів [6].

Завдання статті – розглянути соціально-педагогічні аспекти міграційних процесів. Соціально-педагогічний підхід при вивченні проблем міграції акцентує увагу на проблемах соціально-педагогічної адаптації та соціалізації сім'ї мігрантів та їхніх дітей, їх супроводу та підтримки. Соціальна педагогіка розглядає проблему міграції в ракурсі створення комплементарного середовища для взаємодії “своїх” і “чужих” (“місцевих” і “прийшлих”). Крім цього, соціально-педагогічний підхід в дослідження

міграції спрямовує на вивчення форм, принципів і методів педагогічного впливу на учнів-мігрантів для успішного оволодіння найчастіше новою мовою і отримання знань для успішної реалізації свого потенціалу.

Міграція включається в контекст зміни та становлення відносин певних груп людей або індивідів у приймаючому соціальному середовищі. Ми розглядаємо в міграції населення аспекти, що призводять до суперечностей дітей-мігрантів при зіткненні з новим соціальним середовищем, відхиленнями від норми (дезадаптація, дезінтеграція, маргіналізація, девіація). Діти-мігранти є суб'єктами, яким необхідний соціально-педагогічний супровід в адаптації, інтеграції та соціалізації.

Використовуючи соціально-педагогічний підхід, в нашому дослідженні виявлено й охарактеризовано такі фактори міграції які дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів, як макрофактори, мезофактори, мікрофактори і особистісні фактори.

До широкого контексту розвитку дитини-мігранта відносяться і макрофактори, які А.В. Мудрик розцінює як характеристики суспільства, в якому проживає дитина, так і характеристики суспільства походження [7, с.138]. Відмінні особливості цих спільнот можуть включати соціокультурні, політичні та економічні фактори, такі як бідність в країні, насильство, утиски в рідній країні, військові та міжетнічні конфлікти в рідній країні, соціокультурна дистанція, різне віросповідання, релігійні конфлікти, міжетнічна напруженість, етнічний склад суспільства, рівень культурного плюралізму.

Говорячи про міграцію, як про макрофактори, що дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів, слід акцентувати увагу на причинах міграції, оскільки соціальний педагог та інші фахівці повинні враховувати цю інформацію при плануванні стратегій роботи з дітьми даної категорії. Причини міграції здійснюють безпосередній вплив на загальний стан дитини і ступінь готовності адаптації до нових соціокультурних умов. Ю.П. Платонов та Л.Г. Почебут вважають, що серед причин міграції, які негативно впливають на розвиток дитини, слід віднести бідність, нестабільність в рідній країні, утиск, насильство, втрата рідних і близьких, військові та міжетнічні конфлікти, що робить неможливим їх подальше проживання в рідній країні [8]

Сучасне суспільство характеризується нестабільним станом. Тим часом відомо, що навіть незначні суспільні потрясіння найсильніше вражають найбільш уразливих і беззахисних членів суспільства – дітей, які особливо тяжко переносять їх в умовах міграції. Діти-мігранти часто піддаються ризику, пов'язаному з прямою загрозою для їх життя чи так званому “соціальному ризику”, при якому вони позбавлені життєво необхідних соціальних і психологічних умов для нормального подальшого розвитку.

У умови міграції дитина опиняється на рубежі культур і перед нею виникають два найважливіші особистісно значущі питання: збереження своєї культурної ідентичності та адаптації в новому середовищі. Збільшення того

або іншого ризику може викликати різні розлади, порушення поведінки та дезадаптацію, що нерідко виявляється в пристрасі до девіантної поведінки. Такі обставини можуть зробити дитину злочинцем чи штовхнути її на самогубство. Однак якщо надати своєчасну кваліфіковану допомогу, вона може впоратися з труднощами.

Одним з найбільш істотних макро-факторів, що дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів, є соціокультурна дистанція, яку А. Фернхем і С. Бочнер розуміють як об'єктивні відмінності в способі життя, що суб'єктивно сприймаються, відмінності в системі цінностей, поглядів, установок між культурою мігрантів і культурою країни їх поселення. Чим більше була соціокультурна дистанція, тим складніше протікав процес адаптації мігрантів [9].

Саме рідна культура є головним чинником, який вчить дітей як думати, відчувати і діяти в суспільстві. На новому місці діти-мігранти намагаються вести звичний спосіб життя, приміряючи своє минуле до мігрантської дійсності, використовуючи духовний досвід і поведінкові норми свого народу. З перших же спроб пристосуватися до нової обстановки діти-мігранти, позбавлені звичного соціального оточення, соціальних ролей, переживають психологічну кризу, відчувають "культурний шок". Вони стикаються з реальністю, де звичні для них норми життя та цінності втрачають свою значимість. Тут необхідно знайти новий спосіб співіснування з найближчим оточенням: з однолітками, вчителями в школі [10].

Діти, що належать до іншої етнічної групи, обмежені в можливості вільного користування своєю мовою, звичаями, правами, традиціями. Оскільки корінне населення не завжди відрізняється толерантністю до представників інших національних груп, це може виявлятися в таких крайніх формах самосвідомості у дітей, як націоналізм і шовінізм. При відсутності можливості реалізувати свої культурні цінності відбувається втрата етнічної самосвідомості теперішнього і наступних поколінь, що характеризує їх як потенційну дезадаптивну особистість.

Наступною перешкодою до пристосування в новому середовищі в міграційній ситуації може служити різне віросповідання. Релігійні суперечності позначаються на розвитку світогляду дитини, формуючи поведінку відповідне певним догмам і віровченням. А прагнення зберегти власне віросповідання тільки загострює ситуацію перебування таких дітей у іншої етнокультурної середовищі, особливо в школі.

Прикладом порушення адаптивної рівноваги, що приводить до стресів і створює різні проблеми розвитку у дітей-мігрантів, можуть служити перебудова особистісно-життєвого простору, розрив внутрішньо-родових і внутрішньо-родинних зв'язків, зміна знайомого оточення, національних традицій. Діти-мігранти живуть ніби між двома будинками: тим, який вони покинули, і тим, в який вони хотіли б увійти, але він залишається для них недоступним. Такий стан позбавляє їх ідентичності та культурної приналежності. Таким чином, для того аби діти-мігранти могли благополучно

вписатися в нове культурне середовище необхідно терпеливо підтримувати сформовану систему і сприймати її такою, яка вона є.

Наступною групою факторів, що дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів опосередковано, є група так званих мезо-факторів. До числа мезо-факторів входять зміни в соціальному статусі дітей-мігрантів і в способі життя, нетерпиме ставлення приймаючого суспільства до представників іншої культури, відсутність соціальної підтримки, важка життєво-соціальна ситуація розвитку в міграційній ситуації і все те, що чинить вплив на дитину через сім'ю, школу, соціальне оточення [7]. Проміжне становище цих умов почасти ускладнює можливість їх обліку, однак цей облік необхідний. Розглянемо детальніше ці чинники.

Соціальний статус розглядається як положення дитини в системі суспільних і значущих міжособистісних відносин, залежне від характеру її взаємодії з обставинами, представленими в ситуації [11].

На думку Ш.М. Гімбатова, міграція зазвичай призводить до зниження соціального статусу сім'ї мігрантів. Його зміна скорочує більшість їх можливостей та прав. Часто опинившись у важкій ситуації, перебуваючи наодинці зі своїми проблемами, діти-мігранти не можуть задовольнити основні соціальні потреби і права: в отриманні освіти та медичного обслуговування, підтримки, захисту, самоствердженні та ін. Труднощі, пов'язані зі зміною статусу, долають не всі діти, і ті, хто не справляється з ними, поступово маргіналізується. Для дітей-мігрантів не виключається небезпека опинитися в числі дітей групи ризику або дітей-жертв соціалізації [12].

Одним з важливих мезофакторів, дестабілізуючих адаптацію дітей-мігрантів до нового середовища, є нетерпиме ставлення приймаючого суспільства до представників іншої культури. Воно виражається в загостренні національних забобонів, настороженості, упередженості суджень та оцінок, готовності приписувати їм неіснуючі негативні якості і мотиви, пов'язування небажаних соціальних явищ з перебуванням мігрантів на даній території.

Слід зазначити, що в сучасному суспільстві склалося подвійне ставлення до даної категорії населення. Більшість корінних жителів співчуває стану сімей мігрантів і намагаються допомагати у вирішенні їх проблем, і менша частина населення відноситься байдуже і не цікавиться даним питанням. Суспільство підтримує думку і тенденцію, що у бідах і труднощах мігрантів винна влада, непродумані дії і політика, які привели до виникнення міжнаціональних конфліктів, а тому вирішувати проблеми мігрантів повинні, перш за все, владні органи, державні установи. У кінцевому рахунку, мігранти та їхні діти залишаються один на один зі своїми проблемами і труднощами.

У процесі входження дитини в іншу культуру має значення правильно організована соціально-педагогічна підтримка і супровід.

Соціальна підтримка з боку співвітчизників і з боку місцевого населення розглядається як один з основних факторів, що позитивно впливають на

психологічне благополуччя, поліпшують фізіологічні, емоційні, інформаційні та матеріальні ресурси мігрантів. Соціальна підтримка сприяє збереженню адекватної самооцінки і самоповаги, успішної адаптації в новому середовищі. Спілкування з співвітчизниками має певні емоційні переваги, даючи можливість поділитися думки про життя в новому оточенні. Крім того, безумовно, ті, хто перебуває в подібному становищі, можуть бути джерелом корисних відомостей про те, як подолати проблеми, що виникають в новій обстановці [13].

Відсутність турботи про дитину-мігранта з боку родини, освітніх установ і суспільства в цілому. Поняття турботи в науці про людину трактується досить широко. Її розглядають як особливе діяльне ставлення до людини, спрямоване на надання допомоги, сприяння благау і щастя людини і що впливає з співчуття або обов'язки. Ситуація відсутності піклування забарвлена емоцією заклопотаності дитини, що має різний діапазон прояви у відносинах, почуттях, способах поведінки. Вона виступає як причина:

1. порушень у сфері самооцінки, образу “Я”, що виражаються в стурбованості своїм становищем серед значущих дорослих і дітей, у кризі ідентичності, тобто втрати орієнтування в світі цінностей, у налаштованості на ситуацію конфлікту, спрямованого всередину себе або на оточуючих;

2) депривації відносин дитини до мікросередовища, зменшення індивідуального досвіду їх побудови з дорослими і однолітками, слабого орієнтування в емоційно-чуттєвих проявах відносин між людьми;

3) порушень процесів спілкування, що тягне за собою стійкі відхилення в сфері самооцінки і мотивації як більш глибоких особистісних утворень. При цьому формуються різні негативні форми спілкування як наслідок порушеного контакту: конфліктна форма неадекватного протесту, “комунікативного нападу” на дорослого, унікаюча форма ухилення від контакту з дорослим, демонстративна форма, орієнтована на залучення уваги оточуючих людей та ін.

Аналізуючи важку соціальну ситуацію розвитку дитини-мігранта як фактор, що дестабілізує адаптацію, виділяємо в ній такі аспекти як відсутність турботи про дитину, незахищеність дитини перед травмуючими обставинами, виключення дитини з процесів цілеспрямованого виховання та освіти.

Мікрофактори, які дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів в ситуації міграції, характеризують ті соціальні групи, в яких дитина перебуває безпосередньо, і які впливають на неї. Основними складовими мікрофакторів виступають значущі відносини дитини-мігранта в сім'ї, в освітньому закладі, в групі однолітків в плані соціального розвитку.

Серед мікрофакторів, що дестабілізують адаптацію дітей-мігрантів, відзначимо наступні:

1. зниження ролі і функції сім'ї у вихованні дитини;
2. процес адаптації до програм навчання в новому освітньому закладі;

3. труднощі в спілкуванні з групою однолітків;
4. перерва та виключення з процесів навчання і виховання;

Сім'я, як відомо, відноситься до найважливішого соціального інституту соціалізації дитини, де рано закладаються всі основні структури соціальної поведінки. Сім'я відіграє ключову роль у когнітивному, емоційному і соціальному розвитку дитини, у передачі дітям цінностей, віри і норми, властивих даній культурі [14, с. 394]. Однак у ситуації міграції сім'я все в меншій мірі виконує свою функцію, і все більшою мірою стає ареною особистісного і морального конфлікту. Це призводить до відсторонення сім'ї від процесу виховання, що негативно відображається на дітях як найбільш незахищених та уразливих членів суспільства.

Економічні проблем, невпорядкованість побуту у сім'ях мігрантів породжують й психолого-педагогічні проблеми. В зарубіжній літературі групи мігрантів традиційно включають до розряду «маргінальних». Вони «виключені» не лише з ринку праці, із соціальних мереж, а й відірвані від підтримки та допомоги, яких вони потребують. Вони не можуть брати участі у загальноприйнятих видах діяльності, підтримати себе, піклуватися про себе прийнятими у суспільстві способами. Втративши внаслідок міграції житло та значну частину майна, нажитого за попередній період життя, мігранти зашилися з єдиним капіталом – професійними знаннями, навичками та компетенціями. Більшість з них змінює професію на низько професійну, таким чином втрачаючи цей єдиний і безцінний для них капітал, оскільки їм часто доводиться неефективно і нераціонально, або не в повній мірі використовувати свій освітній та професійний потенціал.

Висновки. Міграція – це комплексний соціальний процес, який передбачає масове переміщення населення між населеними пунктами, пов'язане зі зміною постійного місця проживання, яке призводить до істотної зміни соціального стану учасників процесу.

Опинившись в іншому середовищі, особистість неминуче змушена до необхідності соціокультурної адаптації, оскільки неможливо жити в іншій країні, орієнтуючись тільки на цінності власної культури. Однак проблема соціокультурної адаптації є «двосторонньою» проблемою: адаптуватися повинні не тільки мігранти, а й суспільство: організації, в яких працюють мігранти, освітні установи, де навчаються діти мігрантів і т.ін.

Певну компенсаторну роль в адаптації дитини на новому місці грає школа, поступово формуючи в дитині-мігранті моральні норми і певні стандартні суспільні норми поведінки. Але в умовах відсутності соціально-педагогічної підтримки та захисту дітей-мігрантів з боку установи освіти, неякісні характеристики цих відносин, виключення з процесів цілеспрямованого виховання та освіти призводять до формування так званих асоціальних форм активності дитини. Дитина-мігрант стає незахищеною від кримінального світу, активно залучається до асоціальних і антисоціальних угруповань, засвоюючи досвід асоціального життя.

Застосування соціально-педагогічного підходу до дослідження проблеми дозволить, на наш погляд, досягти більш повного і глибокого розуміння процесу взаємодії дитини-мігранта та соціокультурного середовища. Даний підхід не тільки дозволить виявити основні фактори ризику, які дестабілізують адаптацію особистості до нового соціального оточення, а й розкрити компенсаторні фактори особистості і середовища, що впливають на успішність входження дитини-мігранта в нове середовище.

Література:

1. Лебедева Н. М. Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп. - М.: Старый сад, 1997. - 271-289 с.
2. Солдатова Г. У. Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы. - М.: 2001. - 279 с.
3. Жогин Б. Г., Маслова Т. Ф., Шаповалов В. К. Интеграция вынужденных мигрантов в местное сообщество: опыт практической и исследовательской деятельности. - Ставрополь: Ставропольсервис школа, 2002. - 432 с.
4. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. - 1997. - №4. - С. 11-17.
5. Бабенко И. В. Педагогическое лингвострановедение как культурологический компонент образования учащихся-мигрантов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Ростов н/Д, 1998. - 198 с.
6. Гукаленко О. В. Диагностический инструментарий для изучения особенностей детей-мигрантов и трудностей работы в поликультурном образовательном пространстве. - Тирасполь: РИО ПТУ, 2000. - 63 с.
7. Мудрик А. В. Социальная педагогика. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 200 с.
8. Платонов Ю. П., Почебут Л. Г. Введение в этническую психологию. - СПб: 1995. - 200 с.
9. Furnham A., Bochner S. Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. L. & New York, 1986.
10. Парк Р. Ассимиляция. Теоретическая социология. Антология. - М: Университет, 2002.
11. Расчетина С. А. Подросток и улица: стратегия профилактики безнадзорности. - СПб: Издательство Буковского, 2005. - 244 с.
12. Гимбатов Ш. М. Социально-экономическая оценка вынужденной миграции в Республике Дагестан и проблема комплексной адаптации вынужденных мигрантов в новой социокультурной среде // Региональный вестник молодых ученых. - 2004. - №3
13. Berry J. W. Immigration, Acculturation and Adaptation. Ontario, 1996.
14. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка. - СПб: Питер, 2002. - 640 с.

References:

1. Lebedeva N. M. Socyально-psyxolohyčeskye zakonomernosty akkulturacyy etnyčeskyx hrupp // Etnyčeskaja psyxolohyja y obščestvo / Pod red. N. M. Lebedevoj. - М.: Staryj sad, 1997. - S.271-289.

2. Soldatova H. U. *Psixolohyja bežencev y vynuždennyx pereselencev: opyt yssledovanyj y praktyčeskoj raboty.* – M.: 2001. – 279 s.
3. Zhohyn B. H., Maslova T. F., Shapovalov V. K. *Yntehratsyia vynuzhdennykh myhrantov v mestnoe soobshchestvo: opyt praktycheskoi y yssledovatel'skoi deiatelnosti.* – Stavropol: Stavropolservys shkola, 2002. – 432 s.
4. Bondarevskaja E. V. *Humanystyčeskaia paradyhma lychnostno oryentyrovannoho obrazovanyia.* // *Pedahohyka.* 1997. № 4. – S. 11-17.
5. Babenko Y. V. *Pedahohyčeskoe lynhvostranovedenye kak kulturolohycheskyi komponent obrazovanyia uchašchychhsia-myhrantov. Dyssertatsyia na soyskanye uchenoi stepeny kandydata ped. nauk.* – Rostov n/D.: 1998.
6. Hukalenko O. V. *Dyahnostyčeskyi ynstrumentaryi dlia yzuchenyia osobennostei detei-myhrantov y trudnostei raboty v polykulturnom obrazovatel'nom prostranstve. Učebno-metodyčeskoe posobyje.* – Tyraspol: RYO PTU, 2000. – 63 s.
7. Mudryk A. V. *Sotsyalnaia pedahohyka: Učeb. dlia stud. ped. vuzov /* – M.: Yzdatel'skyi tsentr «Akademyia», 2000. – 200s.
8. Platonov Yu. P., Pochebut L. H. *Vvedenye v etnyčeskuiu psixholohyiu.* – SPb.: 1995. – 200s.
9. Furnham A., Bochner S. *Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments.* L. & New York, 1986.
10. Park R. *Assymyliatsyia // Teoretyčeskaia sotsyolohyia. Antolohyia / Pod red. SP. Bankovskoi. 4.1.* – M.: Knyzhnyi dom «Unyversytet», 2002.
11. Raschetyna S. A. *Podrostok y ulytsa: stratehyia profylaktyky beznadzornosti. Učebnoe posobyje.* – SPb.: Yzdatel'stvo Bukovskoho, 2005. – 244s.
12. Hymbatov Sh. M. *Sotsyalno-ekonomyčeskaia otsenka vynuždennoi myhratsyy v Respublyke Dahestan y problema kompleksnoi adaptatsyy vynuzhdennykh myhrantov v novoi sotsyokulturnoi srede // Rehyonalnyi vestnyk molodykh uchenykh.* – M.: № 3, 2004.
13. Berry J. W. *Immigration, Acculturation and Adaptation.* Ontario, 1996.
14. Niukomb N. *Razvytye lychnosti rebenka.* – SPb.: Pyter, 2002. – 640s. S. 394.

УДК 378.091.3 : [378.015.311: 811]

КРЕАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

Потієнко М. О.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна,
Луганськ

Дослідження та розробка основоположних креативних методів навчання для розвитку та формування особистості майбутніх філологів не визиває жодних сумнівів. Важливість креативного розвитку особистості студентів філологічних спеціальностей, у взаємодії з комплексом використання креативних методів навчання, які поєднують в собі можливості як психологічного розвитку креативності, за рахунок

вивільнення творчого потенціалу студентів, так і можливості надання студентам знань, дозволяють зробити розвиток креативності майбутніх філологів безупинним процесом, навіть після закінчення вищого навчального закладу.

Ключові слова: креативність, інтерпретуючі методи навчання, особистість, майбутні філологи.

Potienko M. A. Креативные методы обучения как способы формирования личности будущих филологов/ Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, Луганск

Исследование и разработка основополагающих креативных методов обучения для развития и формирования личности будущих филологов не вызывает никаких сомнений. Важность креативного развития личности студентов филологических специальностей, во взаимодействии с комплексом использование креативных методов обучения, которые сочетают в себе возможности как психологического развития креативности, за счет высвобождения творческого потенциала студентов, так и возможности предоставления студентам знаний, позволяют сделать развитие креативности будущих филологов непрерывным процессом, даже после окончания высшего учебного заведения. Ключевые слова: креативность, интерпретирующие методы обучения, личность, будущие филологи.

Potienko M. Creative teaching methods as a way of forming of the personality of the future philologists/ Luhansk national Taras Shevchenko University, Ukraine, Luhansk

Research and development the fundamental creative teaching methods for the development and formation of personality future philologists causes no doubt. The importance of creative personality development of the students of Philology, in cooperation with the complex use of creative teaching methods that combine capabilities as psychological development of creativity, by releasing creative potential of students, and the possibility of providing students with knowledge, the development of creativity future philologists a continuous process, even after the termination of a higher educational institution.

Key words: creativity, interpretation teaching methods, personality, future philologists.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна педагогічна практика наопрацювала значну кількість методів, що стосуються формування креативності студентів у вищих навчальних закладах.

Специфічними властивостями креативного процесу, продукту та особистості є їх оригінальність, спроможність, валідність, адекватність завданню і ще одна властивість, яке може бути названо придатністю естетичної, екологічної, оптимальною формою, правильною і оригінальною на даний момент.

Методологічними підставами креативного розвитку особистості в рамках існуючих моделей виділяються уявлення:

- 1) про інтегративний характер розвитку в нерозривності емоційного, інтелектуального та особистісного начала;
- 2) про творчість як культурно-історичне та соціокультурне явище;
- 3) про естетичну та художню культури як найважливіші складові креативної особистості;
- 4) про креативність як властивість особистості, що має інтегративний і комплексний характер.

Критеріями креативного розвитку як правило виступають: відкритість новому досвіду, збільшення творчого потенціалу, творчий підхід до вирішення завдань, координація ментальної, емоційної і тілесної складової особистості, здатність до концентрації, емпатія, низький рівень тривожності, почуття гумору, залученість в навчальний процес.

Саме ці властивості і диктують обрання креативних методів навчання формування особистості майбутніх філологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи дослідження процесу формування креативності студентів як майбутніх філологів є предметом багатьох досліджень вітчизняних та іноземних вчених, зокрема таких, як Є. Ільїн, Е. Бос, Т. Тіхомірова, О. Духович, І. Лернер, М. Скаткін, М. Зягвінський, Т. Шамов, М. Махмутов, М. Левін, А. Маслоу, К. Тошина, В. Дружинін, Е. Фром та ін. Однак, не зважаючи на значну кількість існуючих традиційних досліджень, до сьогодні загальноприйнятих методів навчання формування креативності студентів філологів вищого навчального закладу недостатньо сформовано, що говорить про доцільність продовження досліджень у даному напрямку.

Формулювання мети статті. Основною метою статті є інтерпретація існуючих традиційних методів навчання, які допоможуть сформувати креативну особистість кожного студента (майбутнього філолога) у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. У педагогічній літературі єдиного тлумачення та розуміння, щодо терміну "метод навчання" не існує [1, с. 97]. Під методами навчання дослідники розуміють "спосіб взаємозв'язаної та взаємообумовленої діяльності педагога і студентів, яка направлена на реалізацію цілей навчання, організуюча пізнавальну та практичну діяльність виучуваних у забезпеченні рішень завдань навчання" [2, с. 68]. "Метод навчання" розуміється іншими дослідниками як упорядкована діяльність педагога з учнями, направлена на досягнення заданої мети навчання [3, с. 470]. Багатоаспектний підхід до визначення методів навчання підкреслює формування у студентів загальних знань, вмінь, навиків пізнавальної діяльності, робить їх активними учасниками учбового процесу, зацікавлених у результаті процесу пізнання.

З огляду на вищезазначене, під "методом навчання" ми пропонуємо розуміти діяльність педагога зі студентами, яка направлена на досягнення

формування креативності у процесі фахової підготовки майбутніх філологів, шляхом рішення творчих, неординарних завдань, тобто спільна, сумлінна праця суб'єкта з об'єктами з використанням необхідних методів навчання (інтерактивних), направлених на формування креативних здібностей майбутніх філологів.

Існує класифікація методів навчання за типом пізнавальної діяльності, яку вперше запропонували І. Я. Лернер та М. Н. Скаткін, згідно якій виділяються наступні методи [4, с. 99-100; 5, с. 183-185]:

1. метод пояснювально-ілюстративний або інформаційно-рецептивний: забезпечує одночасне поєднання усного пояснення з демонструванням, ілюстрацією зразків, прикладів тощо. За допомогою цього методу у студентів будується основний запас знань, які пізніше можна організувати у самостійну роботу учнів;

2. репродуктивний метод: базується на відтворенні та повторенні способу діяльності за завданнями викладача. Педагог організовує та спонукає до діяльності;

3. метод проблемного викладу: суть полягає в тому, що вчитель висуває, формулює проблему, сам її розв'язує, показуючи шлях розв'язання. Учні стежать за ходом міркувань та навчаються логічно міркувати та вирішувати складні ситуації;

4. метод частково-пошуковий або евристичний: викладач організує участь учні у виконанні окремих видів пошуку. Основна мета цього методу – долучити студентів до творчої діяльності;

5. дослідницький метод: викладач разом з студентами формує проблему, на розв'язання якої відзначається певний відрізок навчального часу.

Для цілеспрямованої роботи з формування креативної компетентності ми узагальнили методи навчання (В. І. Андрєєв, Ю. К. Бабанський, Н. І. Кудряшов, І. Я. Лернер, М. Н. Скаткін) [6, с. 67-70] за ступенем самостійності та активності пізнавальної і творчої діяльності студентів і визначили провідними наступні: евристичний, дослідницький, рефлексивний.

Евристичний метод пропонуємо використовувати при проведенні педагогічних майстер-класів, диспутів, дебатів, рольових ігор, кейс-стаді в тому моменті, коли необхідно було забезпечити генерування нових оригінальних ідей, сильний творчий імпульс. Наприклад, при створенні методики написання твору-асоціації, етюду. Метод рефлексії ми вважаємо найважливішим при функціонуванні нашої методичної системи, так як педагогічна рефлексія студентів має потрійну спрямованість: на власну діяльність, на діяльність викладача, на студента.

Оскільки в основу дослідження покладена ідея вирішення варіативних творчих завдань (Т. Г. Браже), [7, с. 25] так як ситуації з різним ступенем невизначеності, що ініціюються творчими завданнями, стимулюють креативність студентів, ми прийшли до висновку, що для вирішення творчих

завдань кращі результати дає застосування прийомів евристичного методу. Результатами їх застосування є створювана студентами ідея, гіпотеза, закономірність, експеримент, текстовий твір, конспект уроку, елементи технології, які згодом будуть використовуватися ними в самостійній діяльності.

Розроблена нами методична система формування креативної компетентності студентів-філологів, відрізняючись від традиційної методичної підготовки, не суперечить концепції модернізації освіти, не руйнує традиційну систему підготовки студента-філолога, а поступово і послідовно перетворює її в напрямку формування педагога нового типу - креативного, самореалізованого у творчості і творчій педагогічній діяльності, що реалізує потенційні креативні здібності студента.

В основі запропонованої методики пропонується використання методу проектів та навчальних кейсів.

В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок учнів, уміння самостійно конструювати свої знання, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, розвиток критичного мислення.

Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність студентів - індивідуальну, парну, групову, яку студенти-філологи виконують протягом певного відрізка часу. Цей підхід органічно поєднується з методом навчання у співпраці.

Метод проектів передбачає вирішення якоїсь проблеми, яка передбачає використання різноманітних методів і інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, технології, творчих областей.

Результати виконаних проектів повинні бути, що називається, «відчутними», тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична - конкретний результат, готовий до впровадження.

Робота за методом проектів передбачає не тільки наявність і усвідомлення якоїсь проблеми, а й процес її розкриття, рішення, що включає чітке планування дій, наявність задуму чи гіпотези вирішення цієї проблеми, чіткий розподіл ролей, тобто завдань для кожного учасника за умов тісної взаємодії. Метод проектів використовується в тому випадку, коли в навчальному процесі виникає якась дослідницька, творча задача, для вирішення якої потрібні інтегровані знання з різних галузей, а також застосування дослідницьких методик.

Для методу проектів дуже суттєвим є питання практичної, теоретичної та пізнавальної значимості передбачуваних результатів.

Під навчальним проектом мається на увазі спільна обґрунтована спланована і усвідомлена діяльність учнів-партнерів, яка організована на основі телекомунікаційних технологій, має загальну проблему, мету, узгоджені методи і яка спрямована на формування у них певної системи інтелектуальних і практичних умінь.

У проект в якості його складових компонентів входять:

- формулювання мети (що і чому треба зробити);
- розробка чи вибір шляхів виконання проекту;
- робота над проектом;
- оформлення результатів;
- обговорення результатів роботи.

За допомогою методу проектів можливо навчити студентів:

- виявляти і формулювати проблеми,
- проводити їх аналіз,
- знаходити шляхи їх вирішення,
- вмінню працювати з інформацією,
- знаходити необхідне джерело, наприклад, дані в довідковій літературі або в засобах масової інформації,
- застосовувати отриману інформацію для вирішення поставлених завдань.

На нашу думку, в авторській методології має бути використане поєднання кейсів, як базової форми організації навчального процесу, а також системи тренінгів та спецкурсів.

Вибір засобів розвитку креативності у структурі мислення обумовлений тим, що їх становлення відбувається в ході навчальної та навчально-професійної діяльності. У цьому зв'язку основними засобами виступатимуть наступні:

- система тренінгів, реалізація якої дозволила провести роботу з особистісними якостями, що перешкоджають становленню креативності в структурі мислення;
- розробка кейсів; яка з'явилася одним з видів самостійної дослідницької групової роботи студентів;
- аналіз видів професійної діяльності філолога, що сприяло розширенню уявлень студентів про характер філологічної діяльності, усвідомлення значущості своєї професії;
- контрольні-вимірювальні завдання, які дозволили виділити «проблемні області» в теоретичній і практичній підготовці.

Важливим видом роботи, на нашу думку, може бути складання студентами кейсів. Для якісного виконання цього виду роботи пропонуємо розробити та прочитати студентам лекцію на тему: «Кейс-технології як засіб професійно-особистісного становлення фахівця», де буде додаватися характеристика кейс-технології, розкриватимуться основні ознаки та технологічні особливості, види кейсів, з додаванням правил написання кейсів, а також методик проведення занять з використанням кейс-технології. Далі студентів пропонуємо розділити на дві підгрупи, яким буде дано завдання розробити кейси з наступної тематики: «Формування творчого мислення майбутнього філолога (у процесі навчальної та наукової діяльності)» і «Формування мікроклімату студентської групи», які будуть представлені у вигляді традиційного кейса і журналістського розслідування: «Як стиль керівництва куратора впливає на створення мікроклімату».

Для кейса на - тему «Формування творчого мислення майбутнього філолога (у процесі навчальної та наукової діяльності)» пропонуємо студентам запропонувати наступну структуру: ситуації; елементи досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів; методики діагностики; афоризми і цитати з творів; словник домінуючих понять: мислення, творче мислення, список літератури; уривки з фільмів («Володар перснів», «Велика перерва», «Вам і не снилося», «Лялька», «Опудало», «Блондинка в шоколаді»).

Кейс за темою «Формування мікроклімату студентської групи» має трохи іншу структуру: ситуації; коментарі, думки; словник домінуючих понять: студентська група, стиль керівництва, психологічний мікроклімат; уривки з фільмів; афоризми і цитати; методики діагностики; список літератури. Також ми вважаємо задоцільне розробити критерії оцінки кейсів.

В рамках дисципліни «Педагогіка і психологія вищої школи», наприклад, ми пропонуємо розроблення та використання в роботі зі студентами карти аналізу видів професійної діяльності.

Основна мета даного виду завдань - розвиток аналітичних і рефлексивних якостей мислення студентів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, з метою розвитку креативності у структурі мислення майбутніх філологів, нами були інтерпретовані та розроблені традиційні методи навчання, які включають в себе мету, засоби, умови, складові компоненти для розвитку креативності майбутніх філологів у процесі фахової підготовки. Все це в сукупності допоможе оптимізувати процес формування особистісних якостей креативності студентів на різних рівнях та етапах проведення, сприятиме закріпленню знань про креативність як особистісну якість та професійно важливу властивість кожного фахівця у філологічній діяльності.

Література:

1. *Креативная педагогика. Методология, теория, практика / под ред. д. т. н., проф. В. В. Павлова, акад. РАО Ю. Г. Круглова. – 3-е изд. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012. – 319 с.*
2. *Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2011. – 192 с.*
3. *Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов. В 2 кн. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 576 с.*
4. *Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. М.: Педагогика, 1981. – 186 с.*
5. *Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.*
6. *Нагаев В. М. Методика викладання у вищій школі: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.*
7. *Психологія і педагогіка життєтворчості: навч. – метод. посібник. – К., 1996. – 792 с.*

References:

1. *Creative pedagogy. Methodology, theory, practice / edited by D. T. N., Professor C. C. Pavlov, academician. RAO Yu, Kruglova. - 3-d Ed. - M: BINOM. Knowledge laboratory, 2012. - 319 p.*
2. *Sivashinsky V. I. learning Theory: a Modern interpretation: Textbook. manual for students of the high. Petersburg. textbook. institutions. - M: Publishing center "Academy", 2011. - 192 p.*
3. *Podlasie I. P. Pedagogy. New course: a Textbook for students. Petersburg. universities. In 2 b. - M: VLADOS, 1999. - 576 p.*
4. *Lerner I. Ya. Didactic bases of teaching methods. G: Longman, 1981. - 186 p.*
5. *Skatkin M. N. Problems of modern didactics. - 2-d Ed. - M: Pedagogy, 1984. - 96 p.*
6. *The Nagaev C. M. Methods of teaching in the higher school: textbook. the allowance. - K.: Center of educational literature, 2007. - 232 p.*
7. *Psychology and pedagogy life creation: textbook. - the method. the allowance. - K., 1996. - 792 p.*

ПСИХОЛОГІЯ

УДК: 159.97

**ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ
ПОСТМОДЕРНІЗМУ**

кандидат психологічних наук, Зливков В. Л.

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Україна, м. Київ

Дана стаття присвячена аналізу сучасного ідентифікаційного дискурсу, зокрема аспектів професійної ідентичності у контексті традицій постмодернізму. Окреслено особливості трансформації професійної ідентичності у сучасних умовах. Визначено напрямки подальшої розробки даної проблеми у психології та інших соціономічних науках.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, постмодернізм.

Зливков В. Л. Профессиональная идентичность в контексте постмодернизма / Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Украина, г. Киев

Стаття посвящена аналізу сучасного ідентифікаційного дискурсу, в частині аспектів професійної ідентичності у контексті традицій постмодернізму. Определены особенности трансформации профессиональной идентичности в современных условиях. Проанализированы направления дальнейшей разработки данной проблемы в психологии и других социологических науках.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, постмодернизм.

Zlivkov V. L. Professional identity in the context postmodernism / Institute of Psychology, G. S. Kostyuk NAPS of Ukraine, Kiev, Ukraine

This article analyzes the discourse of modern identification, in particular aspects of professional identity in the context of traditions of postmodernism. The features of the transformation of professional identity in the modern world. Analyzed the future development of this problem in psychology and other sciences socionomic.

Key words: identity, professional identity, postmodernism.

Вступ.

Ідентичність вивчається у тих контекстах, де вона найбільш очевидним чином змінюється і стає цікавим аспектом дослідження. До цих контекстів відносяться соціальна сфера, відповідно до змін якої міняється ідентичність; соціальні мережі в Інтернеті, нові типи спільнот, проблема ідентичності яких відірвана від історичного коріння і традиційних цінностей; етноси та нації, стрімке самоствердження яких призводить до суттєвих зрушень в ідентичності етнонаціональних спільнот. На думку Н.Н.Федотової, ідентичність може приймати сакральний характер, оскільки «сенса себе» — це глибинна духовна характеристика, вироблена людиною, групою або суспільством в боротьбі із розпадом і дезінтегрованістю. При цьому у контексті вивчення ідентичності все більше уваги приділяється вивченню відмінностей, ніж інтегрованості.

Ідентифікаційний дискурс сьогодні пов'язує ідентичність з такими термінами як криза ідентичності, розмита, спутана, деформована, нестабільна ідентичність, дефіцитарність ідентичності тощо. По суті сучасний ідентифікаційний дискурс репрезентує невизначений і ризикований соціальний світ, який змушує людей знаходитися у стані неперервного пошуку власного «Я».

Мета статті полягає у визначенні характерних особливостей розвитку професійної ідентичності у просторі постмодернізму.

Виклад основного матеріалу статті. У контексті постмодернізму розглядає ідентичність російський філософ І. В. Довгальова. На її думку, ідентичність — це послідовність психічного життя людини, її самототожність із певним визнанням зразком, що виникає в соціальних інтеракціях як різний вияв. Ідентичність відображає усвідомлювані, але і неререфлексивні, нераціональні механізми самовизначення. Можливість зміни ідентичності пов'язана з адаптаційною практикою, з використанням захисних механізмів і стратегій. По суті, ідентичність — це динамічна структура, яка розвивається через подолання криз. «Криза ідентичності» грає позитивно впливає на розвиток особистості і отримання нової ідентичності в ситуації соціальної невизначеності [2].

І. В. Довгальова стверджує, що у мінливому світі принципово неможлива стабільна соціальна ідентичність. «Криза ідентичності», відмирання старих і становлення нових ідентичностей супроводжують соціум, що трансформується, і є нормальним станом індивідів, які змушені змінювати свої цінності та настановлення в просторі «Я-ми-вони». Умови сучасного суспільства зумовлюють кризову ідентичність, яка виражається в проблемі збереження різних образів Я, в порушенні зв'язків між різними Я-образами. Конструювання віртуальної, мережевої ідентичності спричинене формуванням нових Я-образів, другорядної ідентифікації, прагненням до ескапізму як іманентної характеристики сьогодення.

Натепер у філософських, культурологічних, соціально-психологічних, педагогічних концептуальних підходах поняття «ідентичність» трактується неоднозначно, що призводить до термінологічної невизначеності і створює труднощі для досліджень в гуманітарних галузях знань. Звідси, на думку С. А. Баклушинського і Е. П. Белінської, жодне з психологічних понять не страждає такою невизначеністю, як поняття ідентичності [1].

Вивчаючи онтологічний аспект ідентичності, російський філософ О. І. Шафостов зазначає, що сьогодення є не одновимірною, а множинною реальністю, в якому ідентичність спрямована не на ототожнення людини із соціумом, а на упорядкування усіх реальностей, в яких розгортається її буття [3].

Однією із найбільш системних і всеосяжних теорій ідентичності в сучасній американській соціологічній думці визнана теорія Р. Баумайстера (R. Baumeister). Головною заслугою автора стає створення цілісної історичної перспективи становлення соціального і культурного феномена ідентичності, починаючи з епохи середньовіччя до наших днів. На величезному історичному матеріалі соціолог виявляє соціальні, економічні, релігійні, філософські і культурні основи для появи і розвитку ідентичності, як реального соціального явища, так і поняття.

Однією з найбільш змістовних концепцій з проблеми ролі ідентичності у сучасній культурі є теорія британського соціолога Е. Гідденса (A. Giddens). Він продовжує дослідження ідентичності не просто як психологічної проблеми, а як проблеми сучасного глобального світу і історії в цілому. Зазначимо, що Е. Гідденс був супротивником більшості постструктуралістських і постмодерністських теорій, вважаючи, що вони стверджують нездатність сучасної людини знайти свою ідентичність.

У своїй роботі «Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age» (1991) Е. Гідденс прагне показати ідентичність і самідентичність як явища сучасної культури. При цьому модерн – це контекст, який породжує самоідентичність. Для Е. Гідденса теоретичним моментом появи феномена ідентичності стає перехід від традиційного суспільства до постмодерного: чим менше традицій стає у суспільстві, тим більшою мірою повсякденне соціальне життя будується виходячи з із глобальних і локальних суперечностей, а індивіди змушені обирати свої

життєві шляхи різноманіття перспектив. За визначенням Е. Гідденса, ідентичність – це континуальність у просторі та часі, а самоідентичність – це континуальність, яка рефлексивно інтерпретується людиною. Ідентичність і самоідентичність не виникають у процесі діяльності, а створюються та підтримуються у рефлексивній активності повсякденного життя. Ознаками «нормальної» самоідентичності за Е. Гідденсом є біографічна континуальність, довірливі стосунки, які склалися ще з дитинства, здатність до цілісної діяльності; самоідентичність, це, передусім – онтологічна безпека, на якій базується наступний важливий компонент ідентичності – життєва політика або самоактуалізація. Структура ідентичності за Е.Гідденсом виглядає як два полюси, на одному з яких знаходиться конформізм, а на іншому – орієнтація лише на себе. На його думку, для сучасної ідентичності характерні наступні дилеми: уніфікація-фрагментація, безпорадність-оволодіння, авторитарність-невизначеність, орієнтація на власні потреби-ринкова орієнтація. На кожному із цих рівнів можливі патологічні форми розвитку: традиціоналізм-конформізм, всемогутність – відчуження, догматизм - радикальний сумнів, нарцисизм – повнерозчинення в світі товарів.

Глобалізація, на думку Е. Гідденса, підсилює процеси фрагментації, різноманіття можливостей самовизначення у відсутність авторитетів і стандартизовану квазіринкову поведінку, водночас на рівні локальної ідентичності спостерігається уніфікація, скорочення можливостей, віра в авторитети і переважання індивідуального досвіду. Якщо ідентичність дозволяє індивідові оцінити ступінь власної належності до певної соціальної групи чи спільноти, то сам процес такого оцінювання стає можливим завдяки самоідентифікації – особистісній активності, спрямованій на усвідомлення індивідом своєї соціальної сутності, зокрема й у професійному вимірі «Самоідентифікація становить психологічний механізм становлення і зміни ідентичності особистості».

Складнощі у розумінні власної ідентичності на індивідуальному і на соціокультурному рівні характерні для епохи глобалізації, при цьому американський політолог С. Хантінгтон (S. Huntington) визначає самоідентичність як «зміст себе». Він стверджує, що екстремальні соціальні ситуації можуть зруйнувати ідентичність або різко змінити її; при цьому ідентичність визначається кожною людиною самостійно, хоча й є продуктом взаємодії людини з іншими. Таким чином ідентичності ситуативні, виявляються при потраплянні в нове середовище, до якого необхідно пристосуватися, наприклад, життя за кордоном, в інерелігійному середовищі тощо [4].

На думку англійського соціолога З. Баумана (Z. Bauman) у модернізмі проблема ідентичності полягала у тому як створити та зберегти її сталою та міцною, у постмодерні вона трансформувалася і зосередилася на тому, як уникнути фіксації ідентичності і зберегти свободу. Свобода, на думку З.Баумана, не є властивістю чи досягненням людини, а є соціальним

відношенням, яке пов'язує її із іншими людьми, соціальними інститутами та суспільством в цілому. Згідно із З. Бауманом, ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя. Вільний індивід сучасності - це «протеїчна людина», тобто людина, яка одночасно недо-соціалізована і надто-соціалізована. Тому ідентичність потрібно постійно обговорювати, пристосовувати, конструювати без сподівання на її завершеність і цілісність [3].

Типовою для сучасного етапу трансформації суспільства стає особистість професіонала, яка змінюючись створює свій внутрішній світ і норми соціальної взаємодії. Головна відмінність таких фахівців в порівнянні з їх попередниками кінця 20-го сторіччя - готовність до самостійної смислової інтерпретації соціальної дійсності.

Професійна діяльність важлива і складна галузь функціонування сучасної людини, виконання якої зумовлює виникнення численних цілей та рівнів ідентифікації. У теоріях соціальної та ролівої ідентичності стверджується, що людина може одночасно бути членом різних груп і виконувати різні соціальні ролі, а рівень складності ідентичності залежить від суб'єктивного структурування людиною сприймання своїх професійних ролей і членства у професійних групах.

За визначенням авторів питальника (Холланд, Daiger і Power), професійна ідентичність – це усвідомлення власних цілей інтересів та талантів, вона відображає професійну ситуацію досліджуваного та є частиною комплексної методики *My Vocational Situation*; Holland, Gottfredson & Power. Нерідко поняття професійної ідентичності у психодіагностичних методиках зводиться до професійних переваг (*Vocational Preference*, Holland), орієнтованості на кар'єру (*Career Concerns*, Super, Thompson & Lindeman), професійної відповідності та конгруентності (*Vocational correspondence & congruence*, Dawis & Lofquist) [1].

Висновки. Таким чином, професійна ідентичність визначається як узагальнююче поняття, що інтегрує в собі структурні елементи особистісної і соціальної ідентичності, складову самосвідомості, підсумки щодо професійного самовизначення, прийняття, самоприйняття особистості з точки зору ефективності її взаємодії з навколишнім світом, що передбачає триєдине ставлення: до себе як до професіонала; до засвоєної професії; до професійної спільноти.

Література:

1. *Белинская Е. П. Идентичность личности в условиях социальных изменений: Автореф. дис. докт. психол. наук: 19.00.13 / Е. П. Белинская . - М.: МГУ, 2006. - 50 с.*
2. *Довгалёва И. В. Идентификационный дискурс о социальной ситуации человека / И. В. Довгалёва // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2010. - №120. - С.86 – 91*

3. Шафостов А. И. Вера как условие самоидентификации / А. И. Шафоростов; Федер. агентство по образованию, Иркут. гос. техн. ун-т. - Иркутск: Изд-во Иркутского гос. технического ун-та, 2007. - 247 с.
4. Bauman Z. *From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity* / Z. Bauman // *Questions of Cultural Identity*. - London, 2000. - P. 18-35.

References:

1. Belynskaya E. P. *Ydentychnost' lychnosty v uslovyakh sotsyal'nykh yzmenenyyu: Avtoref. dys. dokt. psikholog. nauk: 19.00.13* / E. P. Belynskaya. - M.: MHU, 2006. - 50 s.
2. Dovhalëva Y. V. *Ydentyfikatsyonnyy diskurs o sotsyal'noy situatsyyi cheloveka* / Y. V. Dovhalëva // *Yzvestiya RHPU im. A. Y. Hertsena*. 2010. - № 120. – S.86 – 91
3. Shafostov A. Y. *Vera kak usloviye samoydentyfikatsyyi* / A. Y. Shaforostov; Feder. ahentstvo po obrazovaniyu, Yrkut. hos. tekhn. un-t. - Yrkutsk: Yzd-vo 4. Yrkutskoho hos. tekhnicheskoho un-ta, 2007. - 247 s.
4. Bauman Z. *From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity* / Z. Bauman // *Questions of Cultural Identity*. - London, 2000. - P. 18-35.

ЛІТЕРАТУРА. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК:82-6:82-95В.Виннич.

ПРИВАТНА КОРЕСПОНДЕНЦІЯ В. ВИННИЧЕНКА: АДРЕСУВАННЯ І СТИЛЬ

кандидат філологічних наук, Заболотна Т. В.

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Україна, Переяслав – Хмельницький

У статті аналізується приватна кореспонденція В.Винниченка крізь призму епістолярної літературної критики, розкривається роль його листування у літературному процесі першої половини ХХ ст.. На матеріалі приватної кореспонденції В. Винниченка, Олександра Олеся, Лесі Українки, Є.Чикаленка та М. Горького вивчаються їхні погляди на роль і завдання літературної критики.

Ключові слова: епістолярій, епістолографія, епістолярна критика, епістолярна публіцистика, відкритий лист.

Заболотная Т. В. Частная переписка В. Винниченко: адресация и стиль/ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды, Украина, Переяслав - Хмельницкий

Рассматривается эпистолярное творчество В.Винниченко, одного из выдающихся украинских прозаиков ХХ века. Исключительное значение

приобретает в этой связи осуществленный комплексный анализ переписки писателя с М. Коцюбинским, Е. Чикаленко, М. Горьким, Лесей Украинкой.

На материале частной переписки В. Винниченко изучается его представление о роли и задачах эпистолярной литературной критики.

Ключевые слова: эпистолярный, эпистолография, эпистолярная литературная критика, эпистолярная публицистика, открытая переписка.

Zabolotna T. V. *The private correspondens of V. Vinnichenko: address and style/ Pereyaslav-Khmelnitsky State pedagogical university, Ukraine, Pereyaslav-Khmelnitsky*

The author analyzes V. Vynnychenko's private correspondence on the basis of the epistolary literary criticism and reveals. The article touches upon the theoretical aspects of the research of the writer's epistolary heritage. On the material of the private correspondence of V. Vynnychenko, Oleksandr Oles, Lesia Ukrainka, Y. Chykalenko and M. Gorky the author investigates their views of the role and tasks of literary criticism.

Key words: correspondence, epistolography, epistolary criticism, epistolary journalism, open letter.

Вступ.

Наприкінці 80-х років ХХ століття в Україні вперше з'явилась можливість для об'єктивного вивчення епістолярної спадщини В.Винниченка. Відтоді почали оприлюднюватись численні критичні та літературознавчі праці українських учених, у яких частково розглядалося й питання епістолярної майстерності В. Винниченка. Згаданий науковий доробок репрезентують як студії авторитетних літературознавців (В. Гуменюка, М. Жулинського, Н. Крутікової, В. Кузьменка, С. Михиди, Л. Мороз, Д. Нитченка, В. Панченка, Г. Сиваченко), так і молодих науковців (Г. Баран, О. Гожики, Н. Гусак, Т. Маслянчук, В. Хархун). Серед досліджень епістолярної спадщини В. Винниченка, уже оприлюдненої чи друкованої нині у періодиці, переважну більшість становлять численні статті-коментарі, де подаються фактичні відомості про публіковані листи. В умовах радянського тоталітаризму проблему епістолярної спадщини В. Винниченка розглядали лише вчені української діаспори, зокрема Г. Костюк, якому належить особлива роль: роль дослідника, архіваріуса та видавця творчої спадщини В.Винниченка. Літературознавець здійснив первісне упорядкування особистого архіву В.Винниченка, що після смерті письменника перейшов у розпорядження Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США. Спостереження над архівними матеріалами знайшли вияв у численних історико-літературних та критичних розвідках Г. Костюка.

Останнім часом у вітчизняному літературознавстві з'явилась низка спеціальних праць, де розглядається епістолярна спадщина українських письменників, у тому числі й приватна кореспонденція В.Винниченка. Зокрема, це дослідження Г. Сиваченко, В. Дудка, В. Кузьменка, М.

Коцюбинської, Н. Крутікової та інших. Значна частина епістолярної спадщини, а саме епістолярна публіцистика автора “Відродження нації”, побачила світ у книзі “В. Винниченка. Публіцистика” (Нью-Йорк – Київ, 2002). Приватна кореспонденція письменника ще тільки повертається із небуття, а тому вимагає ретельного дослідження, неупередженого об’єктивного аналізу з урахуванням глибоких суперечностей епохи.

Метою статті є осмислення ідейно-естетичних особливостей епістолярної спадщини В. Винниченка, специфіки літературних дискусій та творчої індивідуальності митця у взаєморецепції з адресатами; проаналізувати приватну кореспонденцію В. Винниченка крізь призму епістолярної літературної критики та розкрити роль його листування в літературному процесі першої половини ХХ ст.;

У повсякденному житті, у підручниках, а часом і у літературній періодиці терміном “епістола” окреслюють аж чотири поняття: рід (“епічна епістола”, “віршована епістола”, “епістолярна драма”), жанр (“епістолярна публіцистика”, “епістолярний роман”), стиль (“епістолярний стиль” та інші). Кардинально новий підхід до трактування поняття “лист” пропонує В. Кузьменко: “Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності і конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби” [3, с. 55]. Науковець переконаний, що епістола полістильова. Ми поділяємо подібне потрактування епістоли, адже окремі листи існують як невід’ємні складові частини різних функціональних стилів. Так, кожна кореспонденція уміщує кілька стилів мови.

Існування двох стилів критики, двох її відмін, характерних для критики кожної літератури світу, – це причина появи письменницьких літературно-критичних оцінок. Ю. Шерех у розвідці “Два стилі літературної критики” диференціює “рухому естетику” на “критику нагляду” і “критику вгляду”. Дотримуючись запропонованої схеми, виокремлюємо критику як “вглядову”, так і “наглядову”. І якщо “вглядова” критика заохочувала В. Винниченка на подальшу працю, то “наглядова” критика, як правило, відбивала бажання творити та викликала у реципієнта тривалі депресії.

У літературознавчих працях науковці умовно поділяють критико-дослідницьку продукцію у літературному процесі певного історичного періоду на “фахову і письменницьку (два крила одного організму) [1, с. 53]. У дослідженнях письменницький лист використовується як одне із джерел історії літературної критики. Отож, розгляд епістолярних діалогів В. Винниченка з відомими українськими та зарубіжними письменниками дає змогу з’ясувати процес формування літературно-критичних оцінок митця в епістолярній спадщині. Критичні судження, розміщені в листах, складають багатий матеріал для історіографії свого часу.

На основі новознайдених архівних матеріалів і оприлюдненого листування В. Винниченка аналізується епістолярна літературна критика

творів як самого В. Винниченка, так і його сучасників, з'ясовуються її види, форми вияву й функції. Зокрема, виділяємо такі групи письменницьких кореспонденцій: листи, у яких письменник висловлює безпосередньо своє розуміння художнього твору чи ставлення до автора; листи, у яких В. Винниченко переказує авторам певних літературних творів судження власні чи чужі; листи-автокоментарі; епістоли зі зразками автокритики. Проаналізований епістолярій В. Винниченка дає підстави говорити про різножанрове забарвлення листів, тут спостерігаємо як поодинокі літературно-критичні відгуки, так і листи-рецензії, листи-огляди.

Багато критиків ідейно та тематично пов'язували окремі твори В. Винниченка з творами М. Горького, а чеські критики навіть називали В. Винниченка "українським Горьким"[5, с. 5]. Листи В. Винниченка поруч з листами М. Горького свідчать, як епістолярії культурних діячів осмислювали поточне літературне життя, як аналізувались та оцінювались твори сучасників, формулювались певні теоретичні засади літературно-критичної думки, окрім того, осмислювались взаємини митців. У листах М. Горького простежується полярне ставлення до України та українського письменника.

Проаналізована епістолярна спадщина В. Винниченка дає підстави стверджувати, що автор "Сонячної машини" володів рідкісним даром – умінням настроюватись на "хвилю" реципієнта. Перші епістолярні діалоги між В. Винниченком та М. Горьким – розлогі, докладні, сповнені почуття поваги листи. В. Винниченко – делікатний, коректний, енергійний адресант, його листи дають змогу глибше розкрити мотивацію вчинків реципієнта. Подальші епістолярні тексти В. Винниченка до М. Горького нагадують сухі повідомлення, які зводяться лише до вимоги – видання творів.

Констатуємо різне емоційне забарвлення у листах В. Винниченка. Так, у кореспонденціях до М. Горького він виступає як пристрасний полеміст, що вболіває за право українського народу розмовляти рідною мовою. Ключовою проблемою їхніх епістолярних діалогів була проблема національної неволі, невирішення якої могло призвести до фізичного знищення українства.

Із М. Коцюбинським, навпаки, В. Винниченко максимально толерантний співрозмовник, спокійний, урівноважений. На наш погляд, не варто беззастережно приймати окремі думки чи критичні оцінки, розпорошені у листах обох авторів, слід враховувати особливості характерів та темпераменту митців. Якщо з М. Горьким В. Винниченко антагоніст, агресивний, гарячковий співрозмовник, то з шляхетним, надзвичайно делікатним М. Коцюбинським, він лояльний і стриманий реципієнт щоправда, дещо самозакоханий адресант.

Важливим питанням, розглянутим у статті, є питання про вплив російської літератури на В. Винниченка. З цього приводу аналізуються полемічні погляди дослідників. М. Рудницький, наприклад, зазначає, що письменник запозичив з російської літератури модне й революційне поняття статевої моралі. Н. Крутікова, зокрема, вважає, що підставою для порівняння творчості В. Винниченка з М. Горьким, Л. Андрєєвим, М. Арцибашевим була

його зацікавленість діяльністю згадуваних митців, іноді його полемікою з ними, а частіше певні паралелі виникали внаслідок звернення і В. Винниченка, і його російських сучасників до “модних” у ті часи філософських та суспільствознавчих джерел (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін) [2, с. 126]. І. Кошова, дослідниця проблем статі у романах В. Винниченка, робить посилання на твори російських письменників, у яких В. Винниченко нібито свідомо трансформував чужий літературний досвід, використовуючи ремінісценції, запозичення, навіть травестування. Листи В. Винниченка наводять переконливі контр докази і спростовують твердження І. Кошової щодо простого наслідування чи механічного запозичення В. Винниченком “модних” сюжетів.

Епістолярна контактність – явище складне й неоднозначне. Адже листування є творчістю не тільки індивідуальною, а спільною, оскільки автор кореспонденції завжди має на увазі особистість адресата, свої з ним стосунки, його зацікавлення, погляди тощо. Через те листи однієї і тієї ж особистості до різних кореспондентів пишуться по-різному. Вони відрізняються як за тематикою, так і за стилем і навіть за тоном.

Питання листування В. Винниченка і Лесі Українки постає у науці про літературу з особливою вагомістю, оскільки репрезентує питання спадкоємних літературних зв'язків і новаторства. Лесі Українці було добре відоме “поводіння” В. Винниченка, вона ставилась до нього з повагою, але й із досадою, бо жалкувала, що В. Винниченко не тримався на тій висоті, яка б відповідала його особистості. З повагою – бо розуміла силу його таланту. Леся Українка вважала згубним проповідництво нових моральних принципів і якостей, які відстоював митець. До того ж письменниця зауважувала, що деякі п'єси молодого автора свідчать про “деволюцію Винниченка”. Та, врешті-решт, саме бажання В. Винниченка писати російською мовою викликало непорозуміння та незгоду Лесі Українки, вона бачила у цьому зраду – здачу позицій на користь “ласкових переможців”. У листі до П.Лаврова від 26.08. 1912 р. Леся Українка, збентежена “поводінням” В. Винниченка, писала, що немає у неї бажання “виступати під його (В. Винниченка – Т.З.) егідою”. Щодо оповідання «Голота», Леся Українка писала: «Винниченко аналізував натовп, розклав його на особисті і, таким чином, поглибив і загострив його психологію». Дослідницю зацікавили в «Голоті» передусім прикмети неоромантизму. На її думку, автор прекрасно змальовує «історію душі». «В. Винниченко, - писала Леся Українка, - взяв об'єктом свого спостереження великий натовп людей, 12 осіб робітників економії, та зате всього його вивчив і розчленив, і вияснив особистість кожного члена у її сутності»[6]. Тож, якщо у оповіданні «Суд» Леся Українка помічала трафаретність і грубість штрихів, то «Голоту» вважала одним із кращих творів письменника перших трьох років його літературної праці.

Леся Українка випробовує особистість тезою стоїцизму; В. Винниченко пропагує нову мораль – “чесності із собою”. Саме вона стала основою конкордизму. Про багаторазове “схрещення” творчих і суспільно-

національних шляхів Лесі Українки й В. Винниченка свідчить також і стаття письменниці про В. Винниченка, нині, по суті, забута.

Наведені матеріали підтверджують реальні факти листування між В. Винниченком та Лесею Українкою.

Виокремлюємо цікаву групу листів Є. Чикаленка до В. Винниченка. У них часто згадуються імена представників української та російської еміграції, людей, які видавали “Раду”, “Київську старину”. І, звичайно ж, згадуються однопартійці. Досить назвати імена, які зустрічаються у епістолярії, щоб зрозуміти всю цінність історико-літературного документу: М. Горький, М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Грушевський, С. Єфремов....

Тема переходу В. Винниченка до російської літератури знаходить місце у листах до Є. Чикаленка. В. Винниченко пише: «Скажу щиро: велика спокуса до того. Тим паче тепер, коли на мене чомусь у Росії починають звертати увагу. Ось тижнів три тому я дістав запрошення від нового товариства російських письменників «Содружество» взяти участь у їхніх збірниках. Мене вважають за «кита», як пише приятель, на якому держатимуться ці збірники. Мені одна з найвищих плат (300 – 400 руб. За аркуш). Мені пишуть, що мною дуже цікавляться, захоплюються.

Потім єсть якесь «Всеросійське бюро», яке розсилає по 250 газетах оповідання і статті відомих літераторів. Переді мною розгортається широке російське море. Серед лайок, якими мене обсипали «ортодоксальні моралісти», я читаю часом у російській пресі таку прихильну критику, якої ніколи не чув від своїх. Мало того – там не тільки хвалять чи лають – починають розбирати, що найбільш мені потрібно. Я бачу свої хиби і дефекти, я вірю критикам (деяким) і це мене навчає. Я вже не кажу про матеріальний бік – я дістаю гонорар за свою працю, а не філантропію «Фонда допомоги», яка боляче ріже мою гордість і жагуче бажання бути на своїх ногах»[7, с. 314].

Дискусії В. Винниченка з Є. Чикаленком охоплюють велику частину епістолярію, де знаходимо критичні відгуки на твори, зокрема «Заручини» (уперше надруковане у зб. «На вічну пам'ять Котляревському». Київ, 1904, Т. 1), «Сила і краса» (надруковане уперше у ж. «Київська старина»

(1902, кн. 8-9). На думку Є. Чикаленка, два вищезгадані оповідання на одну тему, у яких центральною фігурою є жінка «і при тім сама, бо Мотря = Галі, різняться вони тільки тим, що неінтелігентна жінка каже, що коли вона вийде заміж, то буде вірна своєму чоловікові, а інтелігентна заздалегідь збирається завести друга»[4]

Літературно-критичні оцінки М. Горького, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Олександра Олеся, В. Винниченка та багатьох інших українських митців, висловлені у листах чи статтях, не були простою констатацією хиб і достоїнств окремих творів та поодиноких праць своїх колег. Перегляд та аналіз епістолярної спадщини згаданих авторів свідчить про вболівання митців за долю української літератури та зростання у ній талановитого поповнення.

Базуючись на аналізі конкретного матеріалу, підсумовуємо, що комплекс авторських змін не мав концептуального характеру. З усіх можливих видів переробок художнього тексту – сюжетно-композиційних, ідеологічних, стилістичних – В. Винниченко звертає увагу переважно на останні. Принципу художньої доцільності підпорядковувалися більшість мовностилістичних поправок, зроблених автором, а саме: скорочення, вилучення певних масивів тексту, заміна синонімічних слів тощо.

Вельми цінною для дослідників психології творчості письменника є інформація про виникнення та еволюцію творчого задуму, про зміни, внесені в рукописи, про умови та характер його творчої праці, трудність чи легкість самого процесу роботи над твором. Художню роботу митця авторка поділила на етапи: 1) виникнення задуму та період його обміркування; 2) реалізація задуму – процес написання; 3) етап перечитування, редагування, переписування, перекладання іншими мовами.

Висновки. Отже, проаналізований матеріал дає підстави виділити листовні критичні оцінки В. Винниченка і самооцінки його художніх творів як різновид письменницької літературно-критичної діяльності. Розглянуті листи не вичерпують усього спектру проблем епістолярної літературної критики. Однак вплив критичних суджень, уміщених у приватних кореспонденціях В. Винниченка та інших письменників на адресата, залишається незаперечним.

Література:

1. Вознюк Г. Майстерність письменницької критики / Г. Вознюк // Рад. Літературознавство. – 1983. - №7. – С.53.
2. Крутікова Н. Роман В. Винниченка “На весах жизни” у критиці/ Н. Крутікова // Київська старовина. – 2000. - №1. – С.126.
3. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / Володимир Іванович Кузьменко. – К. : 1998. – С.55.
4. Лист В. Винниченка до Є. Чикаленка // Центральний державний архів вищих органів України. Ф. 1823. – Опис 1.
5. Мольнар М. Забутий письменник? Передмова до “В. Винниченко. Оповідання”. / М. Мольнар. – Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1968. – С. 5-15.
6. Українка Леся (Винниченко): Стаття. 1901р. / Леся Українка // Українське літературознавство. – 1989. – Вип. 53. – С. 113 – 132.
7. Чикаленко Є. Щоденник. / Євген Чикаленко – Львів, 1931. – С. 314-317

References:

1. Voznyuk G. Majsternist` py`s`menny`cz`koyi kry`ty`ky` / G. Voznyuk // Rad. Literaturoznavstvo. – 1983. - № 7. – S.53.
2. Krutikova N. Roman V. Vy`nny`chenka “Na vesax zhy`zny`” u kry`ty`ci /N. Krutikova // Ky`yivs`ka starovy`na. – 2000. - № 1. – S.126.

- 3 Kuz`menko V. I. *Pu`s`menny`cz`ky`j epistolyarij v ukrayins`komu literaturnomu procesi 20-50-x rokiv XX st.* / Volody`my`r Ivanovy`ch Kuz`menko. – K. : 1998. – S.55.
- 4 Ly`st V. *Vy`nny`chenka do Ye. Chy`kalenka* // Central`ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv Ukrayiny`. F. 1823. – Opy`s 1.
- 5 Mol`nar M. *Zabuty`j pu`s`menny`k? Peredmova do “V. Vy`nny`chenko. Opovidannya”.* / M. Mol`nar. – Slovacz`ke pedagogichne vy`davny`cztvo v Braty`slavi, viddil ukrayins`koyi literatury` v Pryashevi, 1968. – S. 5-15.
- 6 *Ukrayinka Lesya (Vy`nny`chenko): Stattiya. 1901r.* / Lesya Ukrayinka // *Ukrayins`ke literaturoznavstvo.* – 1989. – Vy`p. 53. – S. 113 – 132.
- 7 *Chy`kalenko Ye. Shhodenny`k.* / Yevgen Chy`kalenko – L`viv, 1931. – S. 314-317

МИСТЕЦТВО

УДК: 792.8 (091)= 7.034:792.82:7.071.2

ЛЬВІСЬКИЙ КОМПОЗИТОР ОЛЕКСАНДР КОЗАРЕНКО: АНАЛІЗ ТВОРІВ «SINFONIA ESTRAVAGAZA», «ОРЕСТЕЯ»

кандидат мистецтвознавства, Шариков Д. І.

Інститут мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті вперше у вітчизняному мистецтвознавстві проаналізовано українські постнеокласичні новації у галузі синтезу мистецтв на прикладі творів Олександра Козаренка «Sinfonia Estravaganza», «Орестея». Аналізуються симфонія сучасної музики, хореографії, драми: їх динаміка, характер, виражальні засоби. Визначаються зображально-виражальні особливості втілення художнього образу музики через пластично-хореографічний принцип.

Ключові слова: сучасна музика, хореографія, театр, неокласицизм, перформанс, художній стиль, танцювальні форми, балет.

Шариков Д. И. Львовский композитор Александр Козаренко анализ произведений «Sinfonia Estravaganza», «Орестея» / Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко.

В статье впервые в отечественном искусствоведении проанализированы украинские постнеоклассические новации в области синтеза искусств на примере произведений Александра Козаренко «Sinfonia Estravaganza», «Орестея». Анализируются симфония современной музыки, хореографии, драмы: их динамика, характер, выразительные средства. Определяются изобразительно-выразительные особенности воплощение художественного образа музыки через пластично-хореографический принцип.

Ключевые слова: современная музыка, хореография, театр, неоклассицизм, перформанс, художественный стиль, танцевальные формы, балет.

Sharykov D. I. The Lvov of composer Olexandr Kozarenko: The analesis of works «Ssnfonia Estravagaza », «Oresteia» / Institute of Arts of Kyiv University named of Boris Grinchenko.

The article is The first in national art history analyzed Ukrainian postneoclassical innovations in the field of synthesis of arts on the example of works Aleksandr Kozarenko «Sinfonia Estravaganza», «Oresteia». Analyzes the Symphony of contemporary music, dance, drama: their dynamics, nature, expressive means. Determined expressive features of the artistic embodiment of the image of music through plastic-choreographic principle.

Key words: modern music, choreography, theatre, Neoclassicism, performance, artistic style of dance forms ballet.

Вступ.

Проблема, якій присвячене дослідження, є цікавою тим, що у вітчизняному мистецтвознавстві аналізуються і розглядаються найсучасніші українські музичні твори видатного львівського композитора Олександра Козаренка.

Метою є – схарактеризувати і визначити особливості музики Олександра Козаренка та її синтез у хореографічній та драматичній виставах «Sinfonia Extravaganza», «Орестея».

Завданнями є:

- проаналізувати наукові дослідження у даній галузі;
- схарактеризувати творчу особистість та творчість Олександра Козаренка
- визначити особливості музики в творах «Sinfonia Extravaganza», «Орестея»;
- висвітлити стилістичні ознаки характер і динаміку синтезу музики, хореографії та драми в творах «Sinfonia Extravaganza», «Орестея».

Наукові дослідження у галузі сучасного музикознавства, інструментального, вокального, хорового мистецтва, сучасних тенденцій, проблем розвитку в сучасній українській музичній культурі проводили видатні українські науковці Васильєва Л. Л. [1], Загайкевич М. П., Романко В. І. [7]., Редя В. Я. [8].

Олександр Володимирович Козаренко народився у 1963 році, в м. Коломия, – український композитор, піаніст, музикознавець. Закінчив як піаніст Львівське музичне училище та Київську консерваторію і аспірантуру (класи професорів: композиції – М. Скорика, фортепіано – В. Воробйова, музикознавства – І. Ляшенка). Стажувався у Вюрцбурзькому університеті (Німеччина, 2004 р.). Доктор мистецтвознавства з 2001 р.

З 1992 року викладав на кафедрах композиції та історії музики Львівської музичної академії, завідує кафедрою теорії музики. Як композитор працює у жанрах симфонічної, оперної, балетної, хорової, камерно-

інструментальної, вокальної та театральної музики. Його твори увійшли до репертуару провідних колективів та виконавців України (ансамбль Київська камерата, Київський саксофоновий квартет, оркестр Віртуози Львова, капела Трембіта та інші), виконувалися в Україні та у багатьох країнах світу, зокрема на міжнародних фестивалях Київ-Музик-Фест (Київ), Контрасти (Львів), Два дні й дві ночі нової музики (Одеса), Дні музики композиторів Кракова (Польща), Мелос-Етос (Словаччина), Дрезденські дні сучасної музики (Німеччина). Як піаніст надає особливу увагу виконанню української музики ХХ–ХХІ століть, насамперед у складі дуету зі скрипалькою Лідією Шутко.

Лауреат Всеукраїнського конкурсу піаністів ім. М. Лисенка (1984 р.), дипломант Всеукраїнського конкурсу камерних ансамблів (1986 р.). Лауреат державних премій України з композиції: ім. Л. Ревуцького (1996 р.) та ім. М. Лисенка (2001 р.). Член Національної спілки композиторів України та Асоціації «Нова Музика». Значний вплив на творчість Олександра Козаренка справила багаторічна співпраця з театральними колективами, плодами якої є музика до понад 50 вистав. Професор, декан факультету культури та мистецтв Львівського національного університету ім. І. Франка [6].

Твори Олександра Козаренка про які піде мова, а саме, «Sinfonia Extravaganza», «Орестея», поставлені у 2013 році пронизані вишуканим смаком, поєднанням академічних традицій та сучасних музичних інновацій. Це в якійсь мірі можна ототожнювати з творами Ігоря Стравінського якій співпрацював багато років із видатним балетмейстером ХХ століття Джорджем Баланчіним.

Музика у цих виставах пронизана синтезом постнеокласичної стилістики: класична симфонічна музика, джазові ритми, свінг, імпровізація, барочні мерлізми, експресіоністські виплески емоцій душі композитора.

«*Sinfonia Extravaganza*» – однодійний балет «Хореографічна фантазія», поставлений на студію сучасної хореографії «Балет Карменс» доцентом кафедри режисури та хореографії Олександром Плахотнюком, та випускником Володимиром Пантелеймоновим Львівського національного університету ім. І. Франка, солісти В. Пантелеймонов, Р. Мокрій. Прем'єра відбулась в Одесі під час Міжнародного фестивалю сучасного мистецтва «Два дні і Дві ночі нової музики» у квітні 2013 р., у виконанні Хмельницького державного філармонічного оркестру, диригент Олександр Драган.

Sinfonia Extravaganza – камерна симфонія, саме назва за задумом Олександра Козаренка, на відміну симфонія (від грец. συμφωνία – «співзвуччя»), симфонія (від грец. συμφωνία – семантична гра, незвичайна симфонія).

Твір складається з 3-х частин. Перша, 2/4 т., виконується у американських традиціях джаза 30–60-х рр. ХХ століття. Вона в чомусь безперечно нагадує окремі мотиви 2-у частину балету Джорджа Баланчіна «Коштовності – Рубіни», яка була написана Ігорем Стравінським. Друга, 3/4 т., як вважає автор це – алюзія до жанру блюза. Третя, також, 3/4 т., поетична

мініатюра у манері видатних композиторів ХХ століття Моріса Равеля, Сергія Прокоф'єва, Арама Хачатуряна [5].

Музика і хореографія, складають абсолютну симфонію, гармонійну співпрацю композитора з хореографами, що споріднює це до танцсимфонічного тандему Жана Батиста Люллі з П'єром Бошаном, Петра Чайковського з Маріусом Петіпа, Ігоря Стравінського з Джорджем Баланчіним, Арама Хачатуряна з Юрієм Григоровичем.

Хореографія наскрізь пронизана всіма нотами, і звуками музичного супроводу. Складність рухів, комбінацій, геометрії танцювальних малюнків, повітряних підтримок, синтезу технік джаз-танцю, контемпорарі данс, контактної імпровізації чітко і прозоро передають всі емоційні хвилювання, динаміку, характер та емоції музики.

Sinfonia Estravaganza – це абстрактно-асоціативний безсюжетний постнеокласичний балет. Де сюжетом є виключно музичний супровід, який є панівним і впливає на хореографічну композицію і стилістику. В цьому творі можна знайти джазові форми, блюз, імпресіоністські мотиви Моріса Равеля, неокласичні мотиви Ігоря Стравінського, експресію та вибухову динаміку творів Сергія Прокоф'єва та Арама Хачатуряна.

«*Орестея*» – музично-драматична вистава як синтез античної тенденції в драмі з сучасними формами експресіонізму, модерну, перформансу. Важливо зазначити, що саме, відродження й оновлення античних сюжетів через сучасну призму є виключно прерогативою неокласицизму в художній культурі. Поставлена видатним львівським театрознавцем, режисером Іриною Волицькою [2]. Лауреат премії ім. Б. Романицького та Державної премії ім. Леся Курбаса. Закінчила театрознавчий факультет Інституту театру, музики і кінематографії у Санкт-Петербурзі (1980 р.). Кандидат мистецтвознавства, театральний критик, режисер, етнограф. Працюючи в інституті народознавства НАН України та Центрі Леся Курбаса на посаді старшого наукового співробітника, написала монографії: «Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат у першій половині ХІХ – поч. ХХ століття (Київ, 1993 р.), «Театральна юність Леся Курбаса» (Львів, 1995 р.). 1997 року разом з актрисою Лідією Данильчук заснувала творче об'єднання «Театр у кошику», де як режисер здійснила низку резонансних постановок, відзначених на світових театральних фестивалях «Білі мотилі, плетені ланцюги...» за новелами Василя Стефаника (1997 р.), «Украдене щастя» Івана Франка (1998 р.), «На полі крові» Лесі Українки (2001 р.) [3].

Прем'єра вистави «*Орестея*» відбулась у Львові в Першому українському театрі для дітей та юнацтва, у жовтні 2013 р. Музика яка написана Олександром Козаренком, прозвучала у виконанні Львівського інструментального ансамблю, під керівництвом Назара Яцького.

В основу сюжету покладено сюжет трилогії трагедій Есхіла. Єдина що дійшла до нас грецьких п'єс. Трилогія була виконана на фестивалі на честь бога Діоніса в Афінах у 458 р. до н.е. За словами режисера вистави: «Ми взяли за основу відомий сюжет із грецької міфології – історію Агамемнона,

якого вбила власна дружина, та його сина Ореста, який прагнув помститися за смерть батька» [3]. Переклад здійснили: О. Содомори, Р. М. Рільке та О. Забужко. Художник: Дарія Зав'ялова. Актори: Лідія Данильчук, Галина Павлик, Тетяна Сторожук, Назар Павлик.

Під час всієї вистави музика абсолютно сплітається з драматургією сюжету. Акторська гра виконавців, їх мова, та словесний посилення до глядача в синтезі з динамічною музикою, оригінальною пластикою, хореографічними елементами за принципом евритмії (методи Рудольфа Штайнера, Франсуа Дельсарта, Еміля Жак-Далькроза), створюють дивовижну гравітацію в поєднанні з приголомшеною експресією, вибухом людських емоцій – трагедії, вбивства, відчаю, помсти, жаху, нудьги, страху.

Висновок.

Отже, музичні твори видатного львівського композитора, піаніста, науковця Олександра Козаренка «Sinfonia Extravaganza», «Орестея», безперечно є носіями нової сторінки в сучасній українській культурі – музика, драма, балет, що можна схарактеризувати як постнеокласичне явище в синтезі мистецтв сьогодення, де поєднуються музичні неокласичні, українські фольклорні, барокові, симфонічні, джазові мотиви у гармонійному поєднанні з сучасними хореографією та театром.

Література:

1. Васильєва Л. Л. Рок музика як фактор розвитку культури другої половини ХХ ст.: автореф. дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / Л. Л. Васильєва; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – К., 2004. – 19 с.
2. Вистава «Орестея». Театр у кошику готує експериментальну постановку Орестеї Есхіла. Афіша. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/07/04/417496>. – Загол. з екрана.
3. Ірина Волицька перетворить університетський театр у мистецьке об'єднання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/09/05/427729>. – Загол. з екрана.
4. Національна музична мова в дискурсі постмодернізму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.musica-ukrainica.odessa.ua/_a-kozarenko-ethnicmuslang.html. – Загол. з екрана.
5. Олександр Козаренко: розмова з ювіляром. 26.08.13. Zbrusc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbrusc.eu/node/11971>. – Загол. з екрана.
6. Олександр Козаренко: «На жаль, Львів мене не сприйняв. Можливо, я сам у цьому винен... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/37868>. – Загол. з екрана.
7. Романко В. І. Джаз у музичній культурі України: музикознавча інтерпретація: автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / В. І. Романко; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського – К., 2001. – 20 с.
8. Редя В. Я. Інтегративні процеси у російській музичній культурі кінця ХІХ–початку ХХ століть: автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства. : 17.00.03 / В.Я. Редя ; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – К., 2010. – 32 с.

9. Шариков Д. І. Мистецтвознавча наука хореологія як феномен художньої культури. Історія та художня практика хореографічної культури.: монографія / Шариков Д. І. – К.: КіМУ, 2013. – Частина II. – 204 с. : іл.

References:

1. Vasileva L. L. Rok muzika yak faktor rozvitku kulturi drugoYi polovini HH st.: avtoref. dis... kand. mistetstvoznavstva: 17.00.03 / L. L. Vasileva; Nats. muz. akad. Ukrayini Im. P. I. Chaykovskogo. – K., 2004. – 19 s.
2. Vistava «Oresteya». Teatr u koshiku gotuE eksperimentalnu postanovku OresteYi Eshlla. AfIsha. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zik.ua/ua/news/2013/07/04/417496>. – Zagol. z ekrana.
3. Irina Volitska peretvorit unIversitetskiy teatr u mistetske ob'ednannya. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zik.ua/ua/news/2013/09/05/427729>. – Zagol. z ekrana.
4. NatsIonalna muzichna mova v diskursI postmodernIzmu. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.musica-ukrainica.odessa.ua/_a-kozarenko-ethnicmuslang.html.
5. Oleksandr Kozarenko: rozmova z yuvIlyarom. 26.08.13. Zbrucv. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://zbruc.eu/node/11971>. – Zagol. z ekrana.
6. Oleksandr Kozarenko: «Na zhal, Lviv mene ne spriynyav. Mozhливо, ya sam u tsomu vinen... [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/37868>. – Zagol. z ekrana.
7. Romanko V. I. Dzhaz u muzichnIy kulturI Ukrayini: muzikoznavcha interpretatsIya: avtoref. dis. kand. mistetstvoznavstva: 17.00.01 / V. I. Romanko; Nats. muz. akad. UkraYini Im. P. I. Chaykovskogo – K., 2001. – 20 s.
8. Redya V. Ya. IntegrativnI protsesi u rosIyskIy muzichnIy kulturI kIntsya XIX pochatku XX stolIt: avtoref. dis. ... d-ra mistetstvoznavstva.: 17.00.03 / V. Ya. Redya; Nats. muz. akad. Ukrayini Im. P. I. Chaykovskogo.
9. Sharikov D. I. Mistetstvoznavcha nauka horeologIya yak fenomen hudozhnoyi kulturi. IstorIya ta hudozhnya praktika horeografIchnoyi kulturi.: monografIya / Sharikov D. I. – K.: KіMU, 2013.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

ПОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ

к. е. н., Боровик П. М., к. е. н., Гузар Б. С., Андрушак В. В. 3

ТОВАРНІ РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Вавдійчик І. М.

7

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОЛІПШЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ОСНОВНИХ ФОНДІВ
Карасевич М. М.

15

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИМІРЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
Ковальчук Н. О., Колесніков В. С.

20

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ЗАПАСІВ У
БУДІВНИЦТВІ ДЛЯ ПОТРЕБ УПРАВЛІННЯ
Кульчицька А. Ю.

26

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА
МОЛОКОПРОДУКТІВ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ
УКРАЇНИ
Чан-хі О. С.

30

ОБЛІК НЕПРЯМИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТАХ
ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА
кандидат економічних наук, Маначинська Ю. А.

38

ОЦІНКА СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ТВАРИННОГО
ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
кандидат економічних наук, Польова О. Л.

46

АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДИТЯЧИХ ТАБОРІВ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
кандидат економічних наук, Яременко С. С., Кірова А. О.

57

МЕДИЦИНА

- ОПТИМІЗАЦІЯ КОМПЛЕКСНОГО ЛІКУВАННЯ ЕПІДЕРМОФІТІЇ
СТОП У ШАХТАРІВ 64
кандидат медичних наук, Гладчук В. Є.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

- ВПЛИВ ПЕРЕДПОСІВНОЇ ОБРОБКИ НАСІННЯ НА ПЕРОКСИДНЕ
ОКИСНЕННЯ ЛІПІДІВ Й АКТИВНІСТЬ ПЕРОКСИДАЗ У
РОСЛИНАХ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ РІЗНИХ СОРТІВ 73
кандидат сільськогосподарських наук, Гончар Л. М.

- ВЛИЯНИЕ ВИДОВ, НОРМ И СРОКОВ ВНЕСЕНИЯ УДОБРЕНИЙ
НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИСТОВОЙ ПОВЕРХНОСТИ ОЗИМОЙ
РЖИ 78
доктор сельскохозяйственных наук, профессор, Господаренко Г.
Н., Пташник М. М.

ЗАГАЛЬНІ ТА КОМПЛЕКСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕХНІЧНИХ НАУК

- ВПЛИВ ПРОСОЧЕННЯ МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА
ТРИБОТЕХНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРИСТИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ
МАТЕРІАЛІВ НА ОСНОВІ ЗАЛІЗА 85
Ванін О. В.

- МАТЕМАТИЧНЕ ІМІТАЦІЙНЕ ОБЧИСЛЮВАЛЬНЕ
МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В
УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ 91
Рябоконт Б. А., Рябоконт Н. П.

БУДІВНИЦТВО ТА АРХІТЕКТУРА

- ДО ПИТАННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ
БЛИСКАВКОЗАХИСНОЇ СИСТЕМИ МЕТОДОМ ФІКТИВНОЇ
СФЕРИ 100
кандидат технічних наук, Комаров В. І.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- ЕВОЛЮЦІЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ВІЙНИ 106
канд. політ. наук, Макаренко Л. П.

ІСТОРІЯ

- ДО ПИТАННЯ ПРО НАЗВИ ГІДРОНІМІВ С. ХОЦЬКИ НА
ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ 116
Прядко О. О. , Прядко Т. П.

ПЕДАГОГІКА

- ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ 123
Бендер Ю. О.

- ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ МАТЕМАТИЧНОЇ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПРОГРАМІСТІВ 130
кандидат педагогічних наук, Кучерук О. Я.

- СОЦІАЛЬНО - ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ 135
Нгуен М. К.

- КРЕАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ 144
Потієнко М. О.

ПСИХОЛОГІЯ

- ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ
ПОСТМОДЕРНІЗМУ 151
кандидат психологічних наук, Зливков В. Л.

ЛІТЕРАТУРА. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- ПРИВАТНА КОРЕСПОНДЕНЦІЯ В. ВИННИЧЕНКА: АДРЕСУВАННЯ І
СТИЛЬ 156
кандидат філологічних наук, Заболотна Т. В.

МИСТЕЦТВО

- ЛЬВІСЬКИЙ КОМПОЗИТОР ОЛЕКСАНДР КОЗАРЕНКО: АНАЛІЗ
ТВОРІВ «SINFONIA ESTRAVAGAZA», «ОРЕСТЕЯ» 163
кандидат мистецтвознавства, Шариков Д. І.

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 10.06.2014
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© ТОВ «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-maill: nauogl@gmail.com